

Галина ШИКІТКА,
Володимир СТАРОСТА

**КРАЙОВІ ПЕДАГОГІЧНІ
ТОВАРИСТВА ЗАКАРПАТТЯ:
ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ
АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ
(1919-1944 рр.)**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Г.М. Шикітка, В.І. Староста

**КРАЙОВІ ПЕДАГОГІЧНІ ТОВАРИСТВА ЗАКАРПАТТЯ:
ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ
(1919–1944 рр.)**

Монографія

Ужгород
Видавництво УжНУ «Говерла»
2021

УДК 37(477.87):061.22"1919/1944"
Ш 57

Шикітка Г. М., Староста В. І.

Крайові педагогічні товариства Закарпаття: освітньо-просвітницький аспект діяльності (1919–1944 рр.): монографія.

Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 148 с. Бібліогр.: с. 121-141.

ISBN 978-617-7825-42-4

У монографії висвітлено історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та соціокультурні умови становлення та розвитку крайових педагогічних товариств Закарпаття (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Проаналізовано й систематизовано історіографію та джерельну базу з даної теми. Розкрито основні етапи, зміст, методи та форми освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.), а також запропоновано перспективи використання їх досвіду в сучасних умовах розвитку національної системи освіти.

Матеріали монографії можуть бути рекомендовані науковим працівникам, викладачам закладів вищої освіти, студентам, магістрам.

Рецензенти:

Фізеші О.Й, доктор педагогічних наук, професор, Мукачівський державний університет;

Коваль П.М., доктор педагогічних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Яцина О.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент, доктор психологічних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №6 від 27 травня 2021 р.)*

*Рекомендовано до друку Редакційно-видавничою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №3 від 25 травня 2021 р.)*

ISBN 978-617-7825-42-4

© Вид-во УжНУ «Говерла», 2021

© Г.М. Шикітка, В.І. Староста, 2021

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	8
1.1. Розвиток наукових досліджень становлення й поступу крайових педагогічних товариств і джерельна база дослідження	8
1.2. Соціокультурні передумови виникнення крайових педагогічних товариств Закарпаття	22
1.3. Періоди освітньо-просвітницької діяльності товариств і роль педагогів у фаховій інтеграції в другій половині ХІХ ст. – до 1919 року	31
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І НАПРЯМИ ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ (1919–1944 РР.)	44
2.1. Проблеми становлення й організаційної діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття	44
2.2. Напрями, методи і форми освітньо-просвітницької роботи крайових педагогічних товариств Закарпаття.....	80
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ	103
3.1. Актуалізація ідеї формування національної свідомості молоді в діяльності сучасних громадських організацій і педагогічній практиці	103
3.2. Шляхи вдосконалення педагогічної майстерності в контексті втілення ідей крайових педагогічних товариств.....	109
ВИСНОВКИ	118
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	121
ДОДАТКИ	142

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
ЗКМ – Закарпатський краєзнавчий музей.
КСУРШПР – Крайовий союз учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі.
КШП – Комитет школьної допомоги.
ЛЗП – Літературне заведеніє Пряшевське.
НУТ – Народовецьке учительське товариство.
ОП – Освіта працюючих.
ОСВВ – Общество св. Василя Великого.
ПНС – Подкарпаторуський народопроеветительний союз.
ПОН – Підкарпатське товариство наук
ПТПР – Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.
ССН – Свободне сільське навчання.
ТУГШПР – Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Руси.
ТУГКЕМ – Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської.
ТУД – Товариство «Учительський дом».
ТУДНПР – Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі.
УГ – Учительська Громада.
УДТ – Учительське допомогове товариство.
УТКК – Учительське товариство Карпатського Края.
УТПР – Учительське товарищество Підкарпатської Русі.
ФОД – Фундація Олександра Духновича.
ЧР – Чехословацька Республіка.
ШМР – Шкільна матка русинів.
ШП – Школьная помощь.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах сьогодення, коли українська історико-педагогічна наука веде плідні пошуки щодо відтворення справжньої історії національної освіти, актуальності набуває дослідження проблеми інтеграції педагогічного загалу, зокрема професійного об'єднання освітян, у товариства в різні часи і на різних українських теренах. Її наукове значення пояснюється тим, що в межах таких фахових спільнот генерувалась й акумулювалась педагогічна думка, розроблялись напрями розвитку навчально-виховного процесу, формувалась спільна позиція вчителів щодо засадничих умов розвитку як загальнодержавної освітньої політики, так і регіональної зокрема. Вивчення історії шкільної справи на Закарпатських землях України донині становить важливе дослідницьке завдання.

У перші десятиліття ХХ ст. інтелігенція Закарпаття, а це були переважно вчителі, службовці та священики, робила спроби об'єднати зусилля з метою подолати неписьменність як серед дорослого населення, так і серед дітей, підвищити освітній рівень жителів регіону, забезпечити їх якісний культурно-національний розвиток. Зазначений період характеризувався соціально-економічною відсталістю краю і політичним безправ'ям людей, великою кількістю неписьменного населення, що ускладнювало проведення місцевою інтелігенцією просвітницько-культурної роботи. Такий стан зберігався практично до завершення Першої світової війни, і хоча інтеграція педагогів краю поступово набувала більш організованих форм, про що свідчить створення перших культурно-освітніх товариств, все ж їх робота не відзначалася ефективністю.

Набагато кращі умови для культурно-освітнього розвитку краю, формування громадських інституцій склалися після входження Закарпаття до Чехословацької Республіки (1919–1939), коли завдяки здійснюваному владою політичному та національно-культурному плюралізму в суспільстві було легалізовано діяльність громадських організацій, у тому числі й фахових. В освітньо-виховному просторі тогочасного Закарпаття діяли такі педагогічні організації та осередки, як «Комитет школьної допомоги» (1919) [166, с. 426], «Учительское товарищество Подкарпатской Руси» (1920) [199, с. 77–78], «Школьная помощь» (1920) [199, с. 78], «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» (1924) [199, с. 78–79], «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Руси» (1924) [239, с. 64], «Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської» (1926) [167, с. 427], «Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі» (1927), «Народовецьке учительське товариство» (1929) [199, с. 79], «Учительська Громада» (1930) [199, с. 78–79].

Педагогічні товариства Закарпаття відображали певний аспект становлення громадянського суспільства з усіма наявними атрибутами: громадські організації, незалежні засоби масової інформації, що їх обслуговують, співпраця влади з фаховими спілками у вирішенні державних

проблем, урахування особливостей поліетнічного складу регіону тощо. Тому досвід діяльності педагогічних товариств Закарпаття у період 1919–1939 рр. потребує ретельного дослідження і через вивчення діяльності окремих організацій – «Учительського товариства Подкарпатської Русі», «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Учительської Громади», «Народовецького учительського товариства», «Товариства учительства горожанських шкіл Подкарпатської Русі», «Школьної допомоги» і через окреслення внеску у розвиток освіти видатних особистостей краю – А. Волошина, Ю. Бращайка, А. Ворона, В. Климпуша, О. Маркуша, В. Пачовського, С. Росохи, А. Штефана, які згодом стануть причетними до проголошення незалежної держави – Карпатської України.

В українській історії є переконливі факти конструктивної участі громадських організацій у розвитку національної школи й освіти – широкомасштабна діяльність, починаючи з другої половини ХІХ ст., наддніпрянських «Громад», галицьких і закарпатських «Просвіт», які в умовах іноземного підпорядкування українських територій сприяли утвердженню загальнокультурних ідей, пробуджували національну свідомість, закладали основи рідномовної освіти, прагнули підвищити рівень освіченості, культури і загального добробуту українського народу. Феномен просвітницької діяльності громадських організацій висвітлено в ґрунтовних історико-педагогічних дослідженнях Л. Березівської («Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)») [11], Г. Білавич («Українське педагогічне товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва у Галичині у 1881–1939 рр.») [17], Н. Побірченко («Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на поч. ХХ століття») [224], а також у працях Л. Вовк, Н. Гупана, Н. Дічек, Б. Євтуха, Н. Ничкало, О. Сухомлинської, О. Шевчук.

Питанню історії діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття не присвячено спеціального дослідження, але деякі аспекти їх роботи згадуються у наукових студіях О. Яцини («Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920–1939 рр.)») [344], І. Ліхтея («Діяльність громадських організацій») [166], П. Магочія («Формування національної свідомості на Підкарпатській Русі») [167], »), а також у статтях З. Ваколі, Б. Качура, Н. Керецман, М. Кухти, П. Стрічика, М. Талапканича, П. Федаки, В. Химинця, які високо оцінюють діяльність педагогічних товариств (1919–1944 рр.) у регіоні. Однак згадані автори здебільшого узагальнено або побіжно торкалися досліджуваного нами питання, переважно у контексті інших історико-педагогічних подій. Здійснений аналіз літературних джерел підтверджує, що діяльність і здобутки педагогічних товариств Закарпаття не були предметом спеціального історико-педагогічного дослідження.

Метою нашого дослідження є розкриття освітньо-просвітницької діяльності педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.) та визначення перспектив використання їх позитивного досвіду в сучасній освітній практиці;

об'єктом – розвиток освіти на Закарпатті впродовж другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.; **предметом** – діяльність педагогічних товариств Закарпаття у 1919–1944 рр. з формування освітніх процесів у краї на загальнолюдських засадах, незалежних від національної, соціальної та політичної приналежності.

Для досягнення мети дослідження визначено такі **завдання**:

- здійснити історіографічний аналіз праць, присвячених просвітницькій роботі крайових педагогічних товариств у досліджуваній період;
- проаналізувати соціокультурні передумови становлення й умови розвитку педагогічних товариств Закарпаття (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.);
- охарактеризувати періоди діяльності педагогічних товариств краю у досліджуваній відтинку історії;
- висвітлити напрями, методи, форми освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття у визначених для вивчення межах;
- виявити перспективи використання на сучасному етапі досвіду діяльності педагогічних товариств Закарпаття міжвоєнного періоду.

Отримані результати щодо виконання кожного із завдань наведено в наступних розділах. Сподіваємось, що результати даного дослідження будуть корисні вченим, викладачам, учителям, усім, хто працює в галузі освіти.

РОЗДІЛ 1

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Розвиток наукових досліджень становлення й поступу крайових педагогічних товариств і джерельна база дослідження

Увага до дослідження передумов та характеру функціонування педагогічних товариств на українських землях залишається надзвичайно великою в науковому дискурсі, оскільки в сучасних умовах культурно-освітнього розвитку значення і роль педагогічного загалу є визначальними. Це впливає з того, що розширилися функції освіти, а формування її загальнонаціональної системи змінило структуру освітньо-просвітньої діяльності педагогів. Тому історичний досвід діяльності педагогічних товариств має слугувати допоміжним інструментом у модернізації освітньої галузі України. Адже назріла необхідність здійснення загальнодержавної освітньої політики, спрямованої на розбудову конкурентоспроможної і національно зорієнтованої системи навчання і виховання дітей і молоді.

Проблеми історичного розвитку освіти, науки і педагогіки у вітчизняній науці є одними із найдосліджуваних. Навчальний та виховний спектри минулого слугують доказом нерозривності суспільно-політичних процесів, які генерували державотворення і традиційно збагачували національну культуру та свідомість українців. Щоправда, якщо загальні тенденції культурно-освітнього поступу України широко висвітлювались у наукових дослідженнях і формували концептуальні засади ментального зв'язку минулих і сучасних поколінь українців, то регіональні особливості культурно-освітньої еволюції, в яких, безумовно, мали специфічні ознаки її динамічності, у дослідженнях були відображені вибірково та епізодично. Більше того, комплексний підхід до вивчення освітньо-виховних тенденцій значно переважав над аналізом їх вузькоспеціалізованих складових.

Виходячи з цього, ознайомлення та опрацювання відомих на сьогодні праць з досліджуваної нами проблеми змушує зробити висновок, що критичний аналіз опублікованих напрацювань не є достатнім. Така думка стосується не стільки проблеми вивчення умов створення та діяльності фахових педагогічних товариств в Україні, скільки порівняльного аналізу передумов, форм і методів їх функціонування в окремо взятих регіонах. І якщо питання наукового обґрунтування змісту існування учительських об'єднань, інших культурно-освітніх організацій в центральній та східній частині України вийшло на високий рівень, то вивчення діяльності подібних інституцій на західноукраїнських землях практично обмежилося територією Галичини.

Варто зазначити, що проблеми дослідження роботи педагогічних товариств розглядалися в тісному зв'язку з діяльністю громадських організацій, що діяли на етнічних землях України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. Наголосимо, що маємо на увазі ті товариства, які за функціональним змістом діяльності були культурно-освітніми. Серед авторів таких досліджень –

Л. Березівська [11], Г. Білавич [17], О. Борейко [20], Д. Герцюк [51], С. Дмитренко [61], І. Зуляк [134], О. Коваленко [147], Ж. Ковба [148], О. Коновець [152], Н. Побірченко [224], Б. Савчук [259]. Зокрема, нашу увагу привернула дисертаційна робота Г. Білавич «Українське педагогічне товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва у Галичині (1881–1939 рр.)» [17], в якій автор вивчає передумови виникнення фахової організації та зміст її освітньо-виховної діяльності на фоні політики Австро-Угорщини й Польщі у галузі освіти й шкільництва.

Крім цього, питання виконання головних освітніх функцій товариствами на заході України вивчали І. Воробець [43], Є. Поточни [232], Л. Тимчук [287]. Досліджувана проблема перегукується із працями таких вітчизняних учених, як О. Сухомлинська [293], [294], Г. Груць [62], Ю. Калічак [140], З. Нагачевська [178].

Історію педагогічної думки на західноукраїнських землях (передусім в Буковині та Галичині), яка містила й певні відомості про роль педагогічних осередків в зазначений період, плідно дослідили О. Бенца [10], Т. Завгородня [122], І. Курляк [162], О. Пенішкевич [215], М. Стельмахович [274], Б. Ступарик [278], М. Чепіль [323]. Їхній доробок вважаємо класичним баченням історії розвитку вітчизняної педагогічної думки на зламі ХІХ–ХХ століть.

Водночас, проблема ролі педагогічних товариств Закарпаття у вітчизняній історико-педагогічній науці ще не достатньо вивчена. Переважно головний акцент у дослідженнях робився авторами на аналізі розвитку писемності та освіти краю в цілому, окремих аспектах національного виховання, персоналізації педагогічної думки тощо. Загалом до сьогодні опубліковано кілька десятків різноманітних праць, в яких проблеми культурно-освітнього розвитку Закарпаття висвітлювалися з різних позицій. Вищесказане дає сміливість говорити, що вивчення умов створення та діяльності педагогічних товариств регіону наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століть мало частковий та епізодичний характер.

Виходячи з досліджуваних часових меж, констатуємо, що проблема освітньо-просвітницького розвитку краю цікавила різних фахівців. Розглядаючи видання авторів країн, до складу яких входило Закарпаття варто звернути увагу на таких дослідників, як О. Кліма [142], Й. Пешіна [220], А. Якеш [342], Й. Шимек [342], котрі з провладних позицій трактували освітню еволюцію краю, пов'язуючи освітні здобутки виключно з успіхами владного планування й прогресу. Вказані дослідники ідеалізували державну політику уряду щодо поширення освітньо-виховних цінностей нового часу.

Проте іноземні дослідники практично оминули питання творення і необхідності функціонування крайових педагогічних об'єднань, що й зумовлює оглядовий характер їх залучення до нашого дослідження.

У цей же час до когорти публіцистів і дослідників освітніх процесів залучаються вчені Закарпаття Ф. Агій, А. Алиськевич, А. Волошин, І. Кондратович, М. Лелекач, Е. Сабов, які одночасно активно працювали на ниві освіти й науки в міжвоєнний період і були свідками тогочасних суспільних

процесів. Також велику цінність для нашого дослідження мають статті в крайовій періодиці й, зокрема, педагогічній, яка отримала можливості практично необмеженого розвитку в так званій «чехословацький період» в історії Закарпаття.

Певні питання освітнього розвитку досліджували й свідки подій державотворення Карпатської України, щоправда, уже в жанрі мемуаристики. Маємо на увазі Ю. Химинець [306] та П. Стерчо [275].

Радянський період представлений ідеологічно зміненою літературою, яка з класових позицій трактувала еволюцію освітнього процесу на Закарпатті. У цей час розвиток освіти на Закарпатті досліджували А. Бондар [19], А. Ігнат [135], О. Машталер [172], І. Небесник [188], О. Хичій [307]. Щодо досліджуваної нами теми, то варто зазначити, що більш ретельний підхід до роботи саме педагогічних товариств з названих авторів знаходимо у праці О. Машталера, котрий дослідив передумови й хід просвітницької діяльності О. Духновича та його соратників у другій половині ХІХ століття.

Праці з освітньо-культурної тематики, що побачили світ у радянський період, були значною мірою заполітизовані й охоплювали епізодичні аспекти загальносистемного розвитку краю.

Проте чи не найбільш ґрунтовний опис освітнього розвитку й ролі в цьому процесі педагогічного загалу подано в працях закарпатського дослідника історії педагогіки В. Гомонная. Його перу належить низка авторських доробок з аналізом не тільки освітнього розвитку, а й з описом історії регіональної педагогічної думки («Народна освіта Радянського Закарпаття» [55], «Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття (Дорадянський період)» [56]). Ці праці побачили світ вже в часи краху радянського ідеологічного офіціозу, а отже, відзначалися значно більшим об'єктивним поглядом на історичні та культурні процеси на Закарпатті, що відбувалися до 1944 року.

У такому ж руслі, з ще глибшою аналітикою вийшли праці В. Гомонная «Антологія педагогічної думки і школи Закарпаття» [53] та у співавторстві з іншими відомими діячами освіти і культури краю – В. Росулом та М. Талапканичем («Школа та освіта Закарпаття» [58]), а також В. Росулом і П. Ходаничем («Педагогічна освіта на Закарпатті» [57]), які побачили світ після розпаду СРСР.

Дослідження проблем розвитку освіти і виховання в історичному контексті набули нового якісного вираження в часи незалежної України. Їх особливість полягає в тому, що автори почали детальніше вивчати невідомі раніше й заборонені для громадян сторінки минулого Закарпаття, повертати із забуття сотні несправедливо забутих імен сподвижників національно-культурного й освітньо-виховного розвитку. Цьому сприяла й доступність архівних джерел, оскільки вчені отримали відкритий доступ у фондах архівних відомств. Тож за останні роки прогрес у дослідженнях став відчутним, а широка громадськість завдяки активізації видавничої справи отримала можливість знайомитися з цікавими й багатоманітними аспектами культурно-освітнього життя не тільки в містах, а й у глибинках краю.

Незважаючи на те, що спеціального дослідження про діяльність педагогічних товариств у краї з того часу так і не з'явилося, все ж окремі проблеми розвитку освіти в Закарпатті, що пов'язані з діяльністю педагогів та їх об'єднань заслуговують нашої уваги.

Зокрема, активізувалися дослідження з історії культури, шкільництва та громадських організацій. Особливу увагу почали приділяти відомим персоналіям, які репрезентували різноманітні спектри тогочасної діяльності. Серед них варто виділити численні праці М. Алмашія, М. Болдижара, М. Вегеша, Д. Данилюка, М. Євтуха, М. Зимомрі, В. Кеменя, В. Керецмана, М. Кляп, М. Кухти, І. Ліхтея, М. Макари, О. Мишанича, О. Мудри, А. Олашина, І. Павленка, І. Попа, Г. Розлуцької, В. Росула, І. Стряпка, В. Туряниці, П. Федаки, С. Федаки, П. Ференца, В. Химинця, П. Ходанича, В. Худанича.

У контексті досліджуваної нами проблеми становлення фахових громадських організацій на території Підкарпатської Русі можемо виокремити наукові розробки В. Росула, в яких подані різнопланові аспекти розвитку освітньої галузі зазначеного періоду. Серед них назвемо «Деякі питання стану освіти в Подкарпатській Русі» [248], «Етико-психологічні проблеми сімейного виховання молоді» [249], «Концептуальні погляди Августина Волошина на систему навчання та виховання в умовах школи й сім'ї. Педагогічна думка та її місце в науковій спадщині культурно-освітніх діячів Закарпаття» [250], «Підготовка вчителя початкових класів у Закарпатті в першій половині ХХ ст.» [252], «Розвиток педагогічної освіти на Закарпатті з кінця ХVІІІ ст. до середини ХХ ст.» [253].

Стараннями вчених Закарпаття побачили світ й комплексні та узагальнені праці з історії регіону. Починаючи з 1993 року, колективами науковців було видано «Нариси історії Закарпаття» у 3 томах [181], [182], [183] і «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» [125]. За традицією колективних проектів значне місце в їх змісті відведено й питанням культурно-освітнього розвитку та, що найголовніше, вперше розглянуто й мережу педагогічних товариств у краї.

Так, у I [181] і II [182] томах «Нарисів...» міститься значний узагальнюючий матеріал про культурно-просвітницький ренесанс закарпатців у другій половині ХІХ століття та формування громадянського суспільства в часи входження краю до складу Чехословацької республіки. Отже, завдяки авторським доробкам І. Гранчака, Д. Данилюка («Культура Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» – т. I), В. і Н. Керецманів, М. Кляп, І. Ліхтея (про розвиток культури і освіти, діяльність громадських організацій – т. II) маємо можливість прослідкувати роль інтелігенції краю в культурницьких процесах, а також умови творення фахових громадських організацій у міжвоєнний період.

Що ж до колективної праці «Закарпаття 1919–2009 років...», яка побачила світ двома мовами окремими виданнями (українською – в Ужгороді та угорською – у Будапешті), то тут про досліджувані нами питання частково писали В. Задорожний (культурно-освітній розвиток), М. Токар (громадські

організації, педагогічні товариства), Ч. Фединець (культура й освіта угорців краю).

Варто згадати також науковий доробок В. Химинця, М. Талапканича, П. Стрічика, Б. Качура «Освіта Закарпаття» [200], які, поряд з іншими аспектами минулого, високо оцінили роль педагогічних товариств у культурному розвитку Закарпаття.

Оглядаючи змістове наповнення згаданих праць учених, усе ж необхідно вказати на узагальнений характер напрацювань з проблеми, яку ми досліджуємо. Адже питання визначення місця й ролі саме педагогічних товариств у культурно-освітньому просторі Закарпаття порушувалося тільки в контексті другорядних обставин крайового життя. А отже, на сьогодні діяльність педагогічних товариств Закарпаття не була предметом спеціального історико-педагогічного дослідження. Усі названі вище автори, торкаючись питання роботи професійних педагогічних громадських організацій, переважно зосередили увагу на вузьких хронологічних межах, а точніше на періоді між двома світовими війнами, певною мірою ідеалізуючи умови розвитку краю в так званій «чехословацький період».

Опрацьована література з даної проблеми свідчить про важливе ставлення педагогічного загалу до проблем освітньо-виховного простору в краї. Фахові учительські товариства інтегрували у своєму складі кращих носіїв тогочасної педагогічної думки Закарпаття. І хоча в результаті культурно-національного розшарування мережа подібних громадських організацій була досить широкою, в розрізі поставленої мети всі вони без винятку відігравали важливу роль у вирішенні проблемних питань шкільництва.

Бажання подати інформаційно-довідкову історію Закарпаття спонукало до видання і енциклопедичних праць, де окремими позиціями виділено й назви культурно-просвітніх та педагогічних організацій. Упорядниками таких видань стали вчені М. Алмашій [8], Г. Павленко [204], І. Поп [230]. І хоча останнім часом такі короткі інформаційні доповнення з досліджуваної проблеми на сторінках енциклопедичних видань стали популярними, вони все ж не претендують на вичерпну науковість і джерельну точність.

Серед цікавих досліджень освітньо-виховного та культурницького спрямувань є й дисертаційні роботи, які в тій чи іншій мірі торкалися проблем педагогічних колективів та їх ролі в культурно-просвітніх процесах. Серед них назвемо наукові доробки О. Бенци «Проблеми громадянського виховання учнівської молоді в спадщині діячів освіти Закарпаття (1919–1939 рр.)» [10], М. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність А. Волошина в міжвоєнний період (1919–1939 рр.)» [146], М. Кухти «Формування національного виховного ідеалу у шкільництві Закарпаття 20–30-х років ХХ ст.» [164], І. Небесника «Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект» [187], В. Росула «Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (ХІХ–ХХ ст.)» [254], О. Химинця «Соціально-педагогічні особливості екологічної освіти в школах Закарпаття» [305], П. Ходанича «Педагогічна та культурно-освітня діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919–1939 рр.)»

[312], О. Яцини «Педагогічна й освітньо-культурна діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920–1939 рр.)» [344].

Варто згадати й тритомне видання «Історія Закарпаття» С. Папа [210], [211], [212], яке виходило впродовж 2001–2003 років. В останньому томі міститься детальний опис культурно-просвітницьких змагань закарпатців за свої національні й культурні права впродовж ХІХ – початку ХХ століть. Мова йде про будителів на чолі з О. Духновичем, роль учителів і духовенства в освітньо-культурному прогресі.

Значний інтерес на зламі ХХ–ХХІ століть до проблем формування освіти і педагогічної діяльності на Закарпатті проявляли й дослідники діаспори. Серед зарубіжних авторів привертають увагу різнопланові дослідження з даної тематики Р. Магочія, М. Мушинки, Л. Милли, О. Рудловчак, Л. Баботи. Зокрема, цінним джерелом для нашого дослідження є праця американського вченого Павла Роберта Магочія «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)» [167]. У цій праці автор використовує значний масив джерелознавчої літератури й скрупульозно досліджує проблеми освітнього та культурного розвитку Закарпаття впродовж одного століття. Це видання вирізняється з-поміж інших критичною об'єктивністю та авторськими аналітичними роздумами з приводу умов і перспектив культурно-освітнього розвитку. Зокрема, нашу увагу привернули розділи про роль учителів та мовно-культурне протистояння представників інтелігенції.

Відсутність комплексного дослідження наукової проблеми викликала в нас інтерес до пошуку оригінальних документів, які містяться у вітчизняних архівах.

Автентичні джерела у нашому дослідженні представлено неопублікованими та опублікованими архівними матеріалами, які є головною складовою вивчення й аналізу проблем становлення, розвитку і занепаду педагогічних фахових організацій на Закарпатті впродовж досліджуваного періоду.

Отже, архівні матеріали для нашого дослідження слугують документальним підтвердженням активної розбудови педагогічних товариств на Закарпатті та їх освітньо-просвітницької діяльності. Вони становлять основу вивчення передумов і процесу розвитку фахових організацій упродовж кінця ХІХ – першої половини ХХ століття, сприяють аналізу їх структурно-організаційної побудови, кадрового потенціалу, різноманітних форм і методів роботи, пріоритетності завдань тощо.

Вивчаючи доступні архівні оригінали з даної проблеми в науковий обіг введено низку нових джерел. Нашу увагу привернули справи, які зберігаються у фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) в містах Ужгороді та Берегові і Закарпатського краєзнавчого музею (Фонди ЗКМ) у м. Ужгороді.

Загалом використані архівні матеріали можна поділити на такі тематичні групи:

- а) програми й статuti педагогічних товариств та об'єднань;
- б) списки керівного та кадрового потенціалу товариств;
- в) хроніка поточної діяльності, діловодство;

- г) меморандуми, звернення, прохання, листівки, прокламації;
- д) матеріали про співпрацю з іншими культурно-освітніми організаціями;
- е) листування з іншими установами та відомствами.

Таким чином, ми побудували аналіз джерельно-архівної бази за принципом їх появи в історії педагогічних товариств та об'єднань, за характером їх згадки й порядкового нумерування фондів у архіві. Це дає можливість не тільки прослідкувати передумови та безпосередньо факт створення організації, а й виявити загальноосвітні обставини того часу й пріоритети, на які опиралися ініціатори та активісти товариств.

На жаль, справи довільно розкидані у фондovих папках, що, звичайно, ускладнило тематичний пошук відповідних матеріалів. Однак їх уніфікація, можливо, мала на меті показати ширший спектр суспільного життя того часу й принципове документування за головними відділами й міністерськими приписами.

З іншого боку, такий підхід комплектування вказує на широке використання можливостей педагогічними товариствами вирішувати важливі питання своєї життєдіяльності за допомогою звернень до різноманітних владних і громадських інституцій. Але для аналізу фондovих справ подаємо їх огляд дещо згруповано за тематикою і змістом, що полегшить в майбутньому розуміння сутності досліджуваних процесів. А саме:

1. При дослідженні передумов створення педагогічних товариств на Закарпатті вивчали матеріали Фонду 1144 «Унгварське жупне жіноче товариство, м. Унгвар (Ужгород). 1895 р.» [109], в якому містяться дані про зібрання місцевих педагогів з метою обговорення освітньо-виховних проблем, залучення до культурно-просвітницької діяльності жінок тощо.

2. Фонд 1374 «Ужгородське акціонерне товариство «Унію», м. Ужгород. 1918 р.» [107], в якому знайшли свідчення про поточну роботу педагогів у напрямі популяризації друкованих видань, підручників. До цієї роботи були залучені представники творчої інтелігенції, духовенства, культурно-освітні діячі та вчителі, котрі невдовзі постали в авангарді педагогічних професійних організацій (А. Волошин, В. Гаджега, І. Фленько.). Товариство «Унію» тісно було пов'язане з діяльністю колишніх активістів «Общества святого Василя Великого». Цілі товариств, як доводять джерела, були спрямовані на просвіту місцевого населення, а провідну роль у цьому відводили саме педагогічному загалу.

3. У Фонді 1379 «Ужгородське товариство «Руський клуб» [108] також знайдено дані про лідерів педагогічного й просвітницького руху, які склали перспективні плани просвіти й окультурення закарпатців.

Зовсім інші умови професійного об'єднання педагогів склалися після входження краю під назвою Підкарпатська Русь до складу новоутвореної держави – Чехословацької республіки (ЧР). Документи свідчать про демократизацію суспільних відносин і можливість реалізувати свої права та свободи різним політичним, громадським і професійним об'єднанням. Цією можливістю повною мірою скористалися педагоги краю, які розпочали

масштабний процес професійного об'єднання в гуртки, спілки, товариства. Період 1919–1938 років широко представлений в документальній базі архівних фондів. Сотні педагогів були залучені до формування однієї із наймасовіших палітр тогочасного громадсько-професійного представництва й відіграли значну роль у культурно-освітній еволюції регіону.

У демократичній Чехословацькій Республіці чи не найактивнішу роботу в напрямі освіти й виховання здійснювало товариство «Школьная помощь». Архіви містять значний за обсягом матеріал про його діяльність, напрями роботи, пріоритетні питання, поточні проблеми тощо. Фонд 18 «Міністерство внутрішніх справ Карпатської України, м. Хуст (1938–1939 рр.)» [76] Державного архіву Закарпатської області містить оригінал «Справи про організацію товариства «Шкільна помоч», в якій прослідковується хроніка підготовки та створення товариства, залучення до цього процесу не тільки вчителів і культурно-освітніх громадських діячів, а й державних службовців, котрі в силу своїх повноважень підтримували ініціативу педагогів.

Великий пласт оригінальних матеріалів про згадане товариство міститься у Фонді 28 «Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород» [100]. Зокрема, тут знаходимо потрібні для нашого дослідження справи: «Звіти общества «Школьная помощь» за 1921–1922 навчальний рік про діяльність інтернатів...», «Переписка с представительством Учительского товарищества Подкарпатской Руси об организации и деятельности курсов повышения квалификации учителей. 1922» [104], діяльності спілки в 1922–1930-х роках, прохання товариства про надання фінансової допомоги для діяльності, прохання про надання дозволу на збирання коштів для збільшення ювілейного стипендіального фонду «Школьная помощь им. Масарика» [104, арк. 16].

Важливим допоміжним документальним свідченням слугують численні листи на адресу Міністерства освіти Чехословаччини про надання фінансової допомоги товариству «Школьная помощь», а також «Переписка з типографіями про випуску для шкіл журналу «Наша школа» 1930–1935», видавництва журналу «Юний друг» тощо.

Як доводять архівні документи, товариство «Школьная помощь» розраховувало не тільки на меценатські матеріальні надходження, а й добивалося фінансової допомоги з державного фонду на різні організаційні цілі, у тому числі й на утримання гуртожитків для учнів.

Подібний матеріал знаходимо й у справах «Копії договорів про оренду інтернату для товариства «Школьная помощь» та листування з Міністерством освіти Чехословаччини по цьому питанню. 1933–1936» [71], «Звіт Ужгородського товариства «Школьная помощь» про витрату коштів на утримання в 1920–1937 рр. та переписка про відпущення коштів на 1938 р.» [111], а також «Финансирование книг интерната «Школьная помощь» в Мукачево и в Ужгороде» [111].

Співпраця педагогічного товариства з культурно-просвітніми організаціями краю також мала прагматичний характер і була спрямована на покращення культурного й освітнього рівня місцевого населення. Особливо

тісною вона була з «Обществом им. А. Духновича». Про співпрацю названих та інших організацій ідеться й у справі «Переписка с деятелями обществ им. Духновича, «Общешкольная помощь» и других о деятельности этих обществ. 1928 г.» [74, арк. 2–3] Фонду 1379 ДАЗО. Висновок про це можна зробити, дослідивши Фонд 50 «Правление «Культурно-просветительного общества им. Духновича» [92], де нашу увагу привернули протоколи та резолюції зібрань «Общества им. А. Духновича», листування з урядовими установами та товариством «Школьная помощь» щодо культурно-освітньої, господарської та фінансової діяльності. І дійсно, спільні заходи двох організацій були численними й взаємовигідними, особливо, коли вони стосувалися проросійської агітації молоді, пропаганди й поширення російської літературної мови, створення й поповнення народних і шкільних бібліотек тощо.

Отже, як бачимо, діяльність товариства «Школьная помощь» була насиченою. Архівні матеріали фіксують статутні і програмові джерела організації, активне листування з органами державної влади, професійними й громадськими установами, видавництвами й книгарнями тощо. Ці документи є цінним надбанням сучасників для вивчення проблем становлення і розвитку педагогічних товариств Закарпаття у міжвоєнний період.

Ще одне масове педагогічне товариство «Учительское товарищество Подкарпатской Руси», що діяло у міжвоєнний період на Закарпатті, привернуло увагу своєю діяльністю. Архівні джерела Фонду 28 «Реферат просвещения Подкарпатской Руси» розкривають «Резолюцію загальних зборів Учительского товарищества Подкарпатской Руси 5–6 жовтня 1920», «Переписку с представительством Учительского товарищества Подкарпатской Руси об организации деятельности курсов повышения квалификации. 1922 г.» [87, арк. 1], «Протоколы учительских педагогических совещаний» [101].

Фонд 50 містить справу «Протокол экстренного заседания правления краевого Народопросветительного Союза от 9 июня 1929 г.» [94, арк. 1–4], присвячену проблемам фахової підготовки вчителів, що вказує на серйозне опікування з боку представників педагогічних товариств якістю кадрового забезпечення народних шкіл на Закарпатті.

Згаданий фонд також відслідковує «Переписку с земским урядом, редакцией журнала «Народная школа» о деятельности «Учительского товарищества» [83]. Відомою також є й текстівка спільних звернень, листів і меморандумів до різних установ і державних органів влади, як, наприклад, такі справи: «Часть текста обращения общества им. Духновича и «Учительского товарищества» к совету министров с протестом против расследования факта подачи декларации о введении в школах русских учебников», «Обращение общества им. Духновича и Учительского товарищества к Министерству просвещения с просьбой о введении в школах обучения на русском языке» [84].

Про масштаби роботи товариства в різних напрямках свідчить і той факт, що йому присвячено окремий архівний фонд – 1039 «Учительское Товарищество Подкарпатской Руси» [87]. В його змісті нами використано справи про членів УТПР – передплатників журналу «Народная школа», листи в

редакцію видання [87, арк. 18], прохання редакції до урядових структур про виділення субсидії на друк журналу та позитивне рішення з цього питання [98, арк. 3]. Вивчення даного фонду дає повну картину якісного організаційного та професійного підходу до виконання педагогами своїх функцій та класифікує спектр форм і методів роботи товариства. Ознайомлення з архівними документами дає можливість говорити нам про лідерські амбіції УТПР в когорті інших фахових організацій.

Інформація про діяльність провідного русофільського педагогічного товариства міститься й у Фонді 1146 «Секретаріат Руської Хліборобської (Земледільської) Партії», а саме в справі «Меморандум «Учительського товарищества» Подкарпатской Руси от 1923 г. Президенту, сенаторам» [75].

Деякі напрями та форми діяльності «Учительського товарищества Підкарпатської Русі» знаходимо, аналізуючи роботу первинних організацій [95, арк. 1–2, арк. 12–13, арк. 39].

Такої ж уваги, як і попереднє товариство, в архіві заслужила педагогічна організація «Шкільна матка русинів Підкарпатської Русі» (ШМР). Збережені матеріали дозволяють навіть у певних деталях прослідкувати проблеми створення й узаконення статутних і програмових документів товариства, його кадровий склад, протоколи засідань, різного роду листування як з рядовими членами, так і з представниками політичної еліти краю та держави. Зокрема, для нашого дослідження стали в пригоді матеріали справ «Протоколи зборів і засідань товариства» [94, арк. 28], «Протокол Установчих загальних зборів товариства «Шкільна матка русинів Ч.С.Р.», [94, арк. 31], «Протокол написаний 16 августа 1926 в Ужгороде на Учредительном собрании «Школьной матки русинов ЧСР» [94, арк. 2], «Списки членів товариства, заяви про вступ до товариства» [106, арк. 26], «Повідомлення Народопроевітнього Союзу про прийом товариства до Союзу і запрошення на засідання, оголошення про порядок виклопотання допомоги товариством, запит Крайового управління про складання бюджету» [106, арк. 33], «Відозви товариства «Шкільна матка русинів» [106, арк. 27].

Важливо, що донедавна інформація про діяльність ШМР практично була невідома не тільки широкому загалу краєзнавців, а й науковцям. Тож нами вперше вводиться у науковий обіг матеріал про статутну діяльність товариства.

Окрему інформацію про згадану українофільську організацію знаходимо у Фонді 28, де зібрано «Прохання спілки «Шкільна матка русинів в Чехословацькій Республіці» про надання фінансової допомоги та переписка по цьому питанню за 1930–1935 роки» [97].

У згадуваному вище Фонді 28 зберігається й «Статут товариства «Учительская Громада» [78] – ще одна з найвідоміших масових педагогічних організацій краю 1930-х років. Зміст статуту, його стиль і тематична форма свідчать, що товариство формувалося на професійному й високоорганізаційному рівні, а автори документів чітко усвідомлювали важливість і необхідність координації дій учителів краю для досягнення пріоритетних освітньо-виховних цілей.

Вивчаючи архівні документи, нам вдалося прослідкувати досить заплутану історію створення цієї фахової організації. Адже деякі дослідники помилково визначають час появи УГ. Фонд 28 містить справу «Прохання Мукачівського «Народовецького вчительського товариства» про надання допомоги та переписка з цим товариством про звіт витрат раніше наданої допомоги...» [68], яка дає можливість розкрити мінливість тогочасних конфліктів у педагогічному середовищі. Отже, стає зрозумілим, що «Народовецьке учительське товариство» було створене з групи педагогів, які вийшли зі складу УТПР і невдовзі перетворене на «Учительську Громаду».

Цікавим є і той факт, що чехословацька влада не дозволяла зареєструвати назву товариства зі словом «Українське».

Що стосується останньої організації, то один із цінних документів зберігається й у Фонді 1585 «Окружной секретариат Чехословацкой социал-демократической рабочей партии Подкарпатской Руси в Мукачеве», а саме справа під назвою «Обращение Президиума общества учителей («Учительська Громада») в Мукачеве о подготовке сборника под названием «Наші змагання» (Наші стремления) и перечень тем для написания научных статей в данный сборник. 22 листопада 1935» [79].

Так чи інакше одним із головних архівних джерел для нашого дослідження є Фонд 28 «Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород». Тут містяться численні документальні підтвердження участі педагогічних товариств у процесі розвитку освіти і виховання на Закарпатті.

Взагалі джерела широко висвітлюють позашкільну педагогічну діяльність і функціонування педагогічних гуртків при школах та інших установах. Особливо відчутним і активним цей процес став після Першої світової війни, коли вчителі з неабияким завзяттям взялися за просвітництво й серед молодих учительських кадрів. Про це розповідається у справі «Повідомлення Хустського шкільного інспекторату про кількість і склад педагогічних гуртків в Хустській окрузі. Програма Даниловського кружка та повідомлення голови Горинчовського педагогічного гуртка про план роботи цього гуртка».

Значна увага в діяльності педагогічних організацій приділялася налагодженню ефективних контактів з шкільними інспекторами в напрямі проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів та виділення фінансових дотацій на буденну роботу культосвітніх і учительських гуртків і спілок. Змістовно наповненими необхідним для нашого наукового дослідження є справи, в яких відслідковується постійне листування між зацікавленими інстанціями. Проблеми, які ми досліджуємо, знайшли своє відображення в таких справах, як «Переписка з шкільними інспекторатами, дирекціями шкіл, культосвітніми установами про фінансування культосвітніх спілок та про їх діяльність. 1924 р.», «Переписка з шкільними інспекторатами та дирекціями шкіл про організацію і проведення курсів по підвищенню кваліфікації вчителів. 1927–1928», «Бюджет на фінансування культосвітніх спілок та установ, культів Підкарпатської Русі на 1929 рік», «Переписка з Міністерством шкільництва та освіти Чехословаччини народно-просвітними рядами та культосвітніми спілками про їх фінансування. 1929–1930», «Звіт реферату освіти

Підкарпатської Русі про діяльність за 1930 рік», «Переписка з шкільними інспекторами та дирекціями шкіл про організацію і проведення з'їзду вчителів Чехословацької Республіки 1935 р.»).

Разом з тим, педагоги були могутньою соціальною силою, яка мала певний вплив на державницькі процеси в Чехословацькій Республіці. Це знаходить підтвердження у реакціях педагогічних товариств з приводу розвитку освіти та шкільництва у формі звернень, меморандумів тощо. Для прикладу варто навести «Меморандум «Учительського товариства» Подкарпатской Русі от 1923 г. Президенту, сенаторам» [126]. І хоча такі звернення не завжди отримували належну та адекватну відповідь, все ж сам факт спроб відстоювання автономних прав учителями заслуговує уваги.

Учителі – члени педагогічних товариств – проводили й активну громадсько-політичну діяльність, залучалися до лав різноманітних політичних партій регіону, брали участь у виборчих кампаніях, а отже, повинні були регулювати динамічність свого життя. Цікаво, що з цього приводу владою приймалися відповідні рішення, згідно з якими інтелігенції дозволялося брати відпустку (справа «Циркуляр краєвої шкільної ради в Празі та Земського уряду Підкарпатської Русі про надання вчителям – кандидатам партій відпусків на час виборів. 1935 р.»).

Вивчаючи проблему становлення й еволюції педагогічних професійних організацій, ми отримали доступ до архівних матеріалів про роботу символічних об'єднань (за принципом кооптації), які формувалися як спілки або ради професійних і культурно-просвітницьких товариств з метою координації їхньої діяльності. Такі організації, як правило, на підставі статутних документів запрошували керівників та представників центральних органів товариств, які за змістом своєї діяльності виконували подібні функції і могли координувати дії під час підготовки і проведення різноманітних національно-культурних та освітньо-виховних акцій.

Дослідження цих матеріалів, у свою чергу, змушує висловити думку про неоднозначність, а подекуди й суперечливість ставлення до такого центру різних громадських організацій, зокрема і педагогічних. Навіть за умов розуміння логіки єднання зусиль товариств окремі їх лідери через свої амбіції відмовлялись від участі в спільних заходах, а інколи навіть публічно конфліктували й критикували такого роду об'єднання.

Досить часто управа ПНС (у деяких документах як НПС – Г.Ш.) скликала на надзвичайні засідання з метою своєчасної реакції на тогочасні проблеми культурно-освітнього розвитку. Одним із таких документів є «Протокол екстренного засідання правління краєвого Народопросветительного Союза от 9 июня 1929 г.» [92], що став реакцією на кризову ситуацію в педагогічному середовищі краю, викликану, у свою чергу, мовно-національним протистоянням українофілів та русофілів.

Привернули нашу увагу й інші фонди. Зокрема, цілу низку документів знаходимо у Фонді 1108 «Іршавська окружна народно-просвітительська рада» (охоплює період 1924–1926 рр.) [70], Фонді 1109 «Нижневеречанська окружна народно-просвітительська рада Свалявського округу» (1925 р.) [77].

Опрацювання справ цих фондів дає можливість прослідкувати роль педагогів (як представників фахових організацій) у культурно-освітньому розвитку, проаналізувати конкретні справи, якими переймалися вчителі та вихователі.

Неможливо уявити собі культурно-освітню роботу педагогічних товариств Закарпаття без тісної співпраці з провідними культурно-просвітніми організаціями регіону, які стали флагманами культурницького ренесансу закарпатців у другій чверті ХХ століття. Мова йде про товариство «Просвіта» й «Общество им. А. Духновича». Незважаючи на принципове мовно-культурне протистояння названих організацій, їхня підмога в діяльності педагогічних товариств була посилюючою. Більше того, виходячи з розуміння кадрового потенціалу організацій, де левову частку займали педагогічні працівники, їхня робота, її зміст, форми й методи були практично синхронними. Цьому знаходимо підтвердження і в численних джерельних приписах.

Так, Фонд 50 «Правление «Культурно-просветительного общества им. Духновича» [84] дає можливість проаналізувати «Переписку с Председателем Чехословацкого сената, учительским обществом Подкарпатской Руси по языковому вопросу на Подкарпатской Руси», де чимало професійної роботи відводилося фахівцям-педагогам у напрямі нівелювання мовного конфлікту в регіоні.

У Фонді 72 «Правління культурно-освітнього товариства «Просвіта» [91] зосереджено увагу на документах, що розкривають факти співпраці товариства з проукраїнськими педагогічними організаціями, гуртками та шкільними колективами. Це логічно, оскільки в лавах цих організацій на культурно-освітній ниві працювали представники творчої інтелігенції, духовенство та вчителі на чолі з таким відомими громадсько-культурними діячами, як А. Волошин, брати Брацайки, О. Маркуш, І. Панькевич, О. Полянський та багато інших. Про це говорить, зокрема, понад 100-сторінкова архівна справа «Переписка с Цивильной управой, Народопросветительным Советом Ужгородского округа и другими по вопросу деятельности общества «Просвита». Уставы протокольных собраний, отчеты в работе читателей обществ «Просвита», в якій містяться цінні для нашого дослідження матеріали за 1922–1933 роки.

Цікаві факти ми почерпнули в справі «Статут Педагогічного товариства Подкарпатської Руси, Ужгород. 1926» [105], «Реферат А. Волошина на з'їзді товариства «Просвіта» [99]. Спектр документів у даному архівному фонді надзвичайно широкий, що вказує на зацікавленість педагогічних еліт як глобальними загальнодержавними проблемами, так і вузькопобутовими, буденними.

У Фонді 72 збережено й свідчення про іншу культурно-освітню та організаційну роботу, яка здійснювалася спільними зусиллями педагогів для розвитку освітньо-виховної сфери в регіоні. Чи не найціннішим документом є оригінал «Статуту Педагогічного товариства», який найповніше ілюструє весь спектр науково-педагогічної, культурно-просвітньої та навчально-виховної спрямованості тогочасних учителів. Знайомство з документом розкриває масштаби орієнтирів крайової інтелігенції, еволюційний характер бачення

перспектив розвитку культурної сфери загалом. Саме це товариство почало об'єднавчий процес педагогів-українофілів на початку 1920-х років.

ДАЗО зберігає численні матеріали й про менш відомі організації педагогічного загалу в краї. Зокрема, у Фонді 18 ми використали «Справу про діяльність товариства «Освіта працюючих». Діяльність цього невеликого гуртка належить до періоду 1932–1938 років і, як свідчать матеріали, була спрямована на тісну співпрацю вчителів із робітничою молоддю, яка не мала достатніх освітніх знань. А у Фонді 28 зберігається «Справа про стан діяльності товариства «Свободне сільське навчання» та про його фінансування», яка датована 1938 роком.

Як видно з матеріалів, що там містяться, педагоги проводили масштабну роботу щодо боротьби з безграмотністю сільського населення регіону. Саме такі проекти й мали на меті допомогти навчальним закладам та шкільним інспекторам залучати до просвіти жителів краю, для яких, за різних обставин, освітні послуги виявилися недоступними.

Важливими для наукового дослідження є й матеріали державних шкільних відомств та управлінь. Архівні джерела підтверджують нашу думку, що педагогічні товариства не діяли автономно, а намагалися тісно співпрацювати з державними установами, які функціонально відповідали за питання розвитку освіти й виховання на території краю.

Усі зазначені справи яскраво ілюструють зміст і форми активної освітньо-провітницької діяльності педагогічних організацій, а також умови й можливості впливу на загальний культурно-освітній розвиток регіону, характер співробітництва з органами державної влади та іншими цільовими освітніми установами.

Період Карпатської України (1938–1939 рр.) зацікавив спробами локалізувати відносини педагогів у мононаціональному (українському) напрямі. Проблеми, пов'язані з цим процесом, представлені у Фонді 1125 «Шкільний відділ Цивільного управління Карпатської України в Хусті» та особливо у Фонді 18 «Міністерство внутрішніх справ Карпатської України, м. Хуст», де знаходимо Статут товариства «Учительська Громада». Документи вказують, що за умов стабільного розвитку регіону змальовувалися райдужні перспективи формування національної культурно-освітньої системи. Проте короткий період українського державотворення в Карпатах не дав можливостей реалізувати чимало задумів тогочасної еліти Карпатської України на чолі з Августином Волошиним.

Після окупації Карпатської України та поширення політичних структур нової угорської влади кардинально змінився вектор підтримки педагогічного загалу. По-перше, перед учителями була поставлена вимога – адаптуватися до угорської системи освіти і виховання й звузити акцент виховних цінностей до поширення любові до батьківщини (Угорщини). Разом з цим, бомбувалася ідея органічної єдності карпаторуського й угорського населення з огляду на «споконвічність» спільного життя.

По-друге, цільова аудиторія педагогів була скорочена за рахунок їх перевірки на лояльність до нової влади. Все це стало наслідком різкого згортання демократичних ініціатив, звуження активності педагогів. Залишилася одна єдина офіційно діюча професійна організація, яка об'єднувала вчителів переважно русофільського спрямування – «Учительское товариство Карпатського края».

Отже, обмеження активності й ініціативності педагогів, які мали масовий характер, знайшли відображення й документальне підтвердження в архівних джерелах. Загалом фонди періоду 1939–1944 рр. є менш насичені матеріалами. В основному ті з них, що потребували нашого опрацювання для дослідження проблеми, стосуються діяльності позашкільної народопросвітительної ради Ужанської та Угочанської жуп (1938–1944 рр.), Шкільного інспекторату Міністерства культу, шкіл та народної освіти (м. Севлюш (Виноградів), Севлюського окружного шкільного інспекторату (м. Севлюш (Виноградів) Угочанської жупи, Великоберезнянського окружного шкільного інспекторату (с. Великий Березний), Волівського окружного шкільного інспекторату (с. Волове (Міжгір'я), Ужгородської початкової школи № 1, ужгородського єврейського неологічного товариства (1943–1944 рр.).

Джерелознавчу цінність несуть і збірники опублікованих архівних матеріалів. Більшість із них виходили з друку в радянський період. Ця обставина вплинула на їх однобокий ідеологічний зміст. Незважаючи на це, вони містять певну кількість оригінальних матеріалів стосовно досліджуваної проблеми. Однак об'єктивний аналітично-критичний аналіз документів сприяє реальному баченню освітньо-виховних проблем тогочасності.

Отже, можемо констатувати, що аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про епізодичну зацікавленість з боку дослідників даною проблемою. Варто зазначити, що хоча проблемам історії та розвитку крайових педагогічних товариств Закарпаття і не присвячено спеціального дослідження, все ж їхня діяльність дотично привертала увагу дослідників у розрізі інших аспектів громадського життя. Водночас в архівах знаходиться чимала кількість не вивчених на сьогодні й необхідних для нашого дослідження джерел.

1.2 Соціокультурні передумови виникнення крайових педагогічних товариств Закарпаття

Аналіз культурно-освітнього розвитку краю в другій половині XIX – на початку XX століття дав змогу сформувати картину передумов, які згодом сприяли професійному групуванню педагогічного загалу в межах фахових педагогічних товариств. Представники таких перших громадських об'єднань усвідомлювали незадовільні умови загального освітнього рівня місцевого населення, і, хоча їхні можливості були досить обмеженими у той час, вони розпочали просвітницькі акції. Починання культурно-освітньої інтелігенції істотно вплинули на еволюцію освітньо-виховного простору Закарпаття, просвітництва в цілому.

Плин часу показує, що історична доля Закарпаття була надзвичайно складною й залежною від зовнішньополітичних впливів. Це єдиний український регіон, який переніс найбільшу кількість державно-політичних перетворень у своїй історії, що змушувало адаптуватися до пануючих політичних режимів. Якщо лише слідувати за історичною хронікою, то перелік таких режимних утворень у порівняльній площині є значним.

Носіями культури й освіти на Закарпатті упродовж багатьох століть були освічені представники місцевого духовенства, які дбали про вишкіл нових генерацій, поширення письменства, а згодом і розвиток шкільництва.

Поступово, потрапляючи в залежність від панівних угорських верств, слов'яни втрачали переваги суспільного розвитку й позбавлялися передових умов самовдосконалення й прогресу. Однак, незважаючи на це, закарпатці зуміли не тільки зберегти власну культуру, мову, традиції, а й примножити їх. Проте панівна нація (угорці) аж до початку ХХ століття контролювала процес культурного виховання й освіти місцевого населення, цілком логічно побоюючись втратити й політичну зверхність над підкореними народами. Розуміючи, що саме в освіті, вихованні й духовно-релігійній складовій криється цілісний та багатоскладовий процес формування і збагачення національної свідомості та культури слов'янського населення, панівна еліта вибудовувала систему стримування просвіти національних меншин.

Політика денаціоналізації неугорських народів, які потрапили під політико-державний контроль угорської провідної верстви, отримала назву «мадяризації». Цей процес був планомірним і цілеспрямованим. Однак його розгортання спровокувало відчайдушні спроби відстоювання місцевим населенням культурно-національних цінностей і традицій, а також спротив латинізації. Навіть за умов австро-угорського дуалізму тиск щодо мовно-культурної та віросповідної політики уряду не послабився, а навпаки, отримав законодавче закріплення. І незважаючи на те, що мадяризація в краї тривала століттями, вона не досягла кінцевої мети, багато в чому завдяки місцевим просвітянам, будителям, священикам, учителям, які спільними зусиллями противилися її концептуальним засадам [167, с. 38–42].

Але час показав, хоч просвіта як явище й не могла через об'єктивні обставини мати масовий характер, закарпатські освічені представники усе ж розуміли невідворотність освітньо-виховного ренесансу й ревно відстоювали право народу на отримання якісних освітніх послуг на рівні з іншими народностями. Особливо це почало проявлятися в ХІХ столітті. Отримавши чудові знання, із середовища випускників гімназій, семінарій, колегіумів, університетів формувалася національно-культурна еліта, проявлялися передові педагогічні здібності й знання. Невдовзі визріла й необхідність кадрового вдосконалення учителів та координації їхньої професійної діяльності. Проте історична еволюція тільки після завершення Першої світової війни дала реальну можливість реалізувати виплеканий довгими поневіряннями творчий потенціал місцевої інтелігенції, учительства зокрема.

Таким чином, історичні умови розвитку Закарпаття підводили певну ризик під тенденціями суспільно-політичного життя, які структурували

регіональне суспільство відповідно до вимог того часу. І, як доводить історія, ключовий момент у генезисі створення перших культурно-просвітніх організацій на Закарпатті полягав у ролі вчителів та духовенства у цьому процесі, залежно від тих умов, в яких вони могли себе реалізовувати.

Особливо складною була ситуація в культурно-освітній складовій розвитку. Вона стала наслідком жалюгідного ставлення титульної нації до підкореного населення в Карпатах. Тож і перші навчальні заклади в краї почали виникати із значним відставанням у часі від інших регіонів. Інші процеси, що відбувалися в провідних країнах тогочасної Європи, також зі значними гальмівними тенденціями проникали на Закарпаття.

Фактично першою середньою школою в краї із відповідною організаційною та професійною базою стала Ужгородська гімназія, яка сюди була переведена з Гуменного, що в Східній Словаччині. Головний акцент у навчальному процесі гімназії спочатку було зроблено на вивчення латинської та грецької мов, а також риторики, класичної філософії та основ Закону Божого. Ключова ціль закладу – надання кваліфікованих знань і підготовка до продовження навчання в академіях та університетах. На початку існування школи вчителями гімназії були єзуїти й навчались тут виключно діти багатих сімей («угорських дворянських юнаків») [139, с. 61–68]. Згодом, згідно з «Положенням про виховання...» («Ratio Educationis...») (у перекладі – «Система виховання і шкільної справи в Угорському королівстві і приєднаних до нього провінцій»), Ужгородська гімназія отримала статус королівської («archigymnasium regium Ungvariense») [139, с. 92–99].

Варто наголосити, що західноєвропейські революційні перетворення та нові ідеї просвітництва не надто особливо впливали на освітні трансформації в Угорщині, а тим більше на Закарпатті. Бажання влади виховувати у молодого покоління вірність і покірність титульній нації значно переважали над ідеєю поширення гуманістичних цінностей, почуття любові до культури й освіти. Отже, середня школа в Угорщині традиційно стояла на консервативних позиціях, перебувала на службі дворянства й монархічних порядків. Це саме повною мірою стосувалося й Закарпаття.

Друга половина XVIII століття на Закарпатті є початком формування й першого середньо-спеціального навчального закладу, який розпочав випуск дяко-вчительських фахових кадрів. Відкриття богословської школи у 1744 році в Мукачеві ініціював єпископ Мануїл Ольшавський. Фактично цей заклад став предтечею формування кваліфікованого педагогічного загалу, який згодом групувався за інтересами в окремі групи, спілки, товариства [58, с. 11], [200, с. 59–60].

Ідея створення школи полягала в тому, щоб виховувати кадри саме з місцевого населення, яке добре володіло народною рідною мовою. Отже, трирічне навчання також проводилося руською мовою. Навчальні дисципліни були типовими для того часу: латинь, моралістика, теологія, читання, письмо, арифметика. Важливо, що в школі могла навчатися не лише молодь із заможних сімей, а й місцеві бідняки, щоправда, з умовою обов'язкового повернення після навчання до своїх хазяїв [230, с. 264–265], [200, с. 59–60].

У 1778 році єпископ Андрій Бачинський перевів школу до Ужгорода і перетворив у духовну семінарію. Через деякий час з його ініціативи була створена учительська греко-католицька семінарія, яка готувала півце-вчителів не тільки для шкіл Закарпаття, але й для всієї Північно-Східної Угорщини.

Учительська семінарія була відкрита у 1793 році і спочатку надавала курсову підготовку. Лише із 1872 року вона стала самостійним навчальним закладом, в якому майбутні вчителі проходили трирічне навчання.

Із цього часу розпочався новий етап формування педагогічних кадрів у краї. Адже семінарія готувала не тільки священиків, а й просвітників із чудовими знаннями. Чимало з її випускників стали відомими педагогами. Проте на той час їх кількість була незначною, а тому про об'єднання у товариства фахівців-педагогів йти не могло [58, с. 11–19], [139, с. 100–101].

Історія закладу тісно пов'язана з іменем єпископа Андрія Бачинського, який чимало зробив для розвитку народної освіти й, зокрема, організації педагогічної та просвітицької справи. Учені доводять, що він один із перших серед вищого духовенства Закарпаття обґрунтував необхідність загального навчання підростаючого покоління й став ініціатором запровадження обов'язкового навчання дітей віком від 6 до 14 років. Саме завдяки його активності сфера освіти на Закарпатті почала розвиватися в правильному напрямі – поширення рідної мови та культури, книголюбства, освіченості, духовності.

Значна роль А. Бачинського й у становленні системи професійного вишколу крайових педагогів. У 1781 році він створив богословську семінарію і домогся від уряду виділення додаткових місць для молоді краю у вищих навчальних закладах Будапешта, Відня, Трнави [58, с. 11–13], [167, с. 22–23], [168, с. 43–44].

Ще одним центром підготовки духовних і освітніх кадрів була богословсько-філософська школа у Красному Броді, який нині знаходиться в Східній Словаччині. У ті часи територіально це був єдиний регіон, пов'язаний із Закарпаттям історичними обставинами. Школа діяла при монастирі й була відома наданням якісних знань з історії та філософії. Її випускники також поповнили когорту відомих просвітителів і педагогів регіону [200, с. 21].

Отже, варто розглядати передумови педагогічного єднання крізь призму поетапного розвитку освітньої системи на території історичного Закарпаття та ролі культурно-освітніх і релігійних діячів у цьому процесі.

Однак у тогочасних умовах суспільного життя зусиль освічених діячів було недостатньо для кардинальних зрушень в освітній галузі. Навіть та частина місцевих жителів, яка мала можливість здобувати якісну освіту, була змушена шукати відповідні послуги в навчальних закладах поза межами регіону. І, як свідчить статистика, не всі вони поверталися на батьківщину реалізувати свій професійний потенціал. Це було черговою проблемою тогочасного культурно-освітнього розвитку. Отже, закарпатці навчалися в освітніх закладах і центрах Галичини, Наддніпрянської України, Угорщини, Словаччини, Чехії, Хорватії, Австрії, Італії [167, с. 31–34].

У 1774–1784 роках у Відні діяв вищий духовний навчальний заклад «Барбареум» (королівська головна греко-католицька семінарія при церкві св. Варвари). За цей період його випускниками стали до тридцяти закарпатців, які отримали право на навчання від Мукачівської греко-католицької єпархії [168, с. 42–43].

Освітні трансформації на державному рівні мало чим сприяли поживленню культурно-освітнього життя на Закарпатті. Угорський Закон «Ratio Educationis...» від 1777 року передбачав реорганізацію освітньої сфери в межах 9 округів й вибудову багаторівневої системи навчальних закладів. Окремим шкільним округом з центром в місті Ужгород було виділено Закарпаття. Одним із перших окружних інспекторів став Д. Попович – відомий просвітянин і педагог [139, с. 93–94].

Одночасно розпочався процес відділення державної освіти від церкви. Однак внаслідок того, що світських освічених кадрів ще на той час не було, контрольні функції за ефективною реалізацією реформ було покладено на представників духовенства. Внаслідок цих заходів до початку 1790-х років у краї було створено близько 300 «руських шкіл».

Проте невдовзі знову настає застій в розвитку освіти, що вилилося в посилення національного гніту правлячої нації. Закони про обов'язковість використання навчальної мови – угорської (1790 р.), а на початку ХІХ століття – німецької призвели до негативних тенденцій, наслідком яких стала ліквідація знаної кількості рідномовних навчальних закладів [200, с. 32–33].

Здавалося, що революційні зміни 1848–1849 років сприятимуть поширенню прогресивних ідей, серед яких значна увага відводилася просвіті. І справді, певною мірою поживлення суспільно-політичного життя вплинуло на поширення освіти й національного виховання, творення культурно-просвітніх товариств, видавничу діяльність, налагодження культурницьких зв'язків з іншими регіонами. Але якщо контакти між слов'янами поживалися, то компроміс із угорцями був далекий від реалізації.

Революція, яка переросла в національно-визвольну боротьбу проти панування монархії Габсбургів у середині ХІХ століття, отримала буржуазно-демократичне забарвлення й визначила пріоритет подолання напівколоніального гніту австрійського абсолютизму, який гальмував політичний, економічний і культурний розвиток підкорених народів.

У 1849 році було створено Міністерство культури і релігії, яке розпочало роботу над редакцією закону про освіту, котрий мав би стати виразником нового бачення гуманістично-педагогічної концепції й вибудови якісної державної освітньої системи [58, с. 15–16], [200, с. 35].

Перспективні надії поклалися й на прогресивні погляди педагогів Угорщини, які розгорнули діяльність щодо популяризації світських освітніх закладів і їх відізнання з-під впливу релігії. Одним із напрямів роботи провідних діячів стала й пропаганда ідеї навчання дітей рідною мовою. В умовах багатонаціонального складу держави ці сподівання мали логічне забарвлення, адже вони вписувалися в характер національного відродження багатьох національних меншин, серед яких переважали народи сербів, хорватів,

словаків, румунів, русинів-українців. Згадані народності у той час переживали справжній ренесанс, що мав спільні риси.

Спроби не відставати від цього процесу робили й закарпатці. Зокрема, 10 жовтня 1849 року делегація місцевої інтелігенції у складі М. Висаника, А. Добрянського, І. Шолтиса, О. Яницького, підготувала Меморандум державному діячеві Карлу Герінгеру, в якому містилися вимоги визнання руської національності, запровадження рідної мови в школах, відкриття румунської гімназії, організації в Ужгороді вищого навчального закладу (академії). Також говорилося про перетворення Львівського університету в руський заклад, де б могла навчатися молодь із Закарпаття. Чимало уваги приділили у документі й наданню руським педагогам рівних прав і пільг з колегами в інших регіонах держави. Однак тільки частина цих законних вимог була врахована владою [58, с. 16], [167, с. 31–34], [200, с. 35].

У цей же час Ужгородська духовна семінарія вже стала популярним навчальним закладом і підготувала ряд відомих у Європі педагогів, учених, громадських діячів, наукові праці яких увійшли до скарбниці загальноукраїнської культури (І. Базилович, В. Довгович, О. Духнович, М. Лучкай, І. Пастелій, І. Фогараші). Вони стали народними провідниками, захисниками національних традицій, генераторами розвитку освіти і науки.

Одночасно у багатьох селах Закарпаття були відкриті початкові школи з руською мовою навчання, видавались підручники та інша просвітницька література. Особливо значний внесок у цей процес зробили «будителі» А. Добрянський та О. Духнович, а також О. Павлович, Ю. Попрадов, А. Репай, І. Сільвай. Вони були першими, хто публічно заговорив про кульмінаційну роль учителів у розвитку освіти [58, с. 16], [200, с. 35].

Незважаючи на гальмування владою просвітництва в регіоні, надії на поступову еволюцію в освітньо-виховній сфері не полишали місцеву інтелігенцію. У цей час нею уже чітко формувалася думка про більш організовану форму просвітництва – об'єднання зусиль педагогів і духовенства в професійних спільнотах. Але процес творення подібних організацій залежав і від умов творення цілісної освітньої системи з її кількарівневим форматом від початкової до вищої школи. Тільки в такому разі загальний освітній рівень і педагогічні кадри могли якісно і, що важливо, ефективно сприяти культурно-освітньому прогресу.

На той час у розвинених європейських країнах вже склалася й достатньо успішно функціонувала система вищої освіти, яка формувала висококваліфіковані педагогічні кадри. Зокрема, культурна й наукова еліта європейських націй гартувалася в понад півсотні університетах. Щоправда на Закарпатті свого класичного закладу такого рівня не було. Питання про відкриття в Ужгороді університету вперше було озвучено тільки в 1848 році на Першому Слов'янському з'їзді у Празі, але далі декларації бажання справа не пішла [230, с. 157–159].

Про пильне стеження з боку влади за освітньо-виховним комплексом у ХІХ столітті яскраво свідчить ціла низка нормативних документів, діяльність відповідних комісій тощо. Більше того, вчителів і священиків, які проявили

особливі успіхи в поширенні мадяризації, всіляко стимулювали й нагороджували. Із цього часу намагання завершити процес однорідності угорської нації ввійшов у завершальну фазу й почав отримувати законодавчо-правову основу.

Утворення в 1867 році дуалістичної Австро-Угорської монархії невдовзі спричинило до гальмування процесу культурно-освітнього розвитку і посилення контролю над спробами національних меншин до самореалізації. Відчутним було і політичне безсилля закарпатців. Відсутність бодай слабо структурованої політичної еліти позбавляла регіон можливостей не тільки рівноправного представництва в органах влади, а й можливостей відстоювання інтересів краю на загальнодержавному рівні.

У другій половині XIX століття австро-угорські монархи змушені були піти на проведення реформи початкових шкіл. У 1868 році було прийнято новий освітній закон XXXVIII, відомий в історії як Закон Й. Етвеша, котрий обіймав посаду міністра культури й освіти. Цей документ передбачав уніфікований розподіл загальноосвітніх шкіл на п'ять категорій.

1) Початкові народні школи (складались із двох навчальних циклів: початкова шестирічка й повторювальна трирічка): щоденну початкову народну школу повинні були відвідувати всі діти віком від 6 до 12 років. Після її закінчення передбачалося навчання у так званих «повторних» школах. Тут отримували додаткові знання і практичні навички з виноградарства, садівництва, бджолярства, домашнього господарства та ручної праці. Загальні знання у початковій народній школі традиційно отримували із Закону Божого, граматики, рахування, описової географії та історії, громадянських прав і законів, фізики, природознавства, співів, гімнастики.

2) Вищі народні школи (вищу народну освіту отримували хлопці за три роки навчання, а дівчата – за два): відповідно змінилася й предметна класифікація, згідно з якою робився наголос на вивченні «красного письма» (краснопису), малювання, рідної мови, рахування і геометрії, фізики і природознавства, географії та історії, вітчизняної конституції, основ бухгалтерії, гімнастиці та жіночих видах зайнятості (для відповідної жіночої категорії).

3) Горожанські школи (за класифікатором – неповні середні з шестирічним планом навчання для хлопців і чотирирічним – для дівчат): в основному тут навчалися діти міських ремісників, торгівців, службовців. На навчання приймалися учні, які закінчили 4 класи початкової школи. Згідно з навчальним плануванням тут подавалися знання про Закон Божий, історію, географію, статистику, вивчалися угорська, німецька мови й літератури, рідна мова і література, природознавство, фізика, хімія, математика, бухгалтерія, основи народного господарства, основи права, практичні заняття з сільського господарства та хімічної і машинної промисловості, краснопис, малювання, співі, гімнастика і військові вправи. Діяли й факультативи з латинської, англійської і французької мов та музики [58, с. 16–18], [200, с. 35–37], [139, с. 164–165].

До початку Першої світової війни (1914 р.) на Закарпатті працювали 9 горожанських шкіл – три чоловічі та шість жіночих: Берегівська жіноча (з 1873 р.), Берегівська чоловіча (з 1874 р.), Мукачівська жіноча (з 1882 р.), Севлюська чоловіча і жіноча (з 1881 р.), Хустська чоловіча (з 1897 р.), а жіноча (з 1907 р.), Ужгородська греко-католицька парафіяльна жіноча (з 1877 р.), Ужгородська чоловіча і жіноча (упродовж 1904–1914 рр.) [58, с. 18].

Необмеженими були й форми власності навчальних закладів, які все ж мали чітку структуру організаційного підпорядкування: державні, общинні, церковні, приватні.

На межі ХІХ–ХХ століть особливим чином проявила себе політика «мадяризації». Систему державних навчальних закладів угорська влада формувала на основі шкіл національних меншин. Контролюючи цей процес, влада акцентувала увагу на поширенні угорської національної ідеї. Саме тут проявлявся характер монополії державної мови та обмежувався прояв рідномовного навчання і виховання для неугорських народностей. Така політика знайшла яскраве вираження в обґрунтуванні тогочасних умов розвитку у праці «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)» П. Магочія: «Під усе дужчим урядовим тиском, опираючись панівній тенденції асимілюватись із мадярським суспільством, ця фракція підкарпатської націоналістичної інтелігенції схилилася перед Ломоносовим та Державіним і вважала єдність із російською єдиною обороною супроти національного нищення» [167, с. 41].

Як зазначають дослідники, суцільний зміст освіти, закладений в навчальних планах, програмах, шкільних підручниках, був проіннятий великоугорською національною ідеєю. Вся система навчання формувалася таким чином, щоб із початкової школи найбільше годин відводилось вивченню угорської мови, а навчання рідною мовою значно обмежувалося [167, с. 38–42].

Згідно із законним розпорядженням від 1887 року, що містило нормотворчі засади про реформу середньої школи, ліквідовувалось право визначення кількості годин на вивчення рідної мови педагогічною радою, натомість обов'язковим ставало вивчення угорської мови.

Логічним завершенням реформування освіти з точки зору державної політики став зміст шкільного закону нового міністра освіти та культури графа Альберта Аппоні від 1907 року. Він фактично підвів багаторічні зміни в системі освіти і виховання до кінцевої мети політичного контролю над іншими національностями, що населяли монархію – створення етнічно єдиного народу Угорщини та формування свідомості органічної належності «угорській країні та угорському народові».

Одночасно закон надав учителям статус державних службовців, посиливши їх відповідальність за національну освіту і виховання. Тож кожен із учителів був змушений присягнути на вірність Угорщині й беззастережно захищати її національні інтереси у своїй професійній діяльності.

Як наслідок, закон міністра освіти та культури А. Аппоні ліквідував на території Закарпаття (як тоді називали край угорці «Фелвідейк») останні сімдесят чотири школи з руською мовою навчання. На початок Першої світової

війни їх кількість скоротилася до критичних 34 навчальних закладів із змішаною мовою навчання [200, с. 37–38].

У 1916 році було завдано чергового удару по народній освіті краю – кирилицю офіційно замінювали латинським шрифтом. Відповідно до цього, інтелігенція опинилася в умовах непростого вибору: пристосування або самовинищення. Тому й не дивно, що професійні діячі на ниві освіти і культури (А. Волошин, Є. Сабов та ін.) були змушені підтримати процес латинізації та мадяризації. Але цей крок був вимушеним і засуджувати їх за це не варто. Вважаємо, що тогочасна інтелігенція свідомо пішла на цей крок, цим самим зберігши можливість бути поряд з народом і продовжувати виконання своїх професійних зобов'язань.

До початку ХХ століття культура, освіта, шкільництво на території сучасного Закарпаття розвивалися у надзвичайно складних соціально-політичних умовах. Угорська та австрійська влади, крім тотального контролю за всіма суспільними сферами життя, не дбали належним чином про розвиток освіти руського краю. Місцевому населенню, знаті та духовенству доводилося долати величезні труднощі для того, щоб здобути освіту і знання.

Таким чином, у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття склалися особливі соціокультурні передумови для створення й діяльності педагогічних товариств на Закарпатті. Достатньо складними були критерії залежності культурно-національної інтелігенції від владної політики Угорщини, що мала згубний вплив на загальний культурно-просвітницький розвиток регіону. Внаслідок цього, у детальному вимірі можна простежити складові низького освітнього рівня місцевого населення, обмежених можливостей культурно-освітньої інтелігенції впливати на еволюцію освітньо-виховного простору й просвітництва загалом.

Уся тогочасна політика підпорядкування Закарпаття дала результат соціально-професійної безпорадності й цілковитої залежності місцевої інтелігенції від зовнішніх чинників – влади, режиму, освітньої, мовної та релігійної політики.

Незважаючи на це, варто визнати провідну роль педагогів і духовенства у культурно-просвітницькому житті краю, про що детальніше йтиметься в наступному підрозділі. Плоди їхньої активності дозріли вже у 1920–1930-х роках, коли сформовані педагогічні товариства на якісно новому рівні показали доцільність свого функціонування і спроможність ефективно працювати на перспективи суспільного розвитку.

1.3 Періоди освітньо-просвітницької діяльності товариств і роль педагогів у фаховій інтеграції в другій половині XIX ст. – до 1919 року

Характер освітньо-просвітницької діяльності педагогів на Закарпатті має давні історичні традиції. Розвиток освіти і культури в краї тісно пов'язаний зі складними політичними, економічними та соціальними умовами перебування його населення під чужоземними державними впливами. Найбільше вони відбивалися на реаліях мовно-культурного та духовного життя місцевих жителів. Очевидним і відчутним був процес злиття різних культурних, політичних та релігійних ментальностей. Отже, в умовах виваженої асиміляторської політики угорської влади було надзвичайно складно місцевій інтелігенції виконувати свої функції.

Політика мадяризації гальмувала процес формування національно свідомого вибору молоді інтелігенції, заганняючи її в угорське мовно-культурне середовище і кардинально звужуючи спроби відстоювання й поширення рідномовного елементу для закарпатців (принаймні неугорського населення). Панівна культура чітко контролювала прояви національної самоідентифікації місцевої інтелігенції. І хоча покращення справ у цьому напрямі не було відчутним аж до Першої світової війни, все ж вивчене й виховане нове покоління інтелігенції значно еволюціонізувало в контексті самозбереження й самозбагачення культурно-національного чинника, що проявило себе у генезі формування громадських організацій культурно-просвітнього спектра. Навіть ті діячі, які навчалися за межами регіону, з гордістю говорили про свою малу батьківщину й слов'янське коріння.

Будучи одним із відсталих регіонів Австро-Угорщини за всіма показниками розвитку в другій половині XIX століття, край потерпав, у тому числі, й від національно-культурного та освітнього гніту з боку політики титульної нації. Соціально-економічна нестабільність і культурне зубожіння глибоко торкнулися всіх верств місцевого населення. Однак якщо в політичному житті перспективи відстоювання своїх прав закарпатцями були за межею можливого, оскільки політична система чітко контролювалася центром, то в культурно-просвітницькому аспекті умови були не такі й безнадійні. Про це яскраво свідчить активна просвітницька діяльність закарпатських «будителів», котрі своїми прогресивними поглядами підживлювали освітньо-виховну парадигму місцевого населення. Саме вони стали генераторами просвітницького пробудження закарпатців, очолили рух за організацію фахових педагогічних товариств у регіоні [167, с. 48–50].

Свого часу ще відомий культурно-освітній і релігійний діяч Андрій Бачинський у «листах-посланнях» закликав священиків вивести народ з темряви, дати йому елементарну освіту через організацію при церквах шкіл, в яких би «діти не токмо письма, і добрих нравов от учителя училися».

Передумови, наведені в попередньому підрозділі нашої роботи, підвели до того, що на розвиток культури і зокрема освіти на Закарпатті значний вплив мали громадські і фахові організації, які вже формувалися з середини XIX століття. Можемо припустити, що в цей час інтелігенція краю дозріла до

організаційних форм і розуміння необхідності колективного захисту культурно-освітніх прав місцевого населення.

Відправною точкою їх діяльності було бажання сприяти розвитку культури, освіти і літератури в краї. Варто вказати на те, що в європейських країнах перші фахові педагогічні товариства виникли ще на початку XVIII століття. Саме тоді вони стали виникати й на території Австро-Угорщини. Їхнім основним завданням було утвердження австро-угорського духу в царині шкільництва, особливо серед учительства, учнівської та студентської молоді. Безумовно, це було прогресивним явищем, однак односторонність їх змістовної діяльності, яка слугувала формуванням підґрунтя реалізації державно-політичної орієнтації щодо національних меншин, змушує критично ставитися до рівноправного бажання сприяти прогресу в освітній сфері.

На наш погляд, розвиток культурно-просвітніх товариств Закарпаття кінця XIX – початку XX століть завдячує логічній послідовності дій інтелігенції щодо визначення шляхів поширення освіти серед місцевого населення. Отже, нами окреслюються передумови виникнення педагогічних товариств крізь призму еволюції поглядів культурно-просвітніх діячів, які стояли біля витоків джерел професійної організації педагогів. Виходячи з цього, подаємо умовну періодизацію еволюції педагогічних об'єднань у краї.

Окреслюючи періоди освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття на зламі XIX–XX століть, стверджуємо наявність особливостей у професійному єднанні педагогів, вироблення й акумулювання регіональної педагогічної думки, розроблення конкретних напрямів розвитку освітньо-виховного процесу з урахуванням місцевої специфіки, формування спільних позицій учителів щодо засадничих умов розвитку загальнодержавної освітньої політики.

Упродовж кінця XIX – початку XX століть місцева інтелігенція, яку представляли переважно вчителі та священики, робила спроби об'єднати свої професійні зусилля з метою покращення освітньо-виховного рівня жителів Закарпаття, забезпечення якісного культурно-національного розвитку регіону, просвітництва в цілому. Загальні умови тогочасного розвитку регіону (низький освітній рівень, соціально-економічна відсталість, політичне безправ'я) унеможлилювали ефективну діяльність інтелігенції в напрямі просвітницько-культурної еволюції місцевого населення. Така тенденція зберігалася практично до завершення Першої світової війни. Завдяки можливості професійного групування освітян у лавах громадських організацій на Закарпатті поживався культурно-освітній розвиток краю та соціокультурні впливи регіонального менталітету.

Соціально-економічна політика угорської влади стосовно місцевого населення мала чітко виражений асиміляторський характер. Водночас, особлива увага з боку влади приділялась культурно-національному й освітньо-виховному питанню. Про це говорить згадувана нами вище динаміка законодавчих ініціатив угорської влади в освітній сфері. Незважаючи на це, на наш погляд, культурно-освітні процеси еволюціонізували саме завдяки готовності провідної верстви краю – еліти – до вираження спільних інтересів.

Однак на відміну від інших національностей ця провідна група не була політичною. Простір еліти у другій половині XIX століття почала активно займати творча інтелігенція, яка за змістом своєї діяльності взяла на себе роль виразника інтересів місцевого населення. Її лави заповнили педагоги та духовенство.

Творення першої групи як соціальної верстви крилося в умовах соціокультурного розвитку краю й спонукало до інтеграції творчих зусиль провідних представників регіонального співтовариства. Тому роль молодого учительства в регіоні стала акумулюючим фактором у культурно-освітньому прогресі.

Щодо другої групи – духовенства, то так склалося історично, що духовенство завжди відігравало значну, а то й провідну роль у розвитку різних сфер суспільного життя Закарпаття. Особливо це стосувалося початку XX століття, коли священники, натхненні прикладом крайового будителя-просвітника XIX століття Олександра Духновича, із почуттям обов'язку активніше долучилися до культурно-освітньої роботи. Недарма відомий український письменник, мислитель і філософ Іван Франко писав, що «говорити про українську інтелігенцію до скасування кріпосництва означає говорити про духовенство» [167, с. 16–18].

Фактично така ситуація стала характерною особливістю розвитку культури і освіти на Закарпатті. Адже всі навчальні заклади до початку XX століття підпорядковувалися й розвивалися під впливом церкви та релігії. Священнослужителі виступали не тільки ініціаторами, організаторами та безпосередніми виконавцями освітніх послуг, а й меценатами навчального процесу. Від рівня їхнього професіоналізму, освіченості, моральності, а також матеріального стану залежало розуміння тих пріоритетних освітньо-виховних завдань, які були на часі для культурного розвитку краю. Тому практично до початку XX століття державно-світських навчальних закладів на Закарпатті практично не було. Особливо це стосувалося народних шкіл, які були церковно-парафіяльними з відповідною управлінською юрисдикцією Мукачівської єпархії.

Місцева інтелігенція проживала в краї за правилами тогочасного суспільства – навчатися в Угорщині, щоб згодом навчати інших прославляти Угорщину. Тому й не дивно, що частина сформованої інтелігенції цуралася свого слов'янського походження й тим самим віддячувала вірною службою за отримання доброї освіти. Однак були й такі, які залишилися послідовниками традицій народної культури. Переважна більшість майбутніх учителів і священників здобували професійну освіту в Ужгороді та Пряшеві.

Кращі семінаристи продовжували навчання в головній семінарії Угорщини – у Будапешті. Тут вони знайомилися з однокурсниками сербами, хорватами, словаками, які ревно зберігали свої національні цінності й цим самим давали гідний приклад для закарпатців. Така слов'янська солідарність впливала на формування національної свідомості й ментальності «руських» випускників, що рухало їх бажанням прислужитися рідному народові, просвіщувати його, виховувати гордість за його минуле тощо. І незважаючи на

клерикальний виховний дух тодішньої інтелігенції, її зближення з народом було продиктоване ментальною особливістю спільноти та бажанням сприяти культурно-освітньому розвитку регіону.

Слов'янські корені особливим чином проявлялися в середовищі інтелігенції, котра взяла на себе роль провідника народу до його освіченого просвітлення, усе більш відчутним було розуміння нею ментальної несхожості й навіть відчуження від угорського мовно-культурного та духовного середовища. Це вплинуло й на те, що майбутні педагоги почали обирати для професійного навчання слов'янські навчальні заклади, зокрема в Празі й Братиславі.

Зважаючи на цілу низку об'єктивних обставин (історичних, соціально-економічних, соціокультурних), місцеве населення Закарпаття, а це переважно селянство, залишалося в замкнутому середовищі, до якого суспільні зміни надходили вкрай важко. Ці обставини породжували й психологічну байдужість населення. Тому робота педагогів, іншої інтелігенції була надзвичайно складною. Їх намагання «окультурити» народ наштовхувалися не тільки на спротив з боку влади (так би мовити зовнішній фактор), а й з боку самих громадян, батьків дітей (внутрішній фактор), які вважали цей процес непотрібним для майбутнього молоді. В основному з розумінням ставилися батьки-священики, батьки-педагоги й батьки-службовці.

Але і в цьому середовищі погляди батьків на специфіку й національно-культурне навчання були різноманітними. Таким чином і формувалися національно-культурні табори інтелігенції русо-, русино- й українофілів. Крім того, ще одна частина з них взагалі твердо стояла на угро- й чехофільських позиціях. Когорта останніх найбільше була схильна до асиміляторських настроїв, і саме з її боку виходили загрозливі для національного єднання тенденції. У таких умовах добитися професійної єдності педагогічного загалу було ще важче. Однак саме педагогічні товариства, навіть у двоблоковому протистоянні (русо- й українофіли) між собою, відіграли цементуючу роль у культурно-освітньому ренесансі Закарпаття міжвоєнного періоду.

Поряд із соціальними групами інтелігенції та духовенства, формувалася ще одна масова верства населення – селянство. Якщо говорити з приводу цієї соціальної групи, то її масовість логічно впливала з того, що край традиційно вважався аграрним. Відповідно, селянство значно переважало в соціальній структурі інших станових груп. Населення було зайняте в усіх провідних галузях на селі й залишалося поза можливостями активного залучення до суспільно-політичних процесів. Так, саме воно не залучалося до просвітницької роботи, а скоріше стало об'єктом, на яке була спрямована діяльність педагогів.

Втім інтелігенція поступово розширювала свої лави змістовно і якісно, поповнювалася більш прогресивними кадрами завдяки досить хорошему освітньо-виховному рівню. Це середовище сформували священики, учителі, письменники, навіть при тому, що по них мадяризацією було нанесено найбільш разючого удару. Саме тоді значно більшу роль представники інтелігенції почали відігравати у суспільно-політичному житті, залучаючись і до громадської та державної роботи.

Психологія та світогляд інтелігенції формували в умовах панівної угорської, а починаючи з 1867 року, австро-угорської політичної системи, яка, насправді, особливо від попередньої не відрізнялася. Шлях, яким поповнювалися її ряди, для молоді був майже однаковим. Переважно вони вступали на навчання до греко-католицьких семінарій (для місцевих жителів найближчими були в Ужгороді й Пряшеві). Фактично, отримана тут освіта давала право на початок трудової діяльності священником або учителем. Досить часто випускники поєднували на практиці ці дві професії [167, с. 16].

Вищенаведене вказує й на ще одну характерну особливість Закарпатського краю – його полікультурність. В такому середовищі створювалися специфічні передумови самозахисту мовно-культурних ознак, які дали можливість уже в післявоєнний період відразу приступити до класичного творення організаційних форм об'єднання в структурах фахових об'єднань та й цілих національно-культурних напрямів. Співжиття з представниками різних етнічних груп вплинуло на формування специфічної ментальної ознаки у закарпатців – толерантності, націо- й віротерпимості.

В результаті як священники, так і вчителі постали в авангарді культурно-просвітницького розвитку краю. Освічені представники духовенства продовжували місію освідомлення, просвітництва, гуманізму, що й сприяло в майбутньому практичному бажанню вирішення складних освітньо-виховних проблем. Тому й не дивно, що головну частку згаданої соціальної групи складали церковні вчителі, правове становище яких визначалося навіть законодавчими актами держави. Проте варто погодитись із дослідником Павлом Робертом Магочієм, що «зрештою, злидні і неписьменність призводили до економічної, соціальної та інтелектуальної нерухливості, – й за таких обставин інтелігенції було ще важче розвивати національний рух і прищеплювати національну свідомість селянським масам» [167, с. 16].

Виходячи з вищенаведеного, складається думка, що чи не єдиним способом поширення культурно-просвітницької інформації, єднання зусиль священників і вчителів з метою покращення умов культурного, освітнього й виховного розвитку краю було формування громадських організацій. І хоча на цьому етапі учасники товариств зосередилися на інтеграції інтелігенції, а не на масовому поширенні культурно-просвітницьких ідей серед населення, значення їх діяльності було прогресивним. Крайові культурно-просвітні, а згодом педагогічні товариства визріли з необхідності генерування освітньо-виховних та національно-культурних цінностей місцевого населення, що було природною необхідністю самореалізації закарпатців.

Ключовий момент у генезисі створення перших культурно-просвітніх організацій на Закарпатті полягав у важливій допоміжній і скеровуючій ролі вчителів та духовенства у цьому процесі.

Загальносуспільні передумови професійного єднання педагогів у організовані клуби, товариства впливали з історичних обставин розвитку регіону. Територія Закарпаття була повністю інкорпорована в суспільні процеси угорського державного організму і відзначалася стабільною відсталістю з-поміж інших угорських земель практично в усіх сферах. Політика

мадяризації ще більше ускладнювала слабкі спроби інтелігенції позбутися відсталого регіонального статусу. Національна самосвідомість населення в той час перебувала на досить низькому рівні.

Незважаючи на це, інтелігенція Закарпаття робила без перебільшення героїчні спроби активізувати освітньо-просвітницьку роботу. Об'єднавши зусилля вчителів і священників, вона почала крок за кроком складати умови чіткої організаційної роботи в напрямі подолання суцільної безграмотності та культурно-виховного безладдя. У лавах перших товариств почали гартуватися цілеспрямовані групи просвітників, фахівців, відданих патріотів рідного краю.

Діяльність громадських організацій краю формувалася й відбувалася відповідно до соціального складу учасників і мети роботи, яку вони ставили перед собою. Такі громадські утворення стали провісниками класичних фахових педагогічних товариств. На основі аналізу джерел і фактів передумови створення й функціонування доцільно поділяти на два періоди – культурно-просвітницький і фахово-педагогічний.

Перший період, який хронологічно охоплює другу половину ХІХ століття, ознаменувався появою перших організованих груп культурно-просвітницького спрямування. Ці осередки ще не були фахово-спеціалізованими педагогічними товариствами, а більше були схожі на клуби за інтересами. Кількість членів перших організацій була невеликою. Ключовий напрям роботи товариств переважно спрямовувався на складання літературно-просвітницьких матеріалів і поширення їх серед широких верств населення шляхом організації видавничої справи. Визначальною віхою цього періоду стала активна просвітницька діяльність О. Духновича, якого слід вважати своєрідним зачинателем процесу творення культурно-просвітніх організацій на Закарпатті.

Так, зокрема, у 1850 році він заснував «Литературное заведение Пряшевское». Роль педагогів у товаристві була визначальною, хоч одночасно його активістами були і священники. До його складу, крім головного засновника Олександра Духновича, входили Андрій Балудянський, Адольф і Віктор Добрянські, Антон Рубій, Олександр Павлович, Микола Нодь. Учителі з розумінням професійної тактовності й фахових обов'язків ішли в народ, пропагуючи освітньо-виховні цінності.

Головними завданнями, які перед собою поставили учасники організації були: сформувати літературно-видавничий центр, створити друкарню з кириличним шрифтом, заснувати музей і періодичне видання. І хоча через складні матеріальні обставини, частину завдань так і не вдалося реалізувати, товариство, яке проіснувало майже три роки, спромоглося видати близько десяти праць книжкового формату історичного, літературного й географічного змісту. Результат мав значні успіхи, оскільки зроблено суттєвий крок уперед у порівнянні з попереднім періодом культурно-освітнього розвитку Закарпаття. Видавнича продукція товариства спрямовувалася насамперед, для місцевої молоді та учительства, яким намагалися прищепити любов до рідної мови, культури, історії, з метою передачі естафети просвітництва й подальшого розширення аудиторії поціновувачів місцевої культури.

Цей показник усе ж дає можливість за суспільним значенням ставити організацію в один ряд із такими відомими слов'янськими товариствами того часу, як «Матица чеська», «Матица сербська», «Оссолінеум». І незважаючи на те, що офіційно товариство не було зареєстроване, його діяльність отримала широкий резонанс у слов'янському світі. Про ефективність його діяльності може свідчити і той факт, що в 1853 році «Литературное заведение Пряшевское» було заборонене імператорським указом, а діяльність його активних членів всіляко обмежувалася владою [230, с. 234–235].

Згаданий вище відомий просвітник Олександр Духнович стояв біля джерел ще однієї організації, яка представляє даний період. Це «Товариство св. Іоанна Хрестителя», яке було створене у вересні 1862 року в Пряшеві й мало на меті поширення ідей гуманізму, громадянського виховання, морально-етичних цінностей, подолання безграмотності тощо. Створення організації пов'язують зі зміною політичної ситуації в Австрійській імперії та крахом абсолютистських амбіцій монаршого двору. Безпосередньо членами і засновниками товариства стали вже згадувані представники інтелігенції О. Духнович, О. Павлович, А. Рубій та А. Добрянський. Останній і був обраний головою організації й очолював її впродовж 1862–1876 років.

Серед ключових завдань діяльності товариства пріоритетним було виховання місцевої молоді. Традиційно робився наголос на вихованні свідомого «руського» учительства, якому в перспективі слід було продовжити просвітницьку роботу в різних куточках Карпатського краю [230, с. 282].

Варто зазначити, що це товариство у кількісному відношенні учасників набуло значної масовості. За деякими даними його членами рахувалося близько 400 чоловік. Завдяки активній організаційній роботі провідників до лав товариства масово залучалися вчителі. Серед них своєю діяльністю на ниві освіти й виховання прославилися педагоги А. Безегій, М. Вальковський, М. Молчан, Й. Рубій, В. Шаш. [230, с. 282].

Взявши до уваги досвід і помилки попереднього об'єднання, «Товариство св. Іоанна Хрестителя» мало вже затверджений «Статут» і кращу матеріальну базу, що дозволило створити інтернат для малозабезпечених студентів у Пряшеві («Alumnium»), а також бібліотеку. Розширивши поле своєї діяльності, активісти ініціювали формування студентських організацій, з якими проводили постійну просвітницьку роботу, вели активне листування, надавали різноманітну допомогу. Організація спромоглася на створення так званої «Фундації Олександра Духновича» (ФОД) – фонду для матеріальної допомоги обдарованій студентській молоді з місцевого середовища. Створення ФОД було першим значним кроком місцевої інтелігенції, спрямованим на допомогу освітнім кадрам та тим, хто мріяв навчатися, але матеріально-фінансових можливостей не мав. Його досвід у майбутньому став добрим прикладом меценатства культурно-просвітніми діячами різноманітних заходів, покликаних покращити культурно-освітнього розвитку в регіоні [230, с. 283].

Однак, незважаючи на значну кількість учителів у лавах, за змістом своєї діяльності та соціальною базою і це товариство не стало виключно фаховою педагогічною організацією. Його спектр напрямів був більш масштабним. У

1911 році воно потрапило під ліквідаційний процес, який ініціювало єпархіальне управління очевидно під тиском державної політики Угорщини у сфері освіти і культури. Проте закрити його тоді не наважилися, що говорить про значну вагу й популярність організації, а особливо – про авторитет її провідників.

Історія існування товариства завершилася аж у 1948 році, коли для цього в чехословацької комуністичної влади знайшлося більше «ідеологічних» аргументів, пов'язаних із дублюванням радянської антирелігійної та інтернаціональної політики. Щоправда, в часи демократичної Чехословаччини це товариство втратило авангардну роль, оскільки широкого розвитку набули вже професійні педагогічні організації. Однак роль товариства в їхній передісторії є знаковою [256, с.4–62], [230, с. 283].

Ще одним товариством культурно-просвітницького спрямування у досліджуваний період була організація «Общество святого Василя Великого». Воно спочатку було засноване у 1864 році в стінах Ужгородської духовної семінарії як «Богословське товариство». В офіційному проханні до влади про дозвіл на його створення зазначалася назва «Литературное общество подкарпатских синов Восточной католической церкви». Згідно з тогочасними правилами товариство пройшло офіційну реєстрацію і вже з 1866 року розпочало свою активну діяльність під назвою «Общество святого Василя Великого» [230, с. 282].

За даними на 1870 рік до його складу входило понад 700 членів. Цей показник свідчить і про якісну еволюцію товариств регіону подібного гатунку в даний період. Саме це товариство заклало основи якісної структурно-функціональної та змістовної складової педагогічних і культурно-просвітницьких організацій у майбутньому. За задумом його засновників Й. Гаганця та І. Поповича, товариство планувало видавати і розповсюджувати книжну літературну продукцію.

Під керівництвом А. Добрянського й І. Раковського «Общество святого Василя Великого» намагалося поживити інтелектуальне й творче життя регіону й своїми силами сприяти освіченості населення краю, залучаючи, передусім до співпраці місцеву інтелігенцію. Обриси педагогічної інтеграції тут уже набували нових і більш якісних організаційних форм. Чітко конкретизувалися напрями діяльності, пріоритетними серед яких залишалися видавнича діяльність та формування осередків місцевих учителів при навчальних закладах.

Після незначної втрати популярності, у 1895 році товариство відродило свій культурно-просвітницький статус [151, с. 41–48]. І якби не були епізодичними успіхи цієї організації у напрямі анонсованих цілей, сам факт безпосереднього залучення до культурно-просвітницької роботи під егідою товариства понад півтисячі представників інтелігенції, переважну більшість з яких склали педагоги, вже був значним кроком уперед.

На межі ХІХ–ХХ століть закарпатська інтелігенція більшої уваги почала приділяти видавничій справі, у змісті якої акцент робився на поширенні навчально-виховного елементу. Творчість педагогів у цьому контексті знайшла

своє вираження у двох напрямках: ініціювання й розповсюдження періодичної преси і видання навчальної літератури (підручників).

Необхідно зазначити, що найбільшим успіхом товариства стало те, що воно започаткувало вихід у світ однієї з перших педагогічних новинок краю – газети «Светь», яка стала інформаційним рупором представників освіти й духовенства [230, с. 282]. З огляду на незворотність професійного вдосконалення учительського загалу та росту його провідної ролі в культурно-освітніх процесах, за підтримки держави почали виходити й перші педагогічні періодичні видання – «Учитель» та «Газета для народних учителів».

Якщо періодика отримала поширення й тематично контролювалася відповідними державними органами, то видання підручників було переважно справою матеріальних можливостей авторів. Так, наприклад, побачили світ видання відомих культурно-освітніх діячів, педагогів М. Врабеля («Буквар» у 1898 р.) та А. Волошина («Методическая грамматика угро-русского литературного языка» у 1899 р.).

На початку 1897 року було укладено «Меморандум про розвиток і підвищення духовного й матеріального рівня життя руськомовного народу північно-східних Карпат і Рутенії», який започаткував, щоправда, не довів до логічного завершення, так звану «верховинську акцію».

Усі ці події тісно пов'язані з подальшою організаційною роботою педагогів, які яскраво представляли собою особливу народність в багатокультурній державі. У такій ситуації угорська влада вважала недостатньою динаміку мадяризації слов'янських культур і намагалася посилити вплив на інтелігенцію шляхом її групового підпорядкування служінню угорським національним інтересам. З цією метою створювалися «Верхньоугорське освітнє товариство», «Греко-католицьке товариство вірних маляр», інші товариства, які намагалися відірвати місцеву творчу інтелігенцію від її зв'язків з народом і спрямування на його просвіту.

Другий період – початок ХХ століття (до 1919 р.) – ознаменувався появою першої організованої фахово-педагогічної організації та черговою активізацією культурно-просвітницьких товариств. Ми називаємо цей період фахово-педагогічним, оскільки в цей час формуються вузькопрофільні організації учителів, які почали групуватися за соціально-фаховою спільністю й зосередили увагу на освітньо-виховних проблемах тогочасності.

Саме на зламі століть заявило про своє існування «Учительське допомогове товариство» (1900 р.), яке можна вважати першою професійною громадською організацією педагогів на теренах Закарпаття. До складу УДТ вже входили виключно вчителі та освітні функціонери, а закладений соціальний зміст був спрямований і на забезпечення професійних прав учительського загалу. У самій назві організації крився головний зміст її діяльності – допомагати у навчанні молоді й трудовій діяльності вчителів.

Головними завданнями цієї громадської структури було опікування освітньо-виховним процесом місцевої молоді та її матеріальним забезпеченням. Зокрема, товариством ініціювалися питання будівництва та підтримки у належному стані шкіл та інтернатів, а також забезпечення їх необхідним

навчальним інвентарем і бібліотечним фондом. Однак в умовах державного контролю за освітньо-виховним простором будь-які ініціативи місцевих педагогічних кадрів наштовхувалися на протидію владних установ, чиновники яких намагалися не допустити проявів самостійності в їх діях. Адже поставлені товариством завдання потребували не тільки фінансової підтримки, а й дозволу з боку державних органів влади. У цьому контексті бодай незначне відхилення організації від державної ідеології у відповідній сфері каралося обмеженням діяльності та закриттям товариства.

Як наслідок, ініціативу місцевого товариства не зрозуміли службовці й воно перестало невдовзі існувати. У тому ж таки 1900 році УДТ було розпущене.

Але бажання педагогів до професійного єднання вже зупинити було неможливо. Відразу, у 1900 році, створюється нова фахова організація педагогів – «Товариство «Учительський дом». До нього увійшла частина педагогів Ужанської жупи, тож загально регіональним його назвати не можна. Однак, на основі архівних даних можемо із упевненістю говорити про те, що перелік функціональних планів і можливостей товариства став результатом розуміння першочерговості вирішення важливих завдань освітньо-виховної парадигми.

Активісти ТУД використали досвід своїх попередників і зосередили увагу на тих питаннях, які не викликали відвертого спротиву з боку владних інституцій, а навпаки, сприяли їх залученню до співпраці.

Поряд із традиційними завданнями, що стояли перед педагогами, активісти товариства ініціювали реалізацію нового проекту – створення Учительського інтернату.

Ця ідея мала на меті об'єднати для навчання й виховання дітей, що походили з учительських сімей. Упродовж 1903–1906 років статuti новоствореного товариства пройшли процедуру затвердження. Керував організацією Л. Токач. Одним із пріоритетних завдань товариства була й матеріальна допомога учням та «виховання в набожному дусі дітей учителів, учительок, що живуть в Ужанській жупі». Статистика 1910 року вказує, що в ТУД було зареєстровано 119 фіксованих членів [71, арк. 21].

Що ж до культурно-просвітницького спрямування інших організацій, то роботу «Общества святого Василя Великого» успішно продовжило акційне видавниче товариство «Унію», яке було створене з ініціативи Августина Волошина у 1902 році. Переважно воно активізувало видавничу діяльність у напрямі просвітницької різножанрової літератури, оскільки за статутними документами акціонерне товариство було й видавництвом. Зусиллями лідерів була створена потужна матеріальна база, яка служила довгі роки [190, с. 65].

Фактичних змін до Першої світової війни у діяльності організацій не сталося. Посилена державна політика Угорщини не давала можливостей у повній мірі реалізовувати заплановане у сфері освіти і культури. Можливості педагогічного загалу проявляти самостійну ініціативу як у матеріально-фінансовій, так і в організаційно-правовій площини були обмежені.

Більше того, початок Першої світової війни у серпні 1914 року надзвичайно загострив і до того непросту ситуацію в краї. Вона не тільки поглибила злидні й посилила дальшу асиміляцію місцевого населення, а й найбільше вдарила по інтелігенції, вчительству, яке намагалося з надією дивитися в майбутнє освіти Закарпаття. Кількість учителів скорочувалася, молоді випускники кадрових навчальних закладів шукали кращої долі на чужині, чимало людей емігрували за океан. Як наслідок, у 1918 році переважна більшість інтелігенції, що залишилася працювати на ниві культури, освіти і духовності, вважала себе угорською, або ж прихильно ставилася до пануючої нації. Така ситуація невдовзі призвела до того, що бракувало кваліфікованих педагогічних кадрів [167, с. 16].

Коротко характеризуючи названі товариства, слід констатувати, що всі вони проводили вузькоспрямовану культурно-просвітницьку роботу. Методи їхньої діяльності й виконання завдань були практично однакові – допомога шкільництву, друк та розповсюдження необхідної літератури.

У структурному плані організації не були розгалуженими, осередки не створювалися по всій території краю, зосередившись переважно у великих містах (Ужгород, Мукачево, Пряшів) та їх околицях. Тож відчутною була й епізодична слабкість у масовому поширенні культурно-просвітніх ідей.

Що ж до кадрового потенціалу, то членами товариств були переважно вчителі та священики, менше державні службовці та освітні функціонери. До того ж досить різнобарвними були їх етнічна й релігійна складові, що призводило й до конфліктних ситуацій. Але варто наголосити на тому, що суспільно-політичні умови були надзвичайно складні, а тому значення їхньої діяльності в той час набуває особливого позитивного визнання.

Важливим є те, що у досліджуваній період активність проявляла творча інтелігенція, яка за змістом своєї діяльності взяла на себе роль виразника інтересів місцевого населення. Її творення як соціальної верстви крилося в умовах соціально-економічного розвитку краю й спонукало до інтеграції творчих та професійних зусиль провідних представників регіонального співтовариства.

Крайова інтелігенція того часу мала динамічний потенціал і поповнювалася прогресивними кадрами завдяки все кращій динаміці освітньо-виховного рівня серед молоді. Це середовище сформували священики, учителі, письменники, які цілеспрямовано готували своїх дітей як продовжувачів родинної справи [167, с. 17].

Отже, на підставі проведеного дослідження можемо говорити про послідовність у формуванні організаційних засад педагогічних товариств на Закарпатті в період кінця XIX – початку XX століть і пріоритетність освітньо-просвітницького напрямку їхньої діяльності. Час показав, що закарпатці, перебуваючи в надскладних суспільно-політичних обставинах централізаторської політики пануючих націй, усе ж невідкладно актуалізували питання підвищення якості освітньо-виховних послуг для місцевого населення, а освічені їх представники глибоко розуміли важливість розбудови культурно-освітньої системи цінностей.

Тому нами прослідковується тісна залежність розвитку регіону від центральної політики влади в усіх сферах суспільного життя. Незважаючи на складність критеріїв залежності культурно-національної інтелігенції, учителів, духовенства від вищевказаної владної політики Угорщини, яка залишила негативний слід на загальному культурно-просвітницькому розвитку Закарпаття, педагогічний загал, який об'єднався в лавах фахових товариств, зробив усе можливе, щоб цей згубний вплив мав мінімальні наслідки для освіти подальших генерацій.

Врешті, за умов розбудови громадянського суспільства в ЧР, до складу якої ввійшло Закарпаття у 1919 році на добровільних засадах, прогрес у цьому напрямі став більш відчутним, а культурно-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств перейшла на новий високий рівень забезпечення місцевих жителів якісними освітніми послугами та іншими видами організації цього процесу (облаштування шкільних приміщень, бібліотек тощо).

Варто також черговий раз наголосити на тісній співпраці учителів із духовенством. Так склалося, що після Першої світової війни, поряд із релігійною й громадсько-політичною активністю, саме духовенство, відповідно до властивих традицій, постало в авангарді культурно-просвітницького розвитку краю. Це було мотивовано декількома чинниками, ключовим серед яких було впровадження демократичних пріоритетів у суспільне життя, у тому числі в контексті віросповідних та інших громадських свобод [186, с. 105–106].

Отримавши можливості рівноправного розвитку в культурно-освітній сфері, педагогічний загал практично виявився не готовим до занурення в повсякденну працю на ниві освіти і виховання в умовах кардинальних державно-політичних змін (війна і крах Австро-Угорської монархії, утворення демократичної Чехословацької Республіки). Цю місію в повному обсязі взяло на себе освічене духовенство, яке активно залучилося до формування нової генерації молодого вчительства.

Отже, по-перше, сам факт створення станових педагогічних товариств у своєму змісті містив головне завдання – організацію освідомлюючої праці «учителів, священиків і всієї підкарпатської інтелігенції, яка вийшла з народу, виросла між ним і жиє на тій же самій землі».

По-друге, їх професійна підготовка та традиційне бажання «йти в народ» давали можливість на авторитеті сконцентрувати зусилля щодо подолання значної кількості безграмотних.

По-третє, релігійні діячі-педагоги спробували адаптуватися до нових викликів часу, випрацювати новітні форми й методи освітньо-виховного процесу.

І, нарешті, по-четверте, – морально-етичні засади духовенства привнесли у педагогічний простір гуманістичний підхід до вирішення освітньо-виховних проблем.

Незважаючи на це, роль учителя, особливо на селі, була значною. Його поважали, з ним радилися, із задоволенням залучали до різних заходів. Саме в цьому полягає й та причина, що вплив учителя не обмежувався виключно школою, а був значним і в читальні чи сільському клубі, і в театральному чи

музичному гуртку, в іншій громадсько-культурній роботі (сільська рада, нотаріат, пошта, пожежні спілки тощо) на селі.

Якщо друга половина XIX століття характерна культурно-просвітницькими змаганнями інтелігенції, провідна роль в якій належала майже рівноправно духовенству й учительству, у межах відповідних немасових організацій з неконкретними завданнями і можливостями, то з початку XX століття ця тенденція корегується в якісний бік формування професійних станових організацій вчителів – педагогічні товариства, які мали хоч і вузькі, але конкретні завдання своєї роботи.

Громадські організації, що діяли в цей час стали прототипами майбутніх педагогічних товариств із чіткою організаційною, правовою, кадровою, матеріальною основою, яка працювала на чіткий змістовний результат – захист прав усього крайового учительства, відстоювання його інтересів перед свавіллям держави, його професійне єднання й відповідальність за збереження і примноження освітньо-культурних надбань закарпатців.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ І НАПРЯМИ ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ (1919–1944 рр.)

2.1 Проблеми становлення й організаційної діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття

Територія нинішнього Закарпаття відповідно до Сен-Жерменської мирної угоди у вересні 1919 року увійшла до складу Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь. У нашому дослідженні ми будемо використовувати термін «Підкарпатська Русь», як його використовували представники українського напрямку розвитку краю. Чехословацький уряд та органи влади Підкарпатської Русі одержали тяжку спадщину на ниві освіти від австро-угорської влади. Серед складностей, з якими зіштовхнувся перший керівник шкільного реферату в Ужгороді Й. Пешек, чех за національністю, котрий прихильно ставився до місцевих жителів, були наступні:

- у школах на території Підкарпатської Русі була відсутня літературна мова, яку можна було б використовувати, у навчальному процесі панував мовний хаос, для подолання якого потрібен був час;
- підручників для навчання не було абсолютно ніяких, а їх підготовка була тісно пов'язана з мовними питаннями;
- нестача вчителів, «учительство чужое и учительство неквалифицированное дальнеѣйшимъ неблагопріятным явленіемъ на полѣ школьномъ»;
- нестача шкільних приміщень, на будівництво яких необхідні були значні фінансові витрати [142, с. 102].

Окрім того, угорці намагалися дати освіту здебільшого угорському населенню, яке мешкало, в основному, у містах, і не звертали уваги на сільське населення, особливо інших національностей. І за даними Й. Пешека, більше 70% населення Підкарпатської Русі не вміли читати і писати [347, с. 171].

За таких обставин органам влади необхідно було створювати сприятливі умови як для розвитку народного господарства, так і освітньої галузі.

Перед педагогами, громадськими інститутами постало надважливе завдання – підняти престиж закладів освіти серед населення, показати роль школи та учителя у формуванні всебічно розвиненої гармонійної особистості. Адже у перші роки входження краю до Чехословаччини майже 50% дітей не відвідували школи, за що у 1925 році було покарано 40336 родин. Їм було нараховано штраф у розмірі 974734 крон, із яких сплачено було 57057 крон, відпрацьовано на громадських роботах 83030 крон, інші кошти урядом були списані [342, с. 30]. У вступній статті до першого номера педагогічного часопису «Учитель» директор Учительської семінарії А. Волошин писав: «Вѣрю, что и народъ у короткій часъ просвѣтиться къ тому чтобы упознавъ велику важность своеѣ школы, и не буде такъ холодно относиться къ школѣ, як до тепер!» [35, с. 4]. У цей час інтелігенція краю, представники педагогічних

товариств проводять активну роз'яснювальну роботу про те, наскільки важливим для духовного розвитку дитини є систематичне відвідування навчального закладу. Так, у статті «Про ходження до школи» учитель із Ставного зазначає, що наш народ, отримавши свободу, добре розуміє, що його майбутнє залежить від рівня освіченості молодого покоління [156, с. 1]. Із цього питання розгорілася жвава дискусія про роль батьків, педагогічного колективу, державних службовців у вирішенні даної проблеми [63, с. 3–5], [22, с. 7–13].

Системна робота учительського загалу, влади та представників громадських організацій із подолання неграмотності, підвищення освітнього рівня молоді, залучення її до навчального процесу, створення рівних умов доступу до освіти давала позитивні результати. Так, у 1927–1928 навчальному році школу відвідувало вже 81,28% дітей [23, с. 30]. Дуже поганий стан справ був у гірських, здебільшого незаможних, районах. Це добре видно, коли проаналізуємо кількість курсів з подолання неграмотності за 1928–1929 навчальний рік, які щороку організовувалися Шкільним відділом Підкарпатської Русі: Тячів – 19, Свалява – 14, Воловець – 14, Мукачево – 2, Ужгород – 0, Берегово – 0 [23, с. 29]. Ще кращі результати були наприкінці правління Чехословацького уряду: якщо у 1920 році на Підкарпатській Русі близько 26000 дітей не відвідувало школу, то у 1936 – менше 3000 [142, с. 102].

Нестача педагогічних кадрів у навчальних закладах краю на початку 20-х років також негативно впливала як на організацію навчального процесу, так і на формування професійних громадських спілок. Частина вчителів викладала виключно угорською мовою, і в нових руських школах ці педагоги не могли працювати, а значна кількість була «противниками нового режиму» [167, с. 106]. Із 674 учителів шкіл на території Підкарпатської Русі лише 379 виконали службову присягу чехословацькій владі, інші виїхали до Угорщини або залишилися спостерігати, як будуть розгортатися події [58, с. 20]. Особливо важким був 1919–1920 навчальний рік. Зокрема у 1919 р. з роботи було звільнено 428 сільських і міських учителів, що становило майже половину всіх педагогів [348, с. 32]. У такій ситуації міністр шкільництва і народної освіти Чехословаччини розпорядженням 11.861 від 10 квітня 1920 року звертається до всіх учителів народних і горожанських шкіл, які не склали службову присягу, згідно з розпорядженням від 26 серпня 1919 року, протягом червня 1920 року скласти письмово «обѣтъ верности». Зміст присяги зводився до того, що службовець повинен беззастережно служити уряду республіки, чесно виконувати покладені на нього обов'язки і, що найголовніше, бути безпартійним [268, с. 9]. Той факт, що вчителі фактично не мали права брати участь у політичному житті краю, спонукав їх до активної розбудови громадських організацій як професійного спрямування, так і культурно-освітніх товариств, таких як «Просвіта», Товариство імені Олександра Духновича.

Разом із тим нестача педагогів ставала ще більш відчутною із урахуванням того, що в краї відкривалися нові навчальні заклади. Для цього не лише будувалися нові, а й використовувалися пристосовані приміщення. Ця справа рухалася так успішно, що вже в 1921 році в Підкарпатській Русі було 530 шкіл, із яких 375 – з руською мовою навчання [142, с. 102].

Для забезпечення шкіл вчителями Й. Пешек запропонував запросити спеціалістів із Галичини та Росії [142, с. 102]. Також багато українських фахівців прибуло до Закарпаття із Чехословацької Республіки, де українська еміграція була однією із найчисельніших, і за повідомленням українського громадського комітету – першої громадсько-допомогової організації українських емігрантів у ЧСР – із 5209 зареєстрованих ним на 1 липня 1924 р. українців 32,4% були представниками інтелігенції [21, с. 30]. Також у школах краю працювало багато фахівців, які були представниками чеської інтелігенції. Але у повній мірі вирішити проблему педагогічних кадрів на Підкарпатській Русі не вдавалося.

І лише суттєве збільшення набору у три середні педагогічні заклади освіти – Ужгородську півче-учительську семінарію, в Ужгородську жіночу учительську семінарію та в Мукачівську семінарію, залучення до роботи в школах випускників гімназій, після складання ними при семінаріях додаткових іспитів з педагогіки і психології, дало можливість забезпечити школи національно свідомими вчителями, які любили свій народ і готові були виховувати майбутнього громадянина рідного краю.

Із кожним роком кількість педагогів зростала і вже у 1938 році в початкових школах працювало 3320 учителів, які навчали майже 145 тис. учнів [136, с. 215].

Соціальна група, яку становили інтелігенція і кваліфіковані службовці, на початку 20-х років ХХ століття на території Підкарпатської Русі зростала чисельно і якісно, а активна громадянська позиція найбільш авторитетних педагогів краю сприяла заснуванню та розвитку широкої мережі культурно-освітніх та фахових товариств, формуванню громадянського суспільства.

Першою громадською організацією педагогів на території Підкарпатської Русі був «Карпаторуський учительський союз», головою якого був Еміліян Мидлик, а секретарем – Степан Медеш. Статути товариства були затверджені урядом у січні 1920 року [342, с. 34]. Втім серед педагогічного загалу краю керівники не мали жодного авторитету, що не сприяло розвитку товариства. Павло Яцко, виступаючи на Першому учительському конгресі Підкарпатської Русі, заявив, що організація, як показує статут, має «ненароднѣ тенденції», а засновників «никто не знає и не уважнивѣ до того» [142, с. 16]. Було зрозуміло, що дана громадська спілка не відповідає історичним викликам принципово нової ситуації, яка склалася в краї, і в її лавах налагодити роботу всього вчительства не вдасться. Разом із тим той факт, що КУС мав затверджені владою всі нормативні документи, показує, наскільки державні органи нової влади сприяли демократичному розвитку Підкарпатської Русі.

Для поживлення педагогічного руху на території Закарпаття, об'єднання зусиль інтелігенції у процесах національно-культурного відродження, впливу громадських інституцій на формування освітньої політики важливого значення набув перший учительський конгрес Підкарпатської Русі, який відбувся 16–17 квітня 1920 року в Ужгороді за участі референта освіти П. Пешака. Адже саме на цьому зібранні було прийняте рішення та обрані керівні кадри однієї із найвпливовіших організацій, яка згуртувала педагогічний загал краю до 1944

року – «Учительское товарищество Подкарпатской Руси» (вживали також назву «Учительське товариство Підкарпатскої Руси» [28, с. 8]).

Вже 13 лютого 1920 року на нараді педагогів середнянського округу, яка проходила у селі Чертеж, пунктом 10 прийнятої резолюції було вирішено в якнайкоротший термін скликати освітянський конгрес, для підготовки якого було обрано оргкомітет, котрий очолив учитель із села Худльово Михайло Полянський [22, с. 1].

Оголошення про підготовку майбутнього освітянського форуму із закликом «до всѣхъ учителѣвъ надсилати свої реферати на теми поданѣ въ програмѣ» було опубліковано у педагогічному часописі «Учитель» [149, с. 15]. У краї відчувалося загальне піднесення, від учительства очікували жертвовної праці задля відродження духовного потенціалу народу, формування гуманістичних ідеалів, які здатні виховати громадянина, готового до захисту інтересів громади, держави. Напередодні конгресу в редакторській статті до журналу «Учитель» Іван Панькевич писав, що ця подія ще раз показала розуміння учительством Підкарпатської Русі завдань, вирішення яких вимагає від них нова доба. А щоб підвалини нової країни були міцними, «мусять бути сильнѣ въ будовѣ своеѣ власноѣ школы съ котороѣ має выйти новыи народѣ, нова любляча своѣй народѣ интеллигенцѣя: священство, урядники, лыкарѣ» [207, с. 5–7].

У день проведення заходу учасники зібрання заповнили зал «жупанського дому вѣ Ужгородѣ по сами береги, а окрѣм того галеріи были наповненѣ тыми, котрѣ интересуются долею учителѣвъ и школы молодоѣ автономноѣ краины [22, с. 1]. Й. Пешек, А. Волошин, К. Трильовський, В. Климпущ, Ю. Брацайко зачитали численні телеграми до педагогів краю від державних установ та громадських організацій [22, с. 2]. У роботі форуму також взяли участь знані педагоги краю, серед яких А. Алиськевич, І. Мигалко, О. Желтвай, І. Ревай, П. Сова, В. Сулинчак, А. Штефан, П. Яцко.

Вибори голови конгресу відбувалися протягом двох годин і проходили дуже бурхливо. Із 239 учасників зборів, які взяли участь у голосуванні за М. Полянського було віддано 133 голоси, за директора школи з Мукачева В. Шпеника – 101 [22, с. 2]. Саме педагог із села Худльово й очолив перший учительський конгрес, пізніше «Учительское товарищество Подкарпатской Руси» («Учительське товариство Підкарпатскої Руси»).

У ході зібрання були виголошені доповіді (у деяких випадках зачитувалися лише резолюції до заявлених тем), в яких автори на лише констатували стан розвитку освіти на території Підкарпатської Русі, а й намагалися віднайти шляхи розв'язання найактуальніших питань: «Про выкладову мову на наших школахъ» (М. Полянський), «Про типы школы, або якоѣ школы намѣ треба» (А. Алиськевич), «Удержавлення школѣ» (І. Мигалко), «Потреба нових школьныхъ учебникѣвъ» (М. Гайний), «Про захорони на Подкарпатскоѣй Руси» (пані Макаріюсова), «Про підготовку вчителѣвъ» (А. Волошин) [22, с. 3–15], які пізніше видрукували у часописі «Учитель».

Прийняті конгресом резолюції торкалися найгостріших проблем, з якими зіштовхнулася педагогічна громадськість краю: про мову викладання в школі, підготовку нових підручників, про навчання та фінансове забезпечення вчителів, відкриття мережі дитячих садочків тощо [22, с. 4–15]. Особливої уваги заслуговує ухвала про побудову нової школи, в основі якої закладалися широкі демократичні принципи, отже «доступноѣ для всѣхъ дѣтей обоихъ полѣвъ безъ рѣжницѣ ихъ походження и маетковыхъ односинѣ а съ окрема дбати про то, чтобы дуже способнѣ дѣти могли кончити при помочи бурсѣ и интернатѣвъ всѣ школы» [22, с. 6–7].

На конгресі розгорілася жорстка полеміка щодо мовного питання. Усі учасники зібрання підтримали резолюцію, що мовою викладання в школах має бути «подкарпатській малоруській языкъ». Але кожен розумів це визначення на власний розсуд. Частина делегатів, зокрема П. Яцко, В. Юричко, запропонували взяти за основу літературної мови «малоруській языкъ» (українську мову). Із іншого боку, В. Анталовський, о. Мейгеш, критикуючи вчителів-емігрантів, українську мову, журнали «Віночок» та «Учитель», домагалися введення «тутешнього языка» на церковнослов'янській основі [22, с. 4–6].

Так, на першому учительському конгресі зародилася суперечка, яка тривала протягом всього періоду входження Закарпаття до складу Чехословаччини, поділила інтелігенцію, а потім і все суспільство на два непримиримих табори. Певної орієнтації в організації навчально-виховного процесу почали дотримуватися і навчальні заклади. Так, зокрема, Ужгородські чоловіча та жіноча семінарії випускали спеціалістів з українофільською спрямованістю, а Мукачівська – русофільською. Але і в Мукачівській семінарії було підготовлено багато фахівців українофільського переконання [338, с. 23]. Загалом, українофільство в кінці 30-х років ставало переважаючим як серед учителів, так і учнів Закарпаття [167, с. 107].

Зокрема, П. Магочій у монографії «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)» досить детально зупинився на протиріччях між русофілами та інтелігенцію, яка підтримувала український напрям розвитку краю [167, с. 118–241].

Але згаданий учительський форум ще залишав сподівання на те, що педагоги Підкарпатської Русі спільно будуть вирішувати освітянські проблеми. І резолюцією Першого учительського конгресу Підкарпатської Русі було прийнято рішення про заснування нової професійної організації «Учительського товариства Пѣдкарпатскоѣ Руси». Також була обрана комісія для розробки статуту та програмних документів товариства, до складу якої увійшли, М. Полянський – голова, В. Шпеник, І. Поливка, Е. Поливка, М. Гринашій, А. Штефан як члени оргкомітету [22, с. 16]. Новостворена професійна спілка мала на меті об'єднати все учительство краю незалежно від місця роботи, фахової підготовки, національності у стремлінні служити своєму народу.

Перший учительський конгрес на території Підкарпатської Русі засвідчив високу суспільну відповідальність інтелігенції краю, зокрема учительства, перед власним народом за відродження духовних традицій, виховання підростаючого покоління, підняття освітнього рівня населення.

Уже через два місяці організаційна комісія, обрана конгресом, підготувала і подала на затвердження до місцевого уряду статуту «Учительського товарищества Подкарпатской Руси». Структурно організація складалася із первинних ланок «кружків», які обирали делегатів до «Учительської ради». Із членів ради створювався Головний Відділ, робочий виконавчий орган товариства, який вирішував щоденні справи. Голова організації обирався учительським конгресом – найвищим органом організації. Права та обов'язки членів, напрями роботи структурних підрозділів були виписані в статуті [28, с. 8].

І незабаром часопис «Учитель» повідомляє, що відповідно до ухвали першого учительського конгресу створено «Учительське товариство Підкарпатської Руси», яке має в округах свої «кружки» та філії. Перше засідання «Учительської ради», яке відбулося 26 серпня 1920 року обрало терміном на три роки Головний Відділ, до складу якого увійшли «М. Полянський якъ выбраный конгресом предсѣдатель, В. Шпеникъ подпредсѣдатель, М. Григашій секретарь, П. Яцко письменоводитель, П. Куцинъ касирь, М. Фотуль справникъ, о А. Волошинъ, И. Мигалка, П. Егрецкій, М. Гуляничъ як члены Г. Выдѣла, Ф. Плеша, М. Староста, И. Марина якъ заступники» [199, с. 14–15]. Аналізуючи керівний склад учительського товариства, бачимо, що багато провідних педагогів української орієнтації, які мали значний досвід у будівництві інститутів громадянського суспільства, такі як І. Панькевич, А. Алиськевич, не були в ньому представлені, що негативно вплинуло на розвиток організації.

Разом із тим проблем, пов'язаних із розвитком освітянської галузі на території Підкарпатської Русі було так багато, що вже п'ятого та шостого жовтня 1920 року у м. Мукачеві відбувається Другий учительський конгрес, який відкрив промовою М. Полянський. Питання соціального захисту учительства краю, методичного забезпечення навчально-виховного процесу, підвищення фахової кваліфікації педагогів, роботи «педагогічних кружків», функціонування власного періодичного видання були відображені у резолюціях зібрання [29, с. 6–7].

«Учительское товарищество Подкарпатской Руси» із перших днів свого існування багато уваги приділяло створенню системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. В архівних джерелах знаходимо дані про тісну співпрацю товариства із шкільним відділом освіти Підкарпатської Русі з організації курсів підвищення кваліфікації вчителів [85, арк. 1].

Разом із тим відсутність спільної позиції керівництва щодо пріоритетних напрямів розвитку шкільництва на території Підкарпатської Русі, зокрема мови викладання у навчальних закладах краю, спричинила не лише відхід частини педагогів, а й суперечки всередині товариства та заяву М. Полянського про складання із себе повноважень голови. Але 17 лютого 1921 року Учительська рада УТПР ще висловлює йому довіру і не дозволяє передати свої повноваження заступникові, мотивуючи це тим, що подібні рішення може приймати тільки учительський конгрес [30, с. 62–63]. Та незабаром головою

Учительського товариства Підкарпатської Русі стає Василь Шпеник, який керуватиме організацією до 1944 року.

Із часом структура товариства дещо змінилася і вищим органом організації між конгресами стало «Центральное Правління УТПР», а щоденними справами в напрямі реалізації визначених цілей займався «Президіумъ УТПР». Відповідні структурні підрозділи функціонували і в районних філіях товариства. Центральне правління організації проводило засідання щомісяця і вирішувало стратегічні питання розвитку. Зокрема, на засіданні, яке відбулося 25 жовтня 1936 року, обов'язки, голови УТПР В.В. Шпеника, який закінчував «університетські студії», до кінця року було покладено на його заступників М.І. Микиту та П.С. Федора [196, с. 13-15].

У свою чергу, «Президіумъ УТПР» збирався майже щотижня, вирішував поточні питання, затверджував різноманітні звернення до державних установ, громадських організацій тощо. Так, на зборах, які відбулися першого, восьмого та двадцять другого листопада 1936 року, було обговорено питання, пов'язані з друком та використанням у школах затверджених «русскихъ учебниковъ», підтримано текст «обращенія къ карпаторусскому народу относительно введенія въ школы учебниковъ», засуджено протести з цього приводу українофільських організацій [53, с. 13-15].

Президія «Учительского товарищества Подкарпатской Руси» також постановляла, що ведення організації в перспективі на одних тільки ідеалізованих началах є неможливим, а отже, варто, навіть зберігаючи принципи ідеалізму, моралі й честі, переходити на шлях колективно-реального життя, де основоположними стануть вирішення конкретних двох завдань: по-перше, налагодження сплати членських внесків і, по-друге, регулярне видання друкованого органу УТПР «Народная школа». Важливо, що у складний час національно-культурної та мовної конфліктності українофілів і русофілів, редколегія просила дописувачів долучитися до послідовної та колективної праці у вказаних напрямках без будь-яких особистих образ та нападів на колег з протилежними ідеологічними позиціями [233, с. 2-3].

Одним із засновників та активних діячів «Учительского товарищества Подкарпатской Руси», членом редколегії та деякий час редактором журналу «Народная школа» був відомий у краї педагог та письменник Павло Федор, який у своїх поглядах дотримувався чіткої російської орієнтації. Він був співавтором російськомовного букваря «Карпаторусскій букварь», виданого у 1925 році. Ще одним автором був член УТПР педагог І. Добош. Навчальний посібник користувався популярністю серед учителів-русофілів і витримав три перевидання (1927, 1930, 1937). Перебуваючи у лавах Товариства ім. О. Духновича, засновував читальні та драматичні гуртки, для яких писав п'єси, П. Федор є автором наукових досліджень із історії та літератури [168, с. 776–777].

Однією із найефективніших форм фінансової діяльності була сплата членських внесків, яка дозволяла організації поповнювати скарбницю та покривати видатки товариства, головним чином пов'язані із видавництвом журналу «Народная школа». Для збору коштів конгресом обирався

«центральный казначей», який щороку до 15 липня приймав фінансові звіти від казначей районних відділень УТПР. У первинних осередках цим питанням займалися «сборщики», які ретельно записували в «приемную книгу» виконання кожним дійсним членом УТПР своїх статутних обов'язків [196, с. 13–15]. Товариство постійно удосконалювало правила збору грошей (зокрема випускало платіжні марки), затверджувало їх рішенням президії і вимагало неухильно виконувати добровільно «на себя принятую организационную обязанность» [196, с. 14]. Така клопітка робота, звичайно, давала додаткові фінансові надходження, що сприяло виконанню статутних завдань. Проте щомісячні членські внески у розмірі шести корун (вартість марки) були одним із факторів, що гальмував динамічний розвиток товариства, а ідеологічні заклики у фахових виданнях мали пробуджувати сумніння педагогів: «Изъ маленькихъ суммъ членскихъ взносовъ слагается наша сила», «Наша аккуратность въ мелочахъ помогаетъ намъ быть аккуратными въ важныхъ и въ большихъ дѣлахъ [196, с. 13–14].

Регулярні конгреси УТПР зорієтовували проросійське учительство краю на вирішення питань, пов'язаних із боротьбою проти української мови, ідеології та українізації широких верств населення краю. Із цією метою приймалися численні резолюції до органів місцевої влади, урядових установ та судових органів. Зокрема, у резолюції конгресу, проведеного у 1935 році, зазначається, що адміністративний та шкільний уряди мають вжити заходів для припинення українізації Підкарпатської Русі, вилучити із шкільної програми підручники, складені українською мовою, та заборонити українську ідеологію [234, с. 7]. Особливої критики зазнавала «Грамматика руського языка для младшихъ классовъ средних и горожанскихъ» І. Панькевича, яка видавалася у 1922, 1927 та 1936 роках. В історії мовного протистояння з русофілами авторська робота залишилась відома як «правопис Панькевича» або «панькевичівка» [209, с. 1939]. В одному з документів, затверджені конгресом УТПР, говорилося, що дана праця автора є «совершенно неудовлетворительной ни съ филологической, ни съ педагогической точекъ зрѣнія», у зв'язку з чим висловлювався протест проти «систематического одобрения учебниковъ составленныхъ на снованіи неодобренной грамматики Панькевича» та примусу використовувати мову «грамматики Панькевича» в початково-виховному процесі та діловодстві [234, с. 7]. Із семисот делегатів конгресу УТПР, який відбувся 6–7 липня, тільки троє підтримали працю І. Панькевича [258, с. 11–12].

Знаковим для розвитку громадського педагогічного руху в краї став з'їзд «Учительського товарищества Подкарпатской Руси», який відбувся у 1929 році, коли група «вчителів-українофілів вийшла з нього і заснувала нову організацію – Народоцевцьке учительське товариство».

У нашій праці ми повністю підтримуємо думку багатьох дослідників, що програми «культурної і соціальної допомоги учням і своїм власним членам» у роботі УТПР мали декларативний характер, а вся основна робота була спрямована на організацію різноманітних форумів, на яких, здебільшого, обговорювалися мовні питання, а коли ж їх лави покинули «народовці»,

товариство повністю почало дотримуватися русофільської орієнтації [167, с. 108].

На основі аналізу архівних джерел можемо стверджувати, що у цьому напрямі керівництво учительської організації об'єднувало свої зусилля із культурно-освітнім товариством «Общество Духновича». Так, у резолюції, прийнятій конгресом УТПР, який відбувся у 1935 році, звучали вимоги до уряду допускати до навчального процесу «въ русскія школы Подкарп. Руси русскихъ учебниковъ въ изданіи Общества Духновича и Учительского Товарищества», а оскільки розроблених і виданих ними підручників було недостатньо для забезпечення навчального процесу в краї, то «до напечатанія недостающихъ русскихъ учебниковъ требуемъ отмѣнить недостающихъ запрещеніе пользоваться заграничными русскими учебниками по аналогіи съ допущеніемъ учебниковъ для преподаванія по французскому, англійскому и румынскому языку» [234, с. 8].

У програмі УТПР перше місце посідало питання національно-культурного піднесення місцевого населення, «карпаторускаго народа», який є частиною великого «русского народа». Тому одним із головних статутних завдань члена організації було забезпечувати всебічний розвиток і функціонування російської літературної мови на території Підкарпатської Русі не тільки в навчальному процесі, але й в усіх сферах життя, а «русская школа» повинна всебічно сприяти цьому процесу. Також член товариства, як громадянин Чехословацької Республіки, зобов'язаний виховувати молоде покоління так, щоб воно було здатне забезпечувати політичні та економічні права і свободи, надані державою [240, с. 11–12].

Не маючи достатньої підтримки серед широких верств населення і учительства Підкарпатської Русі у 30-х роках ХХ століття, деякі керівники УТПР, використовуючи адміністративний ресурс, намагалися об'єднати педагогів у лавах різноманітних громадських організацій, як-от «Общество державныхъ учителей». У відозвах, які друкувалися у всіх державних часописах, вони закликали вступати до новоствореного товариства учителів «без огляду на мовну орієнтацію», бо УТПР «протягом 15-ти літ нічого не зробило і що керівники Т-щества привели до розвалу руських сил».

Аналізуючи широкий архівний та документальний матеріал, зокрема постанови, резолюції, рішення різноманітних зборів «Учительського товарищества Подкарпатской Руси», ми дійшли висновку, що наявний кадровий потенціал не давав можливості УТПР у повній мірі виконувати свої програмні та статутні цілі, істотно впливати на процеси реформування шкільної системи у краї, готувати вкрай необхідну для навчально-виховного процесу методичну та наукову літературу, у контексті різноманітних заходів під егідою товариства проводити підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, засновувати власні навчальні заклади тощо.

У міжвоєнний період на території нинішнього Закарпаття одним із найпотужніших за кадровим потенціалом, напрямами освітньої діяльності, впливом на процеси реформування та підвищення ефективності роботи навчальних закладів було Педагогічне товариство Підкарпатської Русі (перша

офіційна назва – «Педагогічне товариство Подкарпатської Русі» [104]). Початок діяльності товариства припадає на 23 липня 1923 року, коли статут організації, підписані 11 членами, були передані для затвердження управлінню поліції республіканської політичної управи [270, с. 39]. На жаль, процес легалізації затягнувся на довгих два роки, протягом яких організатори подавали «многочисленнѣ ургенціѣ» до відповідних органів із вимогою реєстрації товариства. Відсутність юридичних документів не давала можливості у повній мірі виконувати роботу організації. «На кôнець, зачим не було можно вже дальше чекати на одобренья, скликанѣ були на день 5. октября 1924, значить пôзнѣйше о рôк, першѣ загальнѣ зборы при участии до сто присутных» [270, с. 39]. Участь у зборах представників педагогічного колективу з усього краю вказувала не лише на високий авторитет організаторів, а й на бажання місцевого уряду, зокрема шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі, керівники якого долучилися до роботи установчого з'їзду Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, об'єднати зусилля творчої інтелігенції для вирішення проблем у галузі освіти.

Головою організації було обрано директора учительської семінарії А. Волошина, який основним завданням для інтелігенції краю, що заснувала педагогічне товариство, вбачав будівництво «руської школи», «школи модерної», яку він уявляв, як цілісну систему, «витвір соціальний, котрий і має працювати в душі громадянства для громадянства» [33, с. 34].

«Наше Товариство усилюєся служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини... не виховуєме вже лиш односторонньо для духа свободи, не говориме о соціалістичнім вихованню, но о соціальнім, о державногорожанськім, о вихованню признання прав других, а разом і повинностей наших, о вихованню способности до праці для родини, для народу і для людства. І сесю свою принципіальну повинність ісповняє наша модерна школа новими совершеннішими засобами» [33, с. 35]. Отже, виховати не лише освічену, але й високоморальну людину з широким світоглядом, із розумінням свого покликання, ролі і місця у житті було головним завданням, задля якого об'єднувалися педагоги краю.

Новостворена учительська організація відповідно до проголошених статутних цілей повинна була не лише боронити службові і особисті права учительства, й служити всім потребам «просвітнього розвою і народного виховання руського народу» на Підкарпатській Русі [105].

У прийнятому статуті також були визначені основні напрями діяльності організації, серед яких відзначаємо підготовку та видання підручників, періодичної літератури, організацію театральних вистав, виставок, концертів як для вчительського загалу, так і для жителів краю. Хоча головним завданням товариства було «дбати про загальне і фахове образования учительства» [105]. Необхідно зазначити, що аналізуючи статут Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, знаходимо різноманітні форми організації навчання та підвищення кваліфікації педагогів, зростання їх фахової майстерності. Із цією метою у документі було передбачено проведення конференцій, з'їздів та конгресів учительства, наукового стажування тощо. Також товариство брало на

себе зобов'язання захищати трудові та соціально-економічні права своїх членів, їх інтереси шляхом організації петицій, звернень, меморандумів до органів влади та виплат стипендій здібній шкільній молоді.

Після прийняття статуту установчі збори створили управу, яка складалася із «трьох складників: Головний відділ, Надзорча рада и Роземчий суд» [270, с. 39]. Зокрема, одним із найбільш важливих керівних органів товариства був Головний відділ, до складу якого входили голова товариства, троє його заступників та дванадцять членів відділу. Статут надавав Головному відділу якнайширші повноваження: скликати з'їзд, завідувати майном, приймати або виключати членів організації, розглядати скарги тощо. Необхідно також зазначити, що вчителі повинні були складати не менш як п'ятдесят відсотків всіх структурних підрозділів організації [105].

Рішенням установчих зборів заступниками голови «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» було обрано знаних у краї педагогів А. Штефана та А. Маркуша. Активним діячем організації з перших днів заснування став референт Міністерства шкільництва та освіти Чехословацької Республіки при крайовому цивільному управлінні Підкарпатської Русі, майбутній прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Карпатської України Юліан Ревай, який став одним із секретарів товариства. На цю посаду також було обрано й др. М. Качанюка. Окрім зазначених педагогів до Головного відділу входили: А. Алиськевич – касир, М. Желтвай – бібліотекар, Е. Бокшай, С. Бочек, А. Ворон, Др. І. Панькевич, І. Келемен, І. Мигалка, А. Яцко [131, с. 14].

Параграф одинадцятий Статуту організації детально прописував повноваження «Головної надзорчої ради» (у публіцистичних матеріалах інколи вживали «Надзирательная рада»), яка обиралася терміном на один рік і наглядала за діяльністю всіх органів товариства. Роземчий суд, рішення якого було кінцевим і обов'язковим для виконання, вирішував спірні питання не лише між структурними підрозділами, а й між членами організації [105].

Також із числа авторитетних педагогів були сформовані інші керівні органи товариства, зокрема до «Надзирательної ради вибрані: инсп. Цимболець, М. Гулянич, М. Григашій, инсп. Добровській, К. Феделеш, Е. Фотул Дунда. До роземчого суду вибрані: Ф. Плеша, М. Дутка, Н. Кваковский, И. Бронзей.» [131, с. 14].

Завершився організаційний процес зі створення Педагогічного товариства Підкарпатської Русі 13 січня 1925 року, коли державними органами був затверджений статут організації, що дало можливість активно розпочати видавничу та фінансову діяльність [270, с. 39], взяти під свій патронаж журнал «Подкарпатська Русь» і стати його видавцем.

Часопис був заснований ще у 1923 році у Празі і виходив щоквартально у приватному видавництві. Його редактором був І. Панькевич. «Вже перші числа журналу засвідчили його наукову спрямованість та солідність. Варто перелічити тільки назви деяких праць: Володимир Залозецький «Найважливіші типи деревляних церков на Подкарпатській Русі» (1923, ч. 1, с. 24–30), Володимир Гнатюк «Гуцули» (1923, ч. 1, с. 19–24, 1924, ч. 3,

с. 79–85, ч. 4, с. 110–114), Володимир Ільванський «Старинні колядки Подкарпатської Русі» (1924, ч. 2, с. 50–61) та деякі інші» [117, с. 111].

У Празі вийшло п'ять номерів журналу [117, с. 112], а вже 23 січня 1925 року А. Волошин у передовій статті «Наша задача» зазначає, що і до цього часу «Подкарпатська Русь» мала чудові завдання: знайомити читачів із перлинами нашого «руського края», розповідати про побут народу, подаючи основи самосвідомості та народної свідомості. Але тепер будемо займатися «вопросами зреформовання школи, и в той роботѣ будемся руководити интересами народа и поглядами модерноѣ педагогики, котра от несвѣдомоѣ, примусовоѣ работы школы веде к символонной, обдуманной, свѣдомой работѣ» [38, с. 2]. Він добре розуміє, що для аби, щоб навчати і виховувати дитину, потрібно добре її знати, і констатує, що до цього часу ніхто не займався «руською дитиною» як предметом дослідження її природних здібностей. Волошин зазначає, що цю важливу роботу не може виконувати одна людина, бо для вивчення умов і потреб виховання «нашоѣ дѣтины» потрібна колективна робота всіх працівників, яку зможе організувати Педагогічне товариство. Також у цій статті педагог зазначає, що для того, аби майбутнє принесло воскресіння народу на всіх нивах народного життя, «треба піднести дѣло виховання, зреформувати школу... узнати наш народ, его потребности, родной край, его природнѣ скарбы» [38, с. 1]. Отже, навчання та виховання підростаючого покоління в народнім дусі стало пріоритетним завданням членів новоствореної освітянської спілки: «Дбати про нашу молодіж, дбати про єѣ виховання – то найважнѣйша ціль нашого Товариства» [38, с. 2]. Такий підхід формував громадянина різнобічно та гармонійно розвиненого, високоосвіченого та національно свідомого, здатного до самовдосконалення в процесі формування нових суспільних відносин, які зароджувалися на території Підкарпатської Русі на початку 20-х років ХХ століття.

Для досягнення цієї мети й об'єдналися кращі педагоги краю, творча інтелігенція, державні службовці патріотичного спрямування. Їх імена читаємо вже на сторінках першого номера педагогічного часопису, де зазначено, що для підготовки журналу Педагогічне товариство запросило найкращих працівників «на поли науковом як и на поли нашего школьничества»: професор торгової школи в Севлюші Ф. Агій, директор державної гімназії в Ужгороді А. Аліськевич, директор народної школи в Дубриничах А. Банов, професори гімназії в Ужгороді Др. В. Бірчак та о. Е. Бокшай, інспектор горожанських шкіл С. Бочек, директор учительської семінарії в Ужгороді о. А. Волошин, учитель горожанської торгової школи в Мукачеві А. Ворон, директор народної школи в Берегові І. Гриць, директор гімназії в Берегові М. Григашій, шкільний інспектор у Хусті М. Гулянич, директор народної школи в Порошкові А. Добровський, професор торгової академії в Ужгороді А. Іванчов, професор торгової школи в Мукачеві Д. р. М. Качанюк, греко-католицький парох в Гуньковицях о. І. Кондратович, директор школи в Ракові І. Крайник, греко-католицький парох у Верецьках о. В. Ларь, шкільний інспектор у Тячеві А. Маркуш, професор гімназії в Ужгороді Др. І. Панькевич, директор горожанської школи в Порошкові Е. Паржизек, директор школи в Хусті

А. Полянський, шкільний інспектор в Ужгороді Ю. Ревай, професор учительської семінарії в Мукачеві М. Торбич, директор торгової академії в Ужгороді А. Штефан, директор школи в Перечині П. Яцко [333, с. 1].

Аналізуючи різноманітні документи товариства, бачимо, що членами організації відповідно до програмних та статутних завдань могли бути не лише педагоги, а й батьки учнів та навіть учні, бо організатори намагалися залучати до просвітницької роботи якнайбільше жителів краю. А. Волошин, відкриваючи II з'їзд товариства, найперше зазначив: «Панове і панії, браття і сестри! Педагогічне товариство Підк. Руси, хотя й займає фаховими педагогічними вопросами, єднако є товариством не лиш професійних педагогів, но і товариством родичів і учеників» [33, с. 34]. Співпраця школи й сім'ї у контексті участі батьків у роботі фахових освітянських товариств приводила до загального просвітництва, широкого формування моральних устоїв у суспільстві. Вчитель за таких умов виховував не тільки підростаюче покоління, а й здійснював виховний вплив на широкі маси, що сприяло значному зростанню авторитету школи і вчителя, а школа ставала спільною справою всієї громади, для якої важливо формувати активну дієву особистість-колективіста з позитивними індивідуальними характеристиками.

Та все ж головні надії організатори покладали на активну працю у лавах товариства якнайширшого кола учительства, що мало сприяти не лише поширенню передових педагогічних ідей, а й виробленню консолідованої позиції щодо викликів часу, пов'язаних із культурно-освітнім розвитком Підкарпатської Русі. Тому в кожному номері педагогічного часопису читаємо статі, оголошення із закликами ставати членами організації. Так, у матеріалі «Вписуйтеся в члены «Педагогического Товариства!»» А. Волошин та Ю. Ревай зазначають, що з нового року розпочало свою діяльність «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі», яке поклато собі за мету піднесення народної культури «руського народа» шляхом шкільного та позашкільного виховання молодого покоління, і «для кого дорога наша будучність, для кого дорогѣ наши національнѣ идеалы, наша душа, наше життя и все наше будущее истнования, най приступає до організаціѣ, не дивлячись на нѣякѣ свои політичнѣ переконання... мы мусиме розпочати нове життя! Яким способом? Путь ясна! А то – путь організаціѣ. Жиєме в такѣй добѣ, де не индивидуальнѣсть, а організація має силу». Автори запрошують вступати до організації батьків, вчителів та професорів краю, об'єднатися у любові до праці і творити краще майбутнє, а для тих, хто має сумніви, виголошують гасло, яке стане символом національного відродження Закарпаття у міжвоєнний період: «Не в числѣ наша сила, а в працѣ и вѣрѣ» [41, с. 16].

Активна позиція найбільш авторитетних педагогів краю сприяла розвитку культурно-освітніх та фахових товариств та формувала основи громадянського суспільства. І тут велика роль належить видатному громадському та культурно-освітньому діячу, голові учительської організації, президенту Карпатської України Августину Волошину. «Він спричинився до піднесення національно-визвольного руху в 1918–1919 рр., коли Всекарпатський конгрес 21 січня 1919 р. прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. Протягом усього

міжвоєнного періоду Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців, на якій посаді б він не перебував. З його іменем пов'язано утворення товариства «Просвіта», «Учительної Громади», «Педагогічного товариства», Закарпатського театру, політичних партій тощо. Августин Волошин був всесторонньо розвинутою особистістю, високоосвіченою людиною. Його внесок як педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті, вченого, журналіста і, врешті-решт, визначного політичного діяча важко переоцінити» [25, с. 5]. Незважаючи на зайнятість, А. Волошин приділяв дуже багато уваги діяльності товариства і незмінно керував ПТПР аж до 1937 року [145, с. 190].

Необхідно зазначити, що, будучи головою «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», почесним головою «Шкільної мати русинів», «Товариства учителів горожанських шкіл», «Учительської Громади», А. Волошин свою діяльність спрямував на формування культурно-національної ідентичності населення Підкарпатської Русі шляхом залучення якнайширшого кола інтелігенції до навчання та виховання підростаючого покоління, формування у молоді громадянської свідомості, відповідальності за розвиток суспільно-політичних процесів та долю рідного краю. Досягнення покладених цілей він здійснював шляхом консолідації педагогічного загалу, розробки членами учительських товариств підручників, навчально-виховних планів та програм для забезпечення функціонування регіональної освітньої системи, створення умов для постійного вдосконалення педагогічної майстерності, самоосвіти вчителів у лавах фахових громадських організацій. Багатогранність таланту А. Волошина яскраво проявилася у формуванні ним періодичних видань. Під його редакцією виходив часопис «Учительський голос», науково-методичні розвідки педагога публікувалися у таких виданнях, як «Наша школа», «Учитель», «Подкарпатська Русь».

Із метою залучення якнайширшого кола активних членів громадянського суспільства до роботи в організації членам Педагогічного товариства робили суттєві знижки на власні видання підручників, посібників, періодики, зокрема вартість річної підписки журналу «Подкарпатська Русь» на 1925 рік для них становила 10 корун. Щоб стати в ряди організації необхідно було сплатити вступний внесок у розмірі 10 корун та щомісячні членські внески – 3 коруни [41, с. 16], [48, с. 168]. Різноманітні оголошення запрошували освітян «зголошуватися на адресу: Авг. Штефан, дир. Торг. Академії в Ужгороді» [48, с. 168], або відправляти поштові листівки на адресу Ужгородської гімназії, де містилася адміністрація та редакція часопису товариства: «Всі котрі хочуть вступити в члени нашого «Педагогічного Товариства», можуть заявити се звичайною поштовою карткою» [46, с. 72], [47, с. 83]. Така системна робота із залучення освітян, батьків, активних членів суспільства до громадської діяльності не лише дозволяла кількісно збільшити ряди організації, а й створювала відповідну творчу атмосферу всередині Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, що сприяло організації та проведенню різнопланових заходів, курсів підвищення педагогічної кваліфікації.

Серед членів організації виразне місце займали представники української політичної еміграції, переселенці з «Галичини та Наддніпрянщини, які в результаті багатьох політичних чинників (Перша світова війна, революція 1917 р. в Росії, поразка ЗУНР, політичні репресії більшовиків) опинилися на території історичного Закарпаття та активно проявили себе у громадсько-політичному та культурному житті краю» [279, с. 130]. На запрошення шкільного реферату та І. Панькевича відгукнулася когорта представників української інтелігенції, які почали працювати на посадах керівників, професорів, вчителів навчальних закладів нашого краю, передаючи значний педагогічний досвід, набутий у провідних вітчизняних та європейських освітніх установах. Визначну роль у становленні та розвитку демократичних традицій у роботі закладів освіти Підкарпатської Русі відіграли такі педагоги-емігранти, як: А. Аліськевич, Л. Бачинський, В. Бірчак, О. Вахнянин, Я. Голота, А. Домбровський, Б. Заклинський, К. Заклинський, Г. Кінах, П. Кукураза, М. Кушніренко, С. Леонович В. Пачовський, М. Підгірянка.

Враховуючи той факт, що до керівництва учительської організації прийшли впливові у краї педагоги, які не лише розуміли виклики часу, а й намагалися їх вирішувати, багато краян стали підтримувати діяльність ПТПР. «До днешнього часу Т-во числить багато членов, котрых число є занадто високе проти наших сподѣванок, хотя в тѣм оглядѣ мало організаційноѣ працѣ зроблено» [270, с. 40].

Разом із тим, фінансові надходження в організації були мізерними «Педагогічне товариство розпочало свою діяльність без жодних матеріальних засобів, із малою кількістю людей, але таких людей, які люблять свою роботу, люблять свій народ» [131, с. 15]. Саме активна послідовна і системна робота членів ПТПР сприяла зростанню кількості членів товариства, рівня активності та ініціативності різних верств населення, що в кінцевому результаті позитивно впливало на піднесення національної свідомості місцевого населення.

У ході аналізу наукових джерел бачимо, що слабкий матеріальний стан був одним із чинників, що не давав змоги не лише ПТПР, а й іншим педагогічним товариствам на Підкарпатській Русі відроджувати приватне шкільництво, засновувати школи та дошкільні навчальні заклади, як в сусідній Галичині, де приватні школи утримувалися галицькою громадськістю. Наприклад, освітні установи Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа», хоча й підлягали контролю з боку польської адміністрації, однак керівники організації не визнавали і намагалися не виконувати розпорядження польського шкільного уряду.

Головним завданням начально-виховного процесу народних шкіл у часи становлення Чехословацької держави було формування громадянина, відданого державі та суспільству. Цьому сприяли і численні розпорядження уряду, які розбудовували систему освіти як фактор формування всебічно розвиненої особистості, спрямовували учительство краю через навчання виховувати в учнів моральні принципи, засновані на загальнолюдських чеснотах: доброти, толерантності, солідарності, патріотизму тощо [247, с. 196–219]. Але керівники Педагогічного товариства Підкарпатської Русі А. Волошин, І. Панькевич,

А. Штефан, А. Стерчо та інші шляхом розбудови шкільництва, виховання підростаючого покоління на ідеалах народної культури, історії перш за все вибудовували основоположні засади становлення української нації, і, «якби не так поставлене шкільництво, Закарпаття не могло б було дійти до своїх Славних Березневих днів 1939 р. Закарпаття не могло б було дати з себе невмирущих борців за волю України» [276, с. 29].

Важливим етапом у діяльності ПТПР було відкриття у 1925 році видавництва «Педагогічного товариства», що давало змогу активно популяризувати педагогічні розвідки своїх членів, забезпечувати фінансові надходження до організації, робити суттєві знижки на книжки, періодичні видання та іншу друковану продукцію для членів товариства. Наступного року видавництвами організацій, які дотримувалися народницької (пізніше української) орієнтації, було утворено Союз руських видавництв Підкарпатської Русі (Союз руських видавництв Підкарпатської Русі), до складу якого увійшли: «Видавництво Педагогічного товариства», «Видавництво товариства «Просвіта», «Робітнича Академія», «Наш рідний край» та «Пластово вид. «Ватра» [119, с. 192].

Неабияку роль у консолідації зусиль учительства, підвищенні кваліфікації педагогів та поширенні освіти серед населення відігравали з'їзди «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі». Краї представники освітянської галузі краю мали можливість без зайвих формальностей обмінятися досвідом роботи з питань організації навчально-виховного процесу, виробити узгоджені пропозиції до уряду Чехословацької Республіки для вирішення проблемних напрямів розвитку освіти Підкарпатської Русі.

Зокрема, на III з'їзді Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, який відбувся 6 жовтня 1928 року, окреслюючи завдання організації, А. Волошин зазначав: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвивається. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати, є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П. Т-во основалося для того, щоби поширювало знане виховання і знане рідного краю, зв'язувало родину із школою, підпорувало школу, витворювало учебники і книги лектури, указувало на потребу основання нових шкіл. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скривається лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя» [34, с. 43].

Делегати заходу багато уваги приділили аналізу будівництва нових шкіл у краї, відзначаючи як позитивні сторони цієї важливої справи, так і недоліки [132, с. 35].

Архівні джерела, програмні документи, періодичні видання свідчать, що кваліфікація, авторитет педагогів, залучених до лав «Педагогічного товариства» дозволяли брати активну участь у вирішенні широкого кола освітніх проблем Підкарпатської Русі, розробляти та видавати підручники, науково-методичні

посібники, займатися організацією фахової підготовки учительства, виховувати молодь у душі любові до рідного краю тощо.

Прогрес у галузі освіти чітко позначився і на розвитку системи неповної середньої, або, як тоді її називали, горожанської школи. Навчання у закладах цього типу продовжувалось після 5-го класу початкової школи і тривало чотири роки. Школи готували молодших службовців, обслуговуючий персонал для торгівлі і сфери обслуговування. Система горожанських шкіл мала добру основу ще з австро-угорських часів, а за часів чехословацької республіки стала набирати і національно-патріотичного звучання. Наприкінці Першої світової війни в містах Закарпаття діяло 9 горожанських шкіл, з них 3 чоловічі та 6 жіночих. В Ужгороді і Мукачеві діяло по дві горожанські школи, проте на Верховині не було жодної. Навчання в горожанських школах здійснювалось угорською мовою.

Починаючи з 1920 року, чехословацька влада щорічно відкривала по 2–3 горожанські школи, переважно в гірських районах. Велику популярність горожанські школи набули в населених пунктах Ясіня, Тячів, Нересниця, Великий Бичків, Великий Березний, Білки, Довге, Перечин, Волове, Воловець, Нижні Ворота, в низинних селах Великі Лучки, Чинадієво, Середнє, Ракошино і т. д. [200, с. 44–45].

Динамічному зростанню горожанських шкіл сприяла висока кваліфікація їх кадрового складу, про що читаємо, досліджуючи діяльність «Товариства учителів горожанських шкіл», яке було засновано у 1924 році. Головою організації було обрано І. Чоллака, секретарем – І. Левдара, касиром – Б. Блаєра, головою ревізійної комісії – М. Виняра.

У роботі крайової конференції учительства горожанських шкіл, яка відбулася 30 березня 1925 року, взяло участь 90 педагогів. Пропозицію І. Левдара обрати почесним головою ТУГШ А. Волошина за «великѣ заслуги на полю культуры и народопросвещение Подкарпатских Русинѣв» делегати підтримали «бурхливими оплесками» [124, с. 91–94]. Це був знаковий момент у контексті подальшого розвитку громадського педагогічного руху на Закарпатті. У протистоянні між «Учительським товариством Підкарпатської Русі», яке все більше почало підпадати під вплив педагогів «русофільської» орієнтації на чолі з В. Шпеником, та «Педагогічним товариством Підкарпатської Русі», яке стояло на «руських», себто українських векторах розвитку краю, члени фахових об'єднань учителів, таких як «Товариства учителів горожанських шкіл», «Шкільної мати русинів», «Учительської Громади», робили свій вибір на користь відродження у краї народної мови, народних традицій та ідеалів. Тому, спрямовуючи подальшу роботу організації на підтримку українського учительства, на зборах організація приймає рішення стати колективним членом ПТПР, із членських внесків передплачувати журнал «Підкарпатська Русь», кожен номер якого має містити чотири сторінки про поточні справи «Товариства учителів горожанських шкіл».

Разом із тим, будучи свідомими того, наскільки важливою є координація зусиль педагогів краю у подоланні проблем освітньої галузі, формуванні громадянського суспільства, учасники зборів пропонують створити із

представників усіх фахових освітянських організацій «загальну учительську раду Підкарпатської Русі».

Цікавим був той факт, що на зборах жодного разу не піднімалися питання, пов'язані з мовою викладання у школах, що підтверджувало переконання більшості інтелігенції, що «мовні проблеми» в краї є штучними і підтримуються, здебільшого, ззовні. Із цього приводу Іван Панькевич зазначав, що «Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Шашкевича і Федьковича вчителі не вчили мови, вони знали її із вуст народа і нею писали для нього. І тому твори їхні читає як освічений люд, так і народ» [206, с. 7].

Про стан розвитку горожанських шкіл у краї, їх роль як чинника громадянського виховання учнівської молоді, формування культурного рівня та свідомості «простого руського народа» зазначив у своїй доповіді шкільний інспектор С. Бочек. І тут головну роль автор відводить постаті учителя, бо «першою пружиною школи є завсе учитель, учительська корпорація», саме на педагогові лежить відповідальність за формування соціально-психологічної атмосфери у закладі, розбудова школи міцної своїм «внутр'їшнім духом», який би «наповняв дѣточѣ душѣ багатством дѣйстных скарбѣв» [23, с. 30–31].

До нового керівного складу ТУГШ увійшли відомі педагоги, які протягом тривалого часу будуть розробляти та впроваджувати основні напрями розвитку системи горожанських шкіл: голова товариства – Франц Плеша, директор горожанської школи в м. Мукачеві, заступник голови – Еман Паржизек, секретар – Юліан Ревай, касир – Бейла Блаєр. До керівних структур організації також увійшли: С. Бочек, М. Вайда, М. Виняр, А. Ворон, С. Дзямка, Фр. Журек, В. Кваковський, А. Маркуш, Ю. Петенько, Ем. Фотул, І. Чоллак, П. Яцко як навчати та виховувати молодь у середніх школах, підвищувати кваліфікацію педагогічних кадрів горожанських шкіл та захищати їх права, у своїх доповідях окреслили О. Маркуш, Ю. Ревай, Е. Фотул, П. Яцко [124, с. 91–94], [45, с. 64–68].

Досліджуючи діяльність «Товариства учителів горожанських шкіл», можемо відзначити, що керівництво організації намагалося планомірно вирішувати питання підготовки навчальної та методичної літератури, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, соціального захисту вчителів.

Треба відзначити, що Чехословацька Республіка була насамперед чеською національною державою, головним принципом політики якої був етноцентризм, а державотворчою нацією – чеська нація, і поборення українства, українського руху було цілком реальним, хоча й було пристосоване до демократичного політичного режиму [205, с. 142]. Тому, починаючи з середини 20-х років, з боку урядової та регіональної влади поступово формується негативне ставлення до українського національно-культурного і політичного рухів на території Підкарпатської Русі. Як зазначав голова ПТНР А. Волошин, «...були і раніше чеські урядовці у нас, але душею і серцем не були чужі нам, т.т. підтримували народне пробудження, особливо в перших роках. Але в останніх роках адміністративний апарат виступає часто проти народних інтересів наших, ігнорується наша мова, переслідується наш прапор, культурна праця підозрівана, економічні інституції зустрічаються часто з

ворожими атаками зі сторони урядів...» [42, с. 167]. На цьому ж він акцентував увагу у своєму виступі на з'їзді ПТПР: «В перших роках по перевороті Підкарпатська Русь зробила на полі шкільництва великий поступ, але той здобуток тепер упадає» [37, с. 168].

У цьому контексті заснування педагогічного товариства «Учительська Громада», яке організаційно визріло з «Учительського товариства Підкарпатської Русі» і розпочало безкомпромісну боротьбу за впровадження української мови в усі сфери життя, стало цілком логічною відповіддю інтелігенції на потурання політичною владою національно-культурних потреб місцевого населення. Тісно співпрацюючи з Ужгородською шкільною управою, новостворена освітянська організація акцентувала увагу на вихованні місцевої молоді в українському національному дусі шляхом поширення навчальних підручників і методичної літератури, проведення різноманітних масштабних усвідомлюючих заходів тощо.

Товариство було створено у 1929 році за ініціативи І. Гусня, А. Волошина, О. Полянського та групи вчителів, які дотримувалися українського напряму розвитку краю, під час з'їзду «Учительського товариства Підкарпатської Русі». «Незадоволені невизначеністю мовної політики товариства, українофоби вийшли з нього і заснували свою організацію «Учительське товариство Підкарпатської Русі в Ужгороді», інша вживана назва – «Народовецьке учительське товариство», яке незабаром перейменували в «Учительську Громаду». Одним із засновників товариства був відомий педагог, культурно-освітній діяч, директор Торговельної академії в Мукачеві (1922–1938) Августин Штефан. Як зазначають дослідники, у період входження краю до складу Чехословацької Республіки заклад став «важливим центром пропаганди українського національного духу на Підкарпатській Русі» [231, с. 824].

Повністю підтримуємо науковців, які зазначають, що з перших днів товариство зайняло безкомпромісну українську позицію, мовну проблему вважало вирішеною на користь української мови [299, с. 378]. Упродовж 1929–1932 років відбувався процес організаційного згуртування УГ в єдину національно-українську педагогічну організацію в краї. Відповідно, невдовзі «Учительська Громада» стала однією із наймасовіших і найефективніших у відстоюванні професійних інтересів педагогічного корпусу регіону [200, с. 79]. Про це красномовно свідчать заяви керівників організації, які у 1934 році стверджували, що у лавах УГ перебуває 1211 членів із загальної кількості 1874 учителі краю. Правда, деякі науковці допускають, що загальна кількість членів товариства у звіті могла бути завищена. Зокрема, на це вказує І. Поп у монографії «Енциклопедия Подкарпатской Руси», все ж відзначаючи, що цілеспрямована робота УГ із чіткою програмою українізації була результативною [299, с. 378].

Акумулюючи передову на той час педагогічну думку, товариство користувалося значним авторитетом у краї. Його постанови стосовно буденних освітньо-виховних справ були орієнтиром для вчительського загалу і, що важливо, змушували реагувати на запити органи державної влади, які

відповідали за функціонування освіти всіх рівнів. В умовах надзвичайно напружених дискусій з приводу мовно-національного визначення, політизації окремих аспектів громадянського виховання товариство займало виважену, але водночас чітку позицію в контексті відстоювання процесу українізації освітнього середовища. Міць педагогічної єдності, за висловами сучасників, визнавали і найзапекліші національно-ідеологічні вороги українства, підтверджуючи, що «Учительська Громада» була «найбільшою, найповажнішою становою організацією на Підкарпатті, й її щира, корисна співпраця з шкільним рефератом мала б неабияке значення для культурно-освітнього піднесення українського населення» [290, с. 1].

Організаційний період від заснування до юридичної реєстрації органами влади Чехословацької Республіки розтягнувся на довгих п'ять років, упродовж яких відбувалися численні зібрання освітян, судові засідання, пов'язані з відмовою державних інституцій надавати офіційне визнання «Народовецькому товариству в Ужгороді». Причиною зволікання було те, що в програмних документах товариства було чітко прописано український напрям розвитку учительської громади краю. Так, на установчих зборах «Учительської Громади», які відбулися 19 лютого 1933 року в м. Берегові, їх голова Ю. Гуснай зазначив, що попередні статuti не були затверджені, і «причина невдачі його інтервенцій лежала в негативному ставленні урядів до назви і мови учительського товариства: уряди бо вбачали в означенні «український» іредентестичні тенденції. Очевидно, така постанова урядів не є правильна ані з наукової, ані з культурної, ані з політичної сторони». Підсумовуючи обговорення даного питання, в якому взяло участь 36 доповідачів, А. Штефан сказав, що «нема жадного виходу, лише тимчасово заложити нове товариство». Нова організація отримала назву «Учительська громада» [31, с. 28–29]. Головою новоствореної організації став Ю. Гуснай, його заступниками – відомі у краї педагоги: І. Васко, М. Мегела, Ф. Повхан, І. Смеречанський та А. Ворон. До «головного виділу були обрані: Ф. Агій, Др. Гупаловський, В. Желтвай, І. Кузьма, О. Полянський, І. Рішко, В. Свереняк, інж. В. Чапля, А. Штефан... До контрольної комісії: А. Балаж, О. Маркуш і С. Шпонтак» [31, с. 28–29].

Установчі документи «Учительської Громади» були затверджені міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки 19 грудня 1934 року № 12.840/34, що дало змогу товариству активізувати організаційне життя, із новими силами зорганізувати вчительство краю на боротьбу за свої національні та соціальні права, почати підготовку до першого учительського конгресу під егідою новоствореного товариства. «Це буде наш перший конгрес, коли ми станемо не лише перед народом Підкарпаття та учительством на твердих ногах, але також і правно перед урядами. Якщо перед цим, коли ми не мали затвердженого статуту, наше організаційне життя було живучим джерелом і наша праця приносила стільки хісна для українського населення Підкарпаття, то тепер, правно стоячи на певних основах, ми мусимо свою активність і свою працю збільшити вп'ятеро» [253, с. 1].

Щодо структури товариства, то вона була організаційно розгалужена. Її складали: «головний виділ» (голова, члени головного виділу та їх заступники,

контрольна комісія, редактори друкованих органів), президія товариства, учительська рада, канцелярія, бібліотека. Учительська рада виконувала роль парламенту з вирішення загальних шкільних справ. Бібліотека «Учительської Громади», яка була створена в 1936 році, на час проведення конгресу нараховувала 302 томи «фахових книг, потрібних для піднесення вчительського знання» [130, с. 3].

Значну роботу в контексті впровадження нових форм і методів навчання і виховання молоді, удосконалення фахової підготовки педагога проводила педагогічна комісія при «Учительській Громаді», заснування якої було викликане тою увагою, котру вчителі надавали застосуванню новітніх педагогічних технологій та методик у навчальному процесі. На секційних засіданнях комісії аналізувався стан вивчення того чи іншого предмета у народних та горожанських школах, розроблялися пропозиції до навчальних планів, розглядалися питання щодо використання краєзнавчого матеріалу в змісті навчальних предметів, формувалися бібліотеки науково-методичної літератури [213, с. 13–15].

Тому й цілком зрозумілою була увага до проведення в Ужгороді 2–4 липня 1938 року Восьмого конгресу товариства «Учительська Громада», рішення якого мали підбити підсумки успіхів та невдач закарпатців на освітній ниві впродовж двадцятирічного перебування краю у складі Чехословацької республіки, а також намітити перспективні напрями подальшого розвитку у сфері освіти й виховання.

У програмі заходу була перша конференція молодих учителів [298, с. 3], а також обговорення таких актуальних тем, як «Учитель у громадській політиці», «Самооборона вчителя», «Молоде вчительство й культурне відродження підкарпатських українців» тощо. Заклики підтримати Конгрес «Учительської Громади» друкувалися напередодні та в день його відкриття [281, с. 3].

Зміст «подрібної програми» конгресу передбачав відкриття засідання «Учительської Громади» й вибір мандатної комісії, звіт керівництва товариства (головного віділу) про діяльність організації та його обговорення, затвердження бюджету й плану на наступний рік. До організаційних питань віднесли й формування нового складу головного віділу та контрольної комісії, затвердження резолюцій, телеграм, які були запропоновані на розгляд учасникам конгресу. Окремо винесли на дискусію проблему підручників і фонетичного правопису [228, с. 3]. Були заплановані звіти функціонерів та представників відділів, прийняття резолюцій, виступи гостей та інші привітання, а ввечері – літературна вечірка.

Останній робочий день конгресу був відданий молодим учителям, котрі дискутували навколо питань місця й ролі молодого педагога в тогочасних суспільно-політичних умовах [228, с. 3]. Як свідчить звіт, нарада молодих учителів пройшла надзвичайно плідно [180, с. 3], [216, с. 2].

Перша сторінка «Нової свободи» 3 липня була повністю присвячена знаменній події в культурному житті регіону – відкриттю конгресу «Учительської громади». Так, з вітальними листами та побажаннями плідної

роботи на адресу педагогів звернулися Августин Волошин, Микола Долинай, Юліан Ревай від імені Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради [32, с. 1], Юлій Брацайко та Степан Ключурак від імені центрального проводу товариства «Просвіта» [321, с. 1], той же Степан Ключурак, Йосип Бойчук та Іван Рогач від редколегії українського щоденника «Нова свобода» [12, с. 1].

Про значення для всього українства цього маніфестаційного з'їзду крайових учителів свідчать і пафосні слова надії та рішучості у відстоюванні не тільки прав учителів. Очевидною видавалася їх роль у поширенні виховних засад молоді, у формуванні освіченої, морально й духовно стійкої, національно свідомої генерації закарпатців. Тому й з особливою повагою ставилися до вчителів усіх рівнів, віддаючи їм шану за важку працю на ниві освіти і культури, розуміючи ту місію, яку в складних умовах тогочасності виконує педагог: «Учительська Громада – це наша рідна верхівна організація. Це наша національна башта, об яку виломляють собі зуби наші неприятели, це наше вогнище національної свідомості, дисципліни, культурності... У нашій громаді немає особистих егоїстичних інтересів. Перед очима кожного члена Учительської Громади є тільки всенародній інтерес! Вище їх одна ідея перемоги народнього духу, який і перемаже!» [291, с. 1].

У такому святковому настрої й всенародному піднесенні в ужгородському Народному Домі «Просвіта» розпочав роботу конгрес, який в цілому пройшов організовано й дисципліновано та мав яскраво виражений демонстративно-маніфестаційний характер. Його делегати направили низку вітальних телеграм державним, громадсько-культурним та освітнім діячам. Зокрема, одна з них була адресована президенту Чехословаччини Едварду Бенешу, в якій педагоги завірили главу країни, що працюватимуть на «єдність і неподільність держави, її демократичного ладу й гармонійного співжиття всіх її горожан...» [283, с. 1]. Щоправда, частину вимог стосовно критичних умов розвитку освітньої галузі в краї цензура в поміщеному у 18-му номері «Нової свободи» тексті телеграми видала, залишивши в порожніх рядках строгий надпис «Сконфісовано».

До того ж, було надіслано телеграму прем'єр-міністрові М. Годжі та міністрові шкільництва Франкеві, в якій поряд із запевняннями лояльності до урядової політики було наголошено: «Рівночасно українське вчительство Підкарпаття, висловлює протест проти деяких заряджень шкільних урядів, що прямують до великого пониження людської й національної гідності одної частини населення нашої республіки, в даному випадку українського населення Підкарпаття... Українське вчительство звертає Вашу увагу на нездоровий стан в нашому шкільництві і просить Вас приказати, щоб на перевірку оправданості наших скарг була вислана спеціальна слідча комісія та щоб розпорядок про плебісцит і дальші зарядження були знесені і повернено опять до мирного ходу навчання нашої шкільної дітвори в її рідній українській мові» [285, с. 4].

У телеграмі губернатору Підкарпатської Русі Костянтину Грабарю також з повагою висловлено вдячність за підтримку вчителям, однак з проханням

забезпечення національних прав та з вимогою скасування результатів шкільного плебісциту, який «унеможливило вчителювати за вимогами теперішньої дидактики» [281, с. 5]. У подібному дусі були сформульовані й інші телеграми [282, с. 7], [284, с. 7], [286, с. 7].

Можемо констатувати, що зміст усіх телеграм промовисто свідчить про позицію «Учительської громади» до освітньо-культурних проблем. Крім того, «Учительська громада» займала чітку громадсько-політичну позицію, виступала за єдність держави [133, с. 3], жертвувала й фінанси на утримання ужгородського гарнізону (у фонд оборони держави) [292, с. 3], відстоювала чистоту української літературної мови [235, с. 6] тощо.

Конгрес відкрив тодішній почесний голова товариства Августин Волошин: «Світлий конгресе, до такого становища приводять нас передовсім наші педагогічні погляди на будучу долю нашого народу, бо кожний справедливий критик нашої доби повинен признати, що наше шкільництво за минулих 19 літ зробило значний поступ вперед. Позитивним результатом того поступу є й те, що ми абсолютно невдоволені досягненими здобутками, але маємо ще много дальших домагань і бажань» [26, с. 2]. На завершення А. Волошин наголосив на невідступності у мовно-національній дискусії: «Мова нашого народу є мовою чисто українською. Наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, в нашій боротьбі важнішу вагу має якість, ніж скількість, тому кличемо всіх до праці над собою!» [26, с. 2].

У звітній частині, яку виголосив секретар «Учительської Громади» Василь Свереняк, акцентувалася увага на таких питаннях: «наше завдання в сьогоднішніх тяжких часах», «внутрішня праця Учительської Громади», «управа Учительської Громади», «прийняття на посади вчительських сил», «наша педагогічна праця», «курси оборонного й тілесного виховання», «педагогічні дні», «університетські екстензії» та ін. [130, с. 2–5].

У своїх промовах на питанні українізації освітньо-виховного процесу в краї акцентували увагу посол Ю. Ревай, просвітянин Ю. Брацайко, о. Булик, ректор-каноник Хіра, редактори Д. Німчук та І. Рогач, від студентської молоді – С. Росоха та Гафинець [175, с. 6], [244, с. 7].

У цілому, можна тезисно виділити наступні моменти місця й ролі педагогічного загалу в тогочасних суспільних умовах з точки зору виконання ними цілеспрямованих завдань: 1) виховання шкільне й позашкільне приносить корисні результати в бурхливому часі; 2) учительство свідомо будує через виховання молоді й громадянства безпечність держави, а через національне виховання забезпечує утвердження демократії; 3) товариство працює в тому напрямі, щоб абітурієнти середніх шкіл не йшли всі учителювати, а займали посади в інших галузях; 4) створено «іспитову комісію» для вчителів горожанських шкіл та курси для підготовки вчителів до іспиту (за 1937 рік курси успішно пройшли 102 педагоги); 5) зорганізовано педагогічні дні у формі гурткової роботи на місцях; 6) проведено університетські зустрічі та публічні лекції професорів; 7) піддано сумніву результати плебісциту щодо введення російськомовних підручників та ін. [9, с. 2–5].

Серед основних положень прикінцевої резолюції конгресу, що слугувала дороговказом педагогічних перспектив, варто виділити домагання дотримуватися затверджених у 1933 році мовних положень, введення українського фонетичного правопису у всіх школах краю, призначення на провідні посади шкільних урядів об'єктивних і справедливих службовців, наголошуючи, що «наші школи мають керуватися генеральним статутом, становищем науки й у цілому світі признаними педагогічними засадами» [130, с. 7].

Делегатами конгресу було затверджено новий склад головного віділу товариства. Головою товариства обрали директора Торговельної академії в Мукачеві Августина Штефана. Членами головного віділу стали Франц Агій, Адальберт Балаж, Іван Гопко, Іван Гриць, Юлій Гуснай, Михайло Ердеvdій, Олександр Полянський, Юліан Ревай, Василь Свереняк. Їхніми заступниками були іменовані Павло Волощук, Андрій Вучкан, Юрій Качала, Олександр Маркуш, Михайло Мегела, Єлизавета Петрашківна, Марія Репаєва, Войтех Староста, Євген Шерегій. До контрольної комісії увійшли Михайло Івашкович, Михайло Карбованець, Олександр Тар, а редакторами періодичних видань, що виходили під патронатом товариства, стали Андрій Ворон («Учительський голос») та Іван Васько («Наша школа») [52, с. 7]. Представники нового керівного складу товариства відразу взялися за виконання своїх обов'язків і вже 16 липня 1938 року відвідали губернатора Підкарпатської Русі й передали йому два меморандуми, які стосувалися зауважень стану культурно-шкільної політики, педагогічно-адміністративної та організаційно-персональної справи [65, с. 2].

Із такою ж місією 20 липня делегація «Учительської Громади» побувала на прийомі в єпископа Мукачівської єпархії Олександра Стойки. Зокрема, йому було офіційно передано меморандум, в якому «українське вчительство домагається полегшення науки й модерного правопису в учительських семінаріях в Ужгороді, далі в інтересі мирного співжиття священників з учительством і взагалі, щоб деякі священники не вмішувалися односторонно до штучно викликаного мовного питання на Підкарпатті» [64, с. 1].

Проте подальші суспільно-політичні події в державі й, зокрема, в карпатському регіоні унеможливили поступ намічених конгресом справ «Учительської Громади». Восени 1938 року Закарпаття опинилося у вирі міжнародного конфлікту, який остаточно призупинив процес розвитку різноманітних сфер суспільного життя краян. Політична криза в чехословацькій державі, окупація значної частини краю угорцями і подальша невдача процесу державотворення Карпатської України фактично зняли з порядку денного всі перспективні плани освітньо-виховного розвитку регіону [125, с. 107–126]. Таким чином, на Восьмому конгресі «Учительської Громади», який виявився останнім в історії товариства, чітко проявилася єдність українського вчительства, котре зайняло конструктивну позицію щодо актуальних викликів тогочасної системи шкільної освіти та виховання.

Проаналізована джерельна база, пов'язана з діяльністю «Учительської Громади», дає підстави стверджувати, що члени товариства цілеспрямовано

працювали на утвердження української мови, культури, ідеалів національної ідеї на території Підкарпатської Русі.

Цілісну систему педагогічних товариств якісно доповнювали й менш структуровані фахові громадські організації, які, незважаючи на це, виконували важливі функції загальноосвітнього змісту. Серед них можна назвати «Комитет школьної допомоги», Спілку (товариство) «Школьная помощь», «Крайовий союз учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі», «Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі». Щодо структури згаданих товариств, то вона була традиційною, організаційно розгалуженою. Її складали, як правило, головний відділ (голова, члени головного відділу та їх заступники, контрольна комісія, редактори друкованих органів), президія товариства, учительська рада, канцелярія, бібліотека.

Товариство «Школьная помощь» виникло у 1919 році із метою соціальної підтримки молоді з бідних, найбільш вразливих верств населення. У 1920 році товариство заснувало 4 інтернати для школярів, з яких 2 було в місті Ужгород, по одному – в Мукачеві та Росвигові. Одночасно були засновані ремісничі школи в Сільці та промислова в Нересниці [322, с. 117].

Восени 1919 р. з ініціативи головного міського лікаря Ужгорода доктора Юліана Пелеха було створено «Комитет школьної допомоги» (КШП). Це була благодійна організація русофільської орієнтації, перша слов'янська спілка культурно-освітнього спрямування, що виникла в Підкарпатській Русі. Головною метою, КШП що й було чітко прописано в самій назві організації, стала допомога закарпатській шкільній молоді та студентству в адаптації до нових реалій освітньо-виховного життя в регіоні. КШП також займався збором коштів для шкільних потреб. Поряд із Ю. Пелехом, який і сам був відомим меценатом та надавав безкорисливу матеріальну допомогу обдарованим дітям, почесним членом товариства була Катерина Брешко-Брешковська, політична емігрантка з Росії, лідер партії есерів, названа «бабушкой русской революции» [334, с. 818]. Завдяки її зв'язкам від американських спонсорів вдалося отримати значну на той час суму – 200 тисяч чеських крон. Таким чином, на виконання поставлених цілей товариство акумулювало всі можливі ресурси й у співпраці зі шкільними органами державної влади вже в 1920 р. заснувало чотири інтернати-гуртожитки для учнів і студентів в Ужгороді, Мукачеві й Росвигові, а згодом цехи з виготовлення панчох у Сільці та промислово-технічну школу в Нересниці [351, с. 300].

23 червня 1923 р. КШП був реорганізований у повноправну громадську організацію під назвою «Школьная помощь» (ШП). Головою товариства був Антоній Бескид. Створення ШП пов'язували з подібними організаціями чехів і словаків «Матіци Чеської» та «Матіци Словенської», що постали як національно-культурні організації провідних націй новоствореної Чехословацької держави. Проте провідники ШП усе ж визначили своє спрямування, яке мало освітній характер. Одночасно були й розширені та конкретизовані повноваження й завдання товариства. Серед ключових цілей були сприяння освіті «карпаторусской молодежи» крізь призму підтримки початкових і середніх шкіл та гуманітарної допомоги Підкарпатській Русі [191,

с. 3], виховання нової генерації «руської» інтелігенції в традиційному народному дусі, на основі збереження крайової культури, а також підготовка кадрів у господарській сфері [351, с. 300].

У 1924 р. за сприяння чехословацької влади, а саме міністерства соціальної політики, а також ШП на навчання в технічні школи Чехословаччини, зокрема Богемії та Моравії, було направлено понад сотню учнів із Закарпаття [334, с. 818]. У часи економічної кризи на зламі 1920–30-х років товариство було змушене свою господарську активність пригальмувати і зосередитися на вихованні шкільної та студентської молоді, утримуванні юнацького в Ужгороді й дівочого в Мукачеві інтернатів.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності ШП стало книговидання та розповсюдження літератури. Так, товариство заснувало Російську громадську (публічну) бібліотеку в Ужгороді, а в 1921 р. – одну із найбільш відомих у краї та за його межами друкарню. Вона діяла до 1941 р., аж поки новий угорський режим не конфіскував усе майно разом із бібліотекою і не передав його на баланс Підкарпатського общества наук (ПОН) [334, с. 818]. Видавництво випускало значну кількість підручників та іншої навчально-методичної літератури.

Як свідчать дані, 8 квітня 1936 р. в Севлюші відбулося засідання Правління «Крайового союзу учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі» (КСУРШПР), яке відвідали представники всіх подібних навчальних закладів для ремісничих учнів, котрі й долучилися до обговорення поточних питань діяльності товариства й вирішення нагальних питань у цій сфері. Виходячи зі змісту роботи товариства, воно було загальнодержавним і опікувалося найактуальнішим питанням відкриття окружних шкіл для учнів-ремісників. Про це говорив директор Севлюської окружної школи для ремісників Емелян Ісак. Було запропоновано створити в кожному окрузі подібні школи, а викладання в них довірити особам з відповідною практикою. Учитель Олександр Кокоткін виступив з пропозицією організації при школах інститутів з вибору професій для ремісників. Завданням таких курсів було б виявлення здібностей та схильності у молоді до тієї чи іншої професії. Правління товариства вирішило добиватися від влади реалізації цього проекту. Також обговорювалось питання видання й поширення фахових підручників [126, с. 15–16].

8 листопада 1936 р. Правління КСУРШПР в Мукачеві провело загальні збори. Згідно з програмою заходу було заслухано протоколи попереднього зібрання, а також виступи Б. Захарди про узаконення шкіл для ремісничих учнів, А. Кокоткіна про організацію психотехнічних випробувань при школах для ремісничих учнів та ін. Відбулися й вибори делегатів від крайової організації на загальнодержавні збори Союзу в Празі та нового керівного складу КСУРШПР [196, с. 15]. У дусі попередніх рішень актив товариства підготував резолюцію для влади про унормування діяльності шкіл для ремісничих учнів.

Ще одна станова організація, яка представляла інтереси учителів, називалася «Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі»

(ТУДНПР). Вона була створена восени 1927 р. в Ужгороді і складалася з 38 членів [197, с. 20]. Станом на 1936 р. всього фіксованих членів організації нараховувалось уже 115 жінок, а фінансова база становила 4465 чеських крон. Члени товариства займалися навчанням ручної праці вдома, кулінарством, вишиванням (збирали карпаторуські узори для альбомів, робили публічні виставки вишиванок), кроєнням (наприклад, курс крою кухонного фартуха), малюванням, добровільним сестринством (читали курс для добровільних сестер Червоного Хреста) тощо. Поряд із цим, пріоритетним було виховання у молоді почуття любові до Батьківщини й ближнього [198, с. 14–15].

Товариство проводило регулярні зібрання, на які приїжджали уповноважені всіх регіональних відділень. Зокрема, 10–11 травня 1936 р. відбулися Загальні збори товариства в Ужгороді, на яких були присутні представниці з усіх куточків Підкарпатської Русі, а також гості зі Шкільного Реферату. Правління ТУДНПР залишалося незмінним, оскільки було визнано, що його члени зі своєю роботою успішно справляються. Отже, головою товариства залишалася Ц. Таборська (Ужгород), заступницею голови – Ш. Полянська (Ужгород), секретарем – В. Качмарчик (Берегово), касиром – І. Ніреді (Перечин). Членами контрольної комісії були Г. Курилович (Ужгород) та А. Врахтлова (Ужгород) [198, с. 13–14].

Із значних кроків за останній період діяльності варто відзначити те, що товариство подало вимогу на адресу Шкільного Реферату щодо встановлення при народних школах кухонних приміщень, а також вирішило видати російською мовою практичні посібники для навчання рукоділля. Слід зазначити, що права учительок домашніх наук були частково обмежені, оскільки так званий «малий шкільний закон», згідно з яким регламентувалися призначення фахівців, ніяк не набирав чинності. Тому було прийнято рішення надіслати Меморандум депутатам парламенту з проханням узаконити це рішення [198, с. 14]. 14–15 листопада 1937 р. в Ужгороді відбулися Загальні збори ТУДНПР, присвячені десятій річниці його діяльності. У виступах членів товариства та гостей зібрання звучали позитивні відгуки про роботу представниць організації. Так, правовий радник В. Бенеш закликав учительок до подальшої продуктивної праці, яку вони проводять у важких умовах, наголосив на важливості їх здібностей та відповідальності за виховання дівчат, майбутніх матерів, жінок, для самостійного життя.

Цікавою, на наш погляд, є історія товариства «Шкільна матка русинів Чехословацької Республіки» (ШМР). Про вибір назви організації та дискусію з цього приводу можемо дізнатися з протоколу «учредительного собрания» від 16 серпня 1926 р., на якому підготовча комісія подала на розгляд делегатів таку назву – «Школьна матиця русинів Чехословацкой республіки». Вочевидь, обґрунтування назви виходило зі слов'янського розуміння терміна «матиця», яке серед словаків і чехів розумілося як «товариство», «організація», а також було наближене до слів «matička», «matka» – мати. У Словаччині, наприклад, відомою була організація «Матица Словенска», з якою товариство підтримувало дружні стосунки.

Саме з приводу цього слова у назві товариства розгорілася найбільша дискусія. Врешті-решт, після бурхливого обговорення, було прийнято рішення вживати в назві термін «матка» з означенням «шкільна матір» [94, арк. 2]. Це слово було менш словакізованим і більш наближеним до місцевої говірки. Таким чином, після затвердження й упродовж всього існування організації на офіційному рівні вживалась назва «Шкільна (згодом частіше «шкільна» – Г.Ш.) матка русинів (подекуди «русинів» – Г.Ш.) Чехословацкой Республіки» (часто в документах подавалась просто прикінцева аббревіатура «Ч.С.Р.» – Г.Ш.).

Визначаючи мету і обґрунтування необхідності створення організації, на установчому засіданні один з ініціаторів її заснування Августин Волошин акцентував увагу на «нужность, важность и цели сей организации» [94, арк. 2]. Згідно з § 3 I розділу Статуту товариства, його цілі визначалися таким чином: «подпирати школьництво Подкарпатской Руси, помагати бідним селам в ділі будованя і зарядженя школ, основувати школи й інтернати, збирати стипендійні фонди для допомоги учеников низших и высших школ и для заосмотреня убогих учеников учебниками и школьными средствами» [109, арк. 33]. А ще на установчому зібранні ШМР «для поднесення народной культуры потрібним видить основаня в Ужгороді університету» [94, арк. 3].

У наступній редакції статутів товариства, яку затвердили у 1931 р., § 3 зазначав: «Метою товариства є праця піднесення освіти й культури руського (малоруського, українського) народу, а тим самим над його матеріальним добробутом. Цілі товариство досягає тим, що засновує руські (малоруські, українські) школи, паралельки, класи, курси, інтернати, дешеві кухні, дитячі садки, захоронки (медпункти – Г.Ш.), книгозбірні (бібліотеки), дбає про їх оборудування, дає почин до їх заснування, дає їм моральну й матеріальну поміч, морально й матеріально допомагає руським вченим, мистцям, артистам, студіюючій молоді, видає книги, листівки, картини, влаштовує лекції, вистави, академії, театральні представлення, концерти, забави» [106, арк. 76].

Сам голова товариства Михайло Брацайко в одному з листів писав, що «мы увірені, что каждый порозуміє благородну интенцію нашу та буде подперати товариство и причиниться до осягенення його цілей: до поднесення родной національной культуры. Передовсим просиме Вас: зробіть все, что бы идея «Школьной Матки» була поширена по всіх руських областях Чехословацкой республіки. Чтобы дознався каждый русин о нашем плані и подпирал нас» [89, арк. 5].

Щодо дійових осіб і кадрового потенціалу товариства ШМР, то він складався, в переважній більшості, з членів іншої відомої й більш впливової станової організації краю – Педагогічного товариства Підкарпатської Русі (ПТПР), яке очолював Августин Волошин. Про це свідчать списки членів та заяви про вступ до товариства, що зберігаються в обласному архіві [124, арк. 1–24]. Так, станом на 1927 р. членів, які платили внески, нараховувалося 76 чоловік [89, арк. 8], а в 1931 р. їх кількість зросла до 95 [94, арк. 20].

Варто зазначити, що до кадрового складу товариства ввійшли переважно проукраїнськи налаштовані фахівці (службовці, вчителі, релігійні діячі). Перелік членів та їхня буденна діяльність доводить це. Так, наприклад, можемо

назвати Августина Волошина, Михайла і Юлія Бращайків, Василя Гаджегу, Віктора Желтвая, Павла Яцка, Василя Фединця, Івана Панькевича, Степана Ключурака, Федора та Юліана Реваїв, Миколу Долиная, Ірину Невицьку, Василя Лара, Августина Штефана й багатьох інших, які стали згодом тврдиною українства на Закарпатті.

Щоправда, були спроби залучити до роботи товариства й представників інших, зокрема русофільського, національно-культурних таборів. Це підтверджується листуванням голови ШМР Михайла Бращайка з учителем Іваном Гендером, який був палким прихильником русофільського «Общества им. А. Духновича». Зокрема, І. Гендер пише: «Членство Кураторії Матки не принимаю, понеже я состоюсь членомъ и местопредседателем Литературной секции Общества Духновича, и по моему мнению, все мы должны сосредиться на защиту нашихъ русскихъ интересовъ... Почему намъ нужно какой нибудь Матки, если мы имеемъ общеизвестный литературный кружокъ О-ва Духновича» [87, арк. 4]. У листі також ішлося про те, що йому важко перебувати в українському середовищі, а тому там «я бы бесполезнымъ стался» [87, арк. 4].

У відповідь Михайло Бращайко писав про свідомий вибір членів з різних орієнтаційних впливів: «Сим хотіли ми задокументувати, що язиковий спор тут немає міста та що в нашій Матці хочемо ми на оборону наших шкіл соединити всіх русинов без огляду на их культурні, релігійні и політичні погляди та увірености» [89, арк. 5]. Розвиваючи цю тему, голова ШМР пише: «Школьна Матка має зовсім інші цілі, як О-во Духновича. Принайменше має вже одну спеціальну ціль. Саме тому одно товариство другому не противиться, але одна організація доповнює другу у народном житю. В сей нашой організації не хочем заводити язикові и політичні спори. Язикові спори и правописні вирішить саме житя. Ми лиш боронити хочемо и розвивати наші школи и нашу молодеж для свого народу и не дати им пропасти» [89, арк. 5].

Крім того, до складу кураторії (орган управління ШМР) у 1926 р. було обрано далеко не прихильників українського спрямування Василя Шпеника («Учительское товарищество Подкарпатской Руси») й Костянтина Грабаря (Общество «Школьная помощь»), котрі мали за честь представляти інтереси своїх станів [94, арк. 2].

Структуру товариства формували голова, загальні збори (найвищий орган товариства), кураторія (24 члени), дирекція (2 чол.) і контрольна комісія (7 чол.). Згідно з § 6 III розділу Статуту ШМР члени товариства поділялися на почесних, «основателів», звичайних і «допомагаючих» [106, арк. 33–34].

Складною була ситуація зі статутами, їх унормуванням та легалізацією. Відповідно до тогочасних законів свою повноцінну діяльність товариство могло розпочинати після затвердження статутів у владних і поліційних відомствах. Однак стосовно ШМР згадані інституції довгий час проявляли якщо не байдужість, то відверте затягування процесу легалізації. Ще на установчих зборах влітку 1926 р. було прийнято членами й подано (1 грудня 1926 р.) на затвердження влади першу редакцію статутів [98, арк. 3], які склалися з 12 розділів і 32 параграфів. На засіданні кураторії 9 квітня 1927 р.

було оголошено, що «статути для одобрення ще не отримали відповіді» [91, арк. 3]. Протокол засідання кураторії ШМР від 6 жовтня 1928 р. подає таку ж невтішну інформацію: «Уряди статуту ще не затвердили» [98, арк. 4]. Засідання кураторії і дирекції ШМР 27 квітня 1931 р. засвідчує, що «поліція затримує затвердження статутів» [106, арк. 17], а 18 листопада 1931 р. управа ШМР знову піднімає питання про їх затвердження [106, арк. 9].

23 травня 1931 р. в Ужгороді пройшли Загальні збори товариства, на яких були змінені статуту (§§ 18, 19, 27). Зокрема, при обговоренні акцентувалося на тому, що оригінали статутів не затверджені, через що організація не могла нормально розвивати свою діяльність [94, арк. 20–21]. На засіданні управи ШМР 8 грудня 1932 р. знову виголошено, що «не отримано повідомлення про затвердження статутів» [94, арк. 28]. Внаслідок цього, керівництвом було проведено підготовку до нових установчих зборів, а також розроблено нову редакцію статутів. Через претензії урядових структур кількість статутних параграфів була зменшена до 19 [106, арк. 76–78]. 15 жовтня 1933 р. на Установчих загальних зборах товариства (присутні 26 чол.) було прочитано статуту «параграф за параграфом» і прийнято їх одногосно [94, арк. 31]. Товариством було зроблено всі належні кроки для подання документів на затвердження (протоколи установчих зборів, лист присутніх, статуту (українською і чеською мовами) [106, арк. 82].

Але й після цього історія із затримкою затвердження владою статутів товариства продовжилася. В архівних фондах є ціла низка різноманітних офіційних листів, у змісті яких ідеться про статуту. Це листування фактично велася впродовж 1926–1936 рр. У чому ж полягала проблема? В основному, мова йшла про певні юридичні неточності та деякі несуттєві обмовки. На наш погляд, це свідоме затягування було пов'язане з тим, що кадровий потенціал товариства вимальовувався виключно проукраїнськи налаштованим, а сфера діяльності товариства поширювалася відповідно на ті заклади, які підтримували організацію. Лист Земського Уряду для Подкарпаторуського края в Ужгороді на адресу ШМР від 21 лютого 1936 р. промовисто підтверджує наші доводи: «Міністерство внутрішніх справ рішенням від 8.I.1936 р. повідомляє, що не може схвалити статуту Товариства «Шкільна матка русинів», прийняті 15 жовтня 1933 р.». Урядники знайшли порушення через вживання слова «український» (в оригіналі – назва «протиправна»), а отже, апелювали, що треба використовувати слово «руський, малоруський або русинський» згідно із § 49 Основного закону від 15 лютого 1920 р. (№ 325 і 326) [106, арк. 87].

Про незначні неточності в статутах свідчить і листування між ШМР та владними інституціями. Зокрема, найчастіше мова йде про «коректуру». Від імені товариства М. Бращайко надсилав «Просьби» і «Листи» у справі статутів до «Славної Поліційної Дирекції в Ужгороді» [106, арк. 26–83], «Славної Фінансової Дирекції в Ужгороді» [106, арк. 48], «Славногo Крайовогo Уряду в Ужгороді» [106, арк. 63], [106, арк. 66], [106, арк. 71], «Славної дирекції Подкарпатського Банку в Ужгороді» [106, арк. 27]. Отже, виходить, що фактично ШМР функціонувало без легалізованих статутних документів.

В основі пріоритетних напрямів діяльності ШМР безпосередньо перебували засоби, за допомогою яких планувалося досягнення згаданих цілей. Зокрема, про це говорилося в § 4 I розділу Статуту редакції 1926 р. Це, насамперед, членські внески, субвенції і подарунки, дохідна частина з утримування друкарні, видавничої діяльності, театральних вистав, концертів, лекційних курсів тощо [106, арк. 33]. Одним із найголовніших напрямів діяльності товариства було заснування і підтримання в добробуті шкільних закладів та інтернатів. Так, на засіданні президії ШМР від 30 червня 1930 р. було підтримано ініціативу Василя Лара щодо відкриття жіночої гімназії. Тоді ж Августин Волошин запропонував знайти можливість для заснування інтернату для сільських хлопців [94, арк. 7].

Ще один із напрямів діяльності товариства полягав у допомозі студентам у виплаті за навчання [89, арк. 20]. У цьому напрямі ШМР розраховувала на постійні дотації крайового уряду [94, арк. 16]. Але остання інстанція нерегулярно надавала незначні кошти на цю справу [97, арк. 15].

Значну увагу члени товариства звертали на якість мовної політики у школах. Показовим у цьому відношенні є виступ Павла Яцка на засіданні звичайних загальних зборів ШМР 23 травня 1931 р. в Ужгороді, де, зокрема, сказано, що «наші діти словакізуються і мадяризуються», а Товариство має стати на заваді «винародовлення руських дітей» [94, арк. 21]. У свою чергу, Юліан Ревай пропонував розповсюджувати серед дітей та їхніх родичів пропагандистські листівки, або ж, ходячи «з хати до хати», вмовляти батьків віддавати дітей тільки до руських шкіл [94, арк. 22].

Врешті-решт, від унормування статутних положень на офіційному рівні, вочевидь, залежала й ефективність (результативність) роботи організації. Документи свідчать, що вирішити всі поставлені завдання товариство практично не змогло. Успіхів ШМР досягла тільки у справах домагання виділення грошових субсидій від влади на відкриття та облаштування навчальних закладів, інтернатів, допомогу окремим учням і студентам. Наприклад, на засіданні президії ШМР 12 вересня 1930 р. було ухвалено рішення про виділення 15 тисяч крон на створення 2-ї «вправної класи народної школи при учительській жіночій семінарії», 17 тисяч на створення нової руської народної школи «на Минайській улиці», 12 тисяч на «розширення народної школи на Цегольні» в Ужгороді, а також по 2 тисячі для початкових робіт з будівництва шкіл у Старій і Новій Ботрадї [94, арк. 8].

Крім того, за рахунок власних фондів товариство проводило різноманітні заходи навчально-виховного й мистецько-театрального характеру, святкові вечірки для молоді [94, арк. 9–10]. Тому говорити про ефективність роботи товариства слід, на наше переконання, крізь розуміння матеріальних можливостей та реальних обставин, в яких воно діяло.

Активно ШМР співпрацювала й з товариством «Просвіта», «Жіночим Союзом», члени яких морально й матеріально були задіяні в роботі педагогічної організації. Серед загальнодержавних товариств ШМР налагодила і підтримувала контакти з «Матіцею Словенскою», з якою обмінювалася статутними матеріалами [106, арк. 2].

Згідно з офіційним листом «Подкарпаторуського Народопроевітительного Союзу» (ПНС) від 12 лютого 1929 р. ШМР було прийнято в «корінні» члени цієї організації: «По предложению школьного отдела Земского Уряда в Ужгороде Ваше общество было принято загальным збором ПНС за коренного члена ПНС и занесено в его устав (§ 8)» [106, арк. 2]. Відповідно до цього положення, ШМР повинна була заплатити одноразово на цілі Союзу 500 чеських крон або ж щорічно вносити суму 50 крон. У цій організації представники ШМР працювали в секціях (літературній, лекційній, природничо-виховній, кінематографічній, студійній і статистичній), а також брали участь у регулярних робочих засіданнях ПНС [106, арк. 1–13].

У цілому, ПНС, за словами його керівника Степана Фенцика, був «верховнымъ обществомъ всехъ культурныхъ обществъ Подкарпатской Руси с правомъ совещательного голоса по отношению к школьнымъ властямъ», тобто об'єднанням різних культурно-просвітніх організацій краю [92, арк. 3]. Отже, місце в цьому об'єднанні ласкаво було надано й ШМР, навіть незважаючи на статутні проблеми.

Створення ШМР було логічним в умовах покращення загальнодержавного ставлення до освітніх проблем у цілому і вчасним, оскільки на Закарпатті проблеми відсутності шкіл, їх матеріального забезпечення, високого рівня безграмотності серед населення, культурно-національного зубожіння молоді, мовного хаосу були надзвичайно актуальними. Кадровий склад товариства був достатньо кваліфікований для того, щоб реалізувати плани покращення культурно-просвітницького життя населення краю, допомогти у підвищенні фахового рівня педагогічного загалу. Статутні проблеми ШМР були безпосередньо пов'язані з можливостями ефективного використання власного потенціалу для розв'язання пріоритетних освітньо-виховних завдань. Складне матеріальне становище товариства й занадто низька спроможність владних інституцій фінансувати освітньо-виховні та інші проекти ШМР унеможлилювали матеріалізування цілком закономірних патріотичних амбіцій культурно-освітніх лідерів.

Незважаючи на активний розвиток шкільництва на Підкарпатській Русі, об'єднання в одній громадській організації педагогів, які представляли різні складові структури освіти, типи навчальних закладів, не давало необхідних результатів у напрямі реформування освітньої галузі, фахового зростання керівника, професора, вчителя, вихователя. Подальший розвиток педагогічного руху в краї потребував реформування у напрямі створення вузькофахових товариств.

У редакторській статті під назвою «Учительськѣ Товариства у нас и реорганізація учительства» часопису «Подкарпатська Русь» було зазначено, що все вчительство краю повинно об'єднатися за фахом. «Из сего слѣдує, що: хранительки мають зорганізуватися в Товариство хранительок, учительки домашних наук в Товариство учительок дом. наук, народнѣ учителѣ в У.Т.П.Р. або Педагогічне Т-во, горожанськѣ учителѣ в Т-во учит. гор. шкѣл; учителѣ фахових шкѣл, професоры в професорске Т-во. Стоить перед нами шѣсть слоѣв культурныхъ робѣтниківъ, маємо перед очима шѣсть учительських

організацій, котрѣ повиннѣ заосновати Союз учительських Товариств на Подк. Русі» [302, с. 157].

Тому, у кінці 20-х років ХХ ст. на території краю, окрім учительських товариств, діяльність яких ми дослідили, функціонували різноманітні педагогічні об'єднання, які реального впливу на органи влади у сфері освіти не мали, і за кадровим потенціалом значно поступалися провідним фаховим громадським спілкам. Серед них можемо виділити організації, які мали політичну приналежність, такі як «Союз учителѣв соціалних демократів Підкарпатської Русі», заснований у 1925 році. Подібний відділ був і при республіканській партії.

Функціонували національні фахові організації, такі як «Товариство мадярських учителѣв на Подк. Русі», яке було засноване у 1928 році, видавало газету «Мадяр Ішкола», а головою товариства був професор Др. Єренѣ. У травні 1926 року на з'їзді вчителів чехословацьких шкіл була заснована «Спілка учительства чехословацького на Підкарпатській Русі», головою якої був директор школи із м. Мукачева п. Тіхий. У цьому ж місті був заснований «Союз жидовських шкіл Подк. Русі», яким керував Др. Штернбах.

У той час у краї працювали також відділення державних фахових учительських товариств. Так, «учительки жѣночих ручних работ» мали представництво, головою якого була вчителька праці із В. Березного Ц. Таборська при моравському товаристві. «Центральна шкільна матка» також мала відділення в Ужгороді (голова верхньої фінансової ради – Др. Дубовий).

Окрім того, вихователі дошкільних навчальних закладів у 1926 році заснували товариство під назвою «Організація учительок матерських шкіл Підкарп. Русі», головою якого була вчителька п-ї Гейзларова. Вчителі церковних шкіл були об'єднані в «Союз учителѣв церковних шкіл» (керівник – п. Дунда) [342, с. 34–35].

Демократичний розвиток Чехословацької Республіки дав можливість на практиці реалізувати політичний та національно-культурний плюралізм, легалізував діяльність численних громадських організацій, у тому числі й фахових. Зокрема, педагогічний загальний край в цей час був представлений декількома товариствами, які мали два характерні відмінності. Перший із них торкається формально-організаційного патронату з боку державних установ або незалежних громадських організацій, під егідою яких вони і діяли. Другий характер їхньої діяльності крився у національно-культурних, мовних і навіть ідеологічно-політичних розбіжностях, які поділили вчителів на два табори: українофільський та русофільський.

Негативно на розвитку освіти краю позначалася відсутність консолідованої позиції громадських організацій на ключові питання, пов'язані з навчанням та вихованням молодого покоління. Це пояснювалося тим, що інтелігенція була роз'єднана ідейно та політично, не мала виробленого спільного напрямку дій та одностайного погляду на майбутнє Підкарпатської Русі. На нарадах, конференціях, з'їздах педагогічних товариств часто приймалися резолюції, звернення до шкільного реферату, уряду республіки, в

яких кожна із сторін відстоювала тільки власну точку зору, критикуючи опонентів.

Для об'єднання учительства краю в єдину організацію 16 липня 1929 року в Ужгороді було засновано Союз організацій учительства Підкарпатської Русі. Делегатами зібрання стали заступники голів всіх одинадцяти громадських освітянських організацій. «На програмѣ нарад делегатѣв було: 1. Заложеня Союза організацій учителства и его органѣв. 2. Проголошеня Союза до учителства... 4. Манифестаційный з'ѣзд учителства – скликаня» [269, с. 197]. Учасники зборів заявили, що Союз не є новою організацією, а має на меті об'єднати зусилля всіх організацій задля добробуту учительства і школи [269, с. 198]. Однак треба зазначити, що реального впливу на процеси, пов'язані із розвитком освіти на території Підкарпатської Русі, «союз учительства» не мав.

У процесі дослідження визначено основні напрями діяльності крайових педагогічних товариств у сфері освіти й шкільництва Закарпаття. Найбільш впливові організації, які діяли на території краю у досліджуваній період, поділялися за типами (науково-педагогічні, учительські, етно-національні, релігійні), а їх ключовим завданням була просвітницько-педагогічна праця, направлена на реформування системи освіти на території Підкарпатської Русі, виховання підростаючого покоління на гуманістичних, моральних та духовних ідеалах, проведення освітньо-виховної роботи серед дорослого населення. До першої групи відносяться: «Учительське товариство Пѣдкарпатскоѣ Руси», «Педагогічне Товариство Подкарпатской Руси», «Шкільна матка русинів», «Народовецьке учительське товариство» (пізніше «Учительська громада»), «Школьная помощь».

До другої групи педагогічних товариств входять громадські організації, які сприяли розвитку відповідних складових структури та рівнів освіти (дошкільної, неповної середньої, професійної): «Товариство учительства горожанських школ Подкарпатской Руси», «Організація учительок матерських шкѣл Пѣдкарп. Руси», «Крайовий союз учителів ремісничих шкѣл у Пѣдкарпатській Руси».

Третю групу фахових учительських організацій склали національні товариства: «Товариство мадярських учителѣв на Пѣдк. Руси», «Спѣлка учительства чехословацького на Пѣдкарпатської Руси», «Союз жидовских шкѣл Пѣдк. Руси». Їх діяльність була покликана сприяти державним органам вирішувати освітньо-виховні проблеми національних меншин краю.

До четвертої групи входять педагогічні об'єднання, які сприяли розвитку релігійних навчальних закладів: «Союз учителѣв церковных шкѣл», Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської.

До п'ятої групи входять педагогічні об'єднання, які за кадровим потенціалом значно поступалися провідним педагогічним товариствам. Серед них можемо виділити організації, які мали політичну приналежність («Союз учителів соціальних демократів Пѣдкарпатської Руси», учительський відділ республіканської партії), відділення державних фахових учительських товариств («Учительки жѣночих ручных работ», «Центральна шкѣльна матка»).

Детальний аналіз періодів освітньо-провітницької діяльності та класифікацію педагогічних товариств Закарпаття подаємо (табл. 2.1. та табл. 2.2).

Таблиця 2.1.

Періоди освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття

Назва періоду	Тривалість	Особливості
Культурно-просвітницький (протопедагогічний) період	друга половина XIX ст.	Поява перших організованих груп культурно-просвітницького спрямування; ще не були соціально сформовані педагогічні товариства; вони більше були схожі на клуби за інтересами
Легалізація перших крайових педагогічних товариств	з початку XX ст. до 1919 р.	Поява першої організованої фахово-педагогічної організації та подальшою активізацією культурно-просвітницьких товариств. У цей час формуються вузькопрофільні організації учителів, які почали групуватися за соціально-фаховою спільністю й зосередили увагу на освітньо-виховних проблемах тогочасності
Становлення та розвиток педагогічних товариств Закарпаття	1919–1939 рр.	Починають масово виникати легальні об'єднання педагогів, створені за погодженням державних органів влади, у діяльності яких виокремлювалися нові форми громадської самоорганізації: педагогічні кружки для вдосконалення фахової майстерності учителів, освітянські гуртки для організації позашкільної роботи, допомогові каси, кредитні спілки
Заборона діяльності більшості педагогічних товариств краю	1939–1944 рр.	Період характеризується згортанням демократичних процесів у суспільно-політичному житті, закриттям більшості педагогічних товариств краю

**Класифікація крайових педагогічних товариств Закарпаття
(1919–1944 рр.)**

№	Назви товариств	Специфіка діяльності
1 група	«Учительское товарищество ПодкарпатскоѢ Руси», «Педагогічне товариство Подкарпатскої Руси», «Шкільна Матка Русинів», «Народовецьке учительське товариство» (пізніше «Учительська Громада»), «Школьная помощь», «Подкарпатское общество наук»	Науково-педагогічні товариства
2 група	«Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатскої Руси», «Організація учителек матерських шкіл Підкарп. Руси», «Крайовий союз учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі»	Спеціалізовані учительські об'єднання
3 група	«Товариство мадярських учителѢв на Підк. Руси», «Спілка учительства чехословацького на Підкарпатській Русі», «Союз жидовских шкіл Підк. Руси»	Етно-національні педагогічні об'єднання
4 група	«Союз учителѢв церковных шкіл», «Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської»	Релігійні педагогічні об'єднання
5 група	«Союз учителів соціальних демократів Підкарпатської Русі», учительський відділ республіканської партії	Товариства, засновані політичними партіями
6 група	«Учительки жіночих ручних робіт», «Центральна шкільна матка»	Відділення державних фахових учительських товариств

У період окупації Закарпаття гортіївською Угорщиною 1939–1944 рр. почали масово закриватися українські школи і відкриватися школи з угорською мовою навчання. Угорська влада реорганізовує учительські семінарії в ліцеї, а владні структури через освітні заклади «громадські товариства та організації, періодичні видання здійснювали великодержавну політику» [200, с. 54–55].

У січні 1941 року регентським комісаром Підкарпатської території Угорщини Міклошем Козмою була заснована перша освітянська організація: Підкарпатське товариство наук (Подкарпатское общество наук; ПОН). «Метою

товариства було сприяння формуванню сенсу окремішньої національної свідомості серед русинів («служити вітвореню самостойной народной свѣдомости русиновъ») як частини угорської політичної нації» [119, с. 593]. Першим керівником ПОН був Антоній Годинка, другим – Олександр Льницький, хоча насправді керував всіма справами організації її директор Іван Гарайда. У той складний час у рядах товариства об'єдналися представники інтелігенції як проугорської, так і української та русинофільської орієнтацій, зокрема, знані в краї педагоги Еміліан Бокшай, Микола Лелекач, Олександр Маркуш, Іван Мураній, Петро Сова, Костянтин Стрипський.

«Общество Наукъ» въ составъ которого назначены люди належные и безупречные въ государственно-политическомъ отношеніи, воспитанники довоенной школы, должно рѣшити вопросъ языка и на основаніи пестрой смѣси угро-рускихъ діалектовъ создати самостоятельную и независиму на другихъ граматику» [218, с. 61–66].

Ще однією фаховою освітянською організацією у цей період був «Подкарпатский Кружокъ Общества Среднешкольных Профессоровъ», який «своѣ заснующѣ загальнѣ зборы подержить дня 10-го мая б.р. в помѣщеняхъ унгарской державной гимназіѣ руського преподавательного языка, на котрѣ зъ любовью зве каждого среднешкольного профессора. Приготовительный комитетъ» [225, с. 183]. Але місцева влада з підозрою віднеслася до намагання педагогів Підкарпатської Русі об'єднатися в регіональне представництво урядової фахової організації і установчі збори не відбулися. І лише прихильне ставлення центрального правління Общества Среднешкольных Профессоровъ, яке «всѣх приголосившихся подкарпатскихъ коллегъ приняла въ члены организаціѣ» [189, с. 183], дало змогу легалізувати роботу товариства. Хоча жодним чином на розвиток освітянських процесів у краї організація не впливала.

2.2 Напрями, методи і форми освітньо-просвітницької роботи крайових педагогічних товариств Закарпаття

Серед головних завдань Міністерства шкільництва та народної освіти Чехословацької Республіки та Крайового шкільного реферату в Ужгороді на початку 20-х років було докорінне реформування системи освіти у краї, запровадження європейських цінностей в навчально-виховному процесі. Активно до цієї роботи долучилися і члени громадських фахових організацій, які розуміли, що проблеми, пов'язані із відродженням освіти у краї, мають багатовекторний характер і стосуються, перш за все, заснування нової «модерної школи», побудованої на демократичних ідеалах із використанням кращих досягнень світової педагогічної думки. У полі постійної уваги керівників та членів педагогічних товариств перебувала робота, пов'язана із подоланням неписьменності, запровадженням обов'язкового початкового навчання, доступністю освіти для всіх соціальних груп, можливістю навчатися материнською мовою, виданням рідною мовою фахової навчальної, методичної та наукової літератури, заснуванням на Підкарпатській Русі вищого

навчального закладу. Тому для вирішення програмних та статутних завдань педагогічні товариства активно співпрацювали з державними органами влади [92, арк. 3].

Представники громадських інститутів усвідомлювали, що лише якісно нова підготовка педагогічних кадрів дасть змогу реформувати навчальний процес. Для досягнення цієї мети вони активно співпрацювали з державними органами. Так, виступаючи на III з'їзді Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, А. Волошин зазначав, що головний відділ організації підготував для уряду наступні меморандуми: про заснування «руського університету в Ужгороді», про заснування Педагогічної академії в Ужгороді, про захист прав «руського язика» у роботі шкільної адміністрації та шкіл, про обов'язкове вивчення в середніх школах німецької мови замість французької, про уніфікацію горожанських шкіл [34, с. 44].

Працівники урядових організацій краю також добре розуміли, що тільки у співпраці з місцевими елітами, представниками громадських товариств можна вирішити складні завдання, пов'язані з реформуванням освітянської галузі. Тому представники управлінських структур не лише відвідували, й брали активну участь в організації та проведенні учительських з'їздів, конгресів, конференцій, інших представницьких заходів, інколи входили до керівного складу громадських учительських організацій. Зокрема, інспектори шкільного відділу Цимболинець та Добровський на установчих зборах були обрані до наглядової ради Педагогічного товариства Підкарпатської Русі [131, с. 14].

Учасником першого учительського конгресу, у ході якого запропонували створити Учительське товариство Підкарпатської Русі, був керівник шкільного реферату Й. Пешек, який домігся у резолюції зазначити, що для складання шкільних підручників членів комісії має обирати учительський конгрес, а не призначати уряд [208, с. 6].

Увага державних органів до розвитку системи освіти, зокрема, формування громадських інститутів постійно зростала. Другий учительський конгрес голова УТПР М. Полянський урочисто вікривав за присутності урядових представників «вице-губернатора, пана Еренкфльда и референта школьного оддѣла, пана Пешека» [29, с. 6].

Значною подією в освітянському житті краю у різні часи були відвідини Підкарпатської Русі міністрами освіти Чехословацької Республіки. Під час таких робочих поїздок урядовці неодмінно зустрічалися із делегаціями освітян, зокрема, педагогічних товариств. Так, у лютому 1925 року з інспекційною поїздкою до Закарпаття прибув «министер школьства Др. Маркович», який оглянув усі навчальні заклади міст Хуст, Мукачево, Ужгород та першого дня прийняв представників учителів народних шкіл та УТПР. Наступного дня «всѣх депутацій було около 16, между прочим були:

1. Педагогічне товариство.
2. Товариство учительства гор. школ.
3. Соц. демократична партія.
4. Депутація учителѣв ужгородськоѣ группы.
5. Общество им. А. Духновича.

6. Просвѣта и т.д.».

Про зміст меморандумів, які представники громадських організацій передали міністру, судимо з інтерв'ю місцевих засобів масової інформації. Міністр зазначив, що викладати у школі треба народною мовою, «яку легко порозуміє і простий народ», будівництво нових шкільних приміщень залежить не лише від держави, а й від автономного уряду та сільських громад, учителі незабаром будуть прирівняні у правах до інших службовців, уряд підтримуватиме відкриття нових фахових шкіл, але засновувати угорськомовну гімназію недоцільно, оскільки кількість середніх навчальних закладів для угорців відповідає їх національному складу [174, с. 90–91].

Розуміючи значення тісної співпраці з представниками влади, учасники різноманітних просвітницьких заходів краю завжди надсилали вітальні телеграми до державних інституцій, звідки неодмінно отримували відповіді.

Зокрема, від президента Чехословацької Республіки пана Масарика, який, будучи професором, добре розумів роль освітян у процесах державотворення, постійно надходили вітальні адреси, подяки учителям. «На основѣ допису канцелярії пана президента республіки съ дня 25. фебруара 1920. передаю отсимъ учителямъ округа середняньского подяку пана президента республіки за заяву, заслану ему изъ сходинь отбытыхъ дня 22. фебруара 1920» [301, с. 4]. «Пан президентъ республіки выявляє всѣмъ учасникамъ конгреса свою щирю подяку и бажаня, чтобы благороднѣ усилованя учительства Подкарпатскоѣ Руси, змагающѣ до пѣднесеня культуры пѣдкарпатского народа, увѣнчались повнымъ успѣхомъ» [295, с.22].

Співпраця громадських фахових організацій із державними органами допомагала вирішувати питання розвитку шкільництва на Підкарпатській Русі, давала можливість підвищувати роль педагога у суспільстві, формувала основи громадянського суспільства, демократичних відносин, що, у свою чергу, позитивно впливало на виховання підростаючого покоління.

Добрим стосункам сприяла також фінансова допомога, яка надходила з державних фондів на різні організаційні цілі педагогічних товариств, зокрема товариствам «Школьная помощь» на утримання гуртожитків для учнів, шкільних приміщень [80], «Шкільна матка русинів» субвенції на стипендіальний фонд для студентів [96, арк. 15], [97, арк. 16] тощо.

Роль педагогічних товариств краю у процесах реформування освітньої галузі з кожним роком зростала. Основні методи і форми діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.) наводимо на рис. 2.1. та рис. 2.2.

Члени учительських організацій спільно із Шкільним Рефератом Цивільної Управи Підкарпатської Русі створювали комісії для підготовки законодавчих актів з питань реформування навчально-виховного процесу, написання підручників та методичних посібників, матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, покращення умов праці педагогічних працівників.

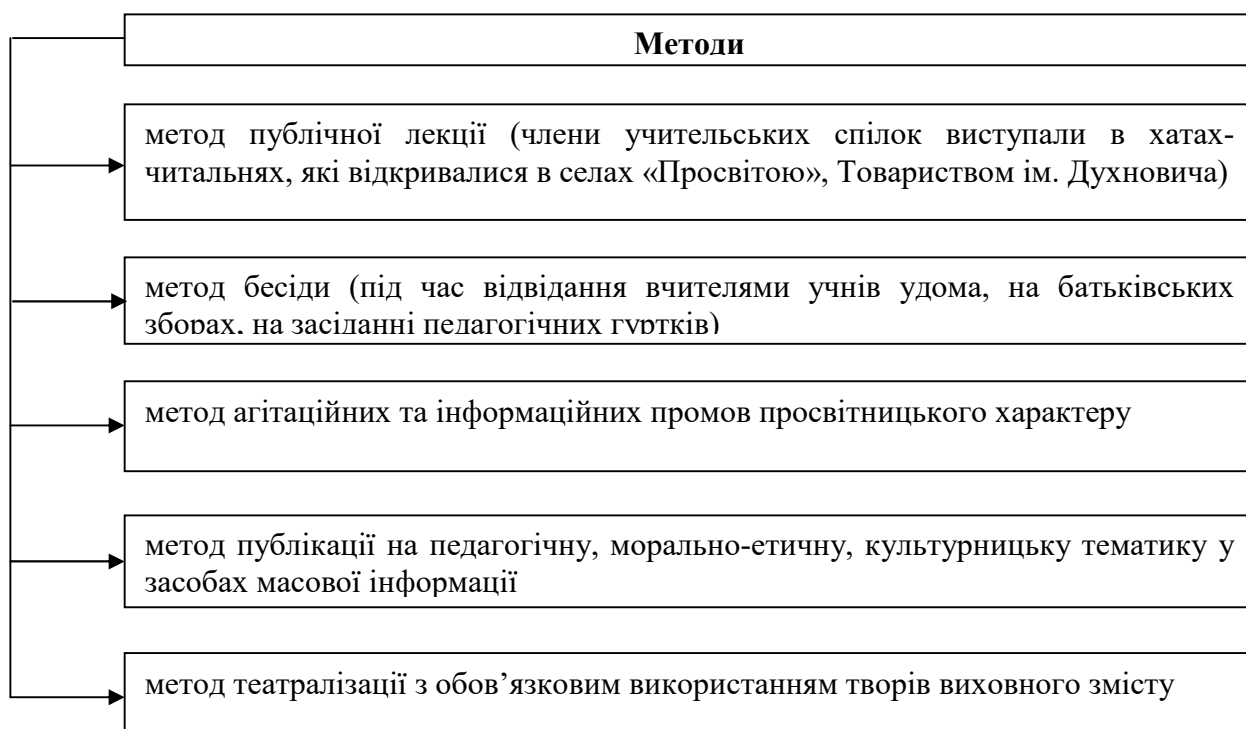

Рис. 2.1. Методи діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)

Оновлення змісту навчального процесу в школах Підкарпатської Русі було неможливим без якісно нової моделі фахової підготовки вчителів, тому у змісті різноманітних документів, які приймалися освітянськими організаціями, містилася вимога до державних органів відкрити педагогічну академію для вчителів. Так, на одному із засідань Товариства учителів горожанських шкіл Ю. Ревай пропонує реорганізувати однорічні курси навчання вчителів горожанських шкіл у «Педагогічну Академію на взорець «Высших педагогических шкіл», якъ суть в Празѣ, Брнѣ, в найновѣйше в Братиславѣ». Рішення зборів, яке комісія передала шкільному референту Й. Шимеку, складалося з таких пунктів:

- 1) заснувати педагогічну академію;
- 2) систематизувати умови конкурсів на заміщення посад учителів горожанських шкіл;
- 3) вирішити матеріальні справи вчителів, які працюють за угодами;
- 4) скласти та прийняти нові навчальні плани для горожанських шкіл [239, с. 132–133].

5) Необхідно зазначити, що, перебуваючи у лавах фахових товариств краю, учителі мали можливість активно впливати на вирішення владою правових та майнових прав усього учительства. Про це, зокрема, дізнаємося із публікації «Успѣх працѣ Товариства Учителѣв горожанських шкіл», в якій зазначається, що після неодноразових звернень президії ТУГШ до референта горожанських шкіл інспектора С. Бочека, 30 квітня 1925 року «дефінітивні» права учителів горожанських шкіл були схвалені міністерством шкільництва Чехословацької республіки [296, с. 86–87].

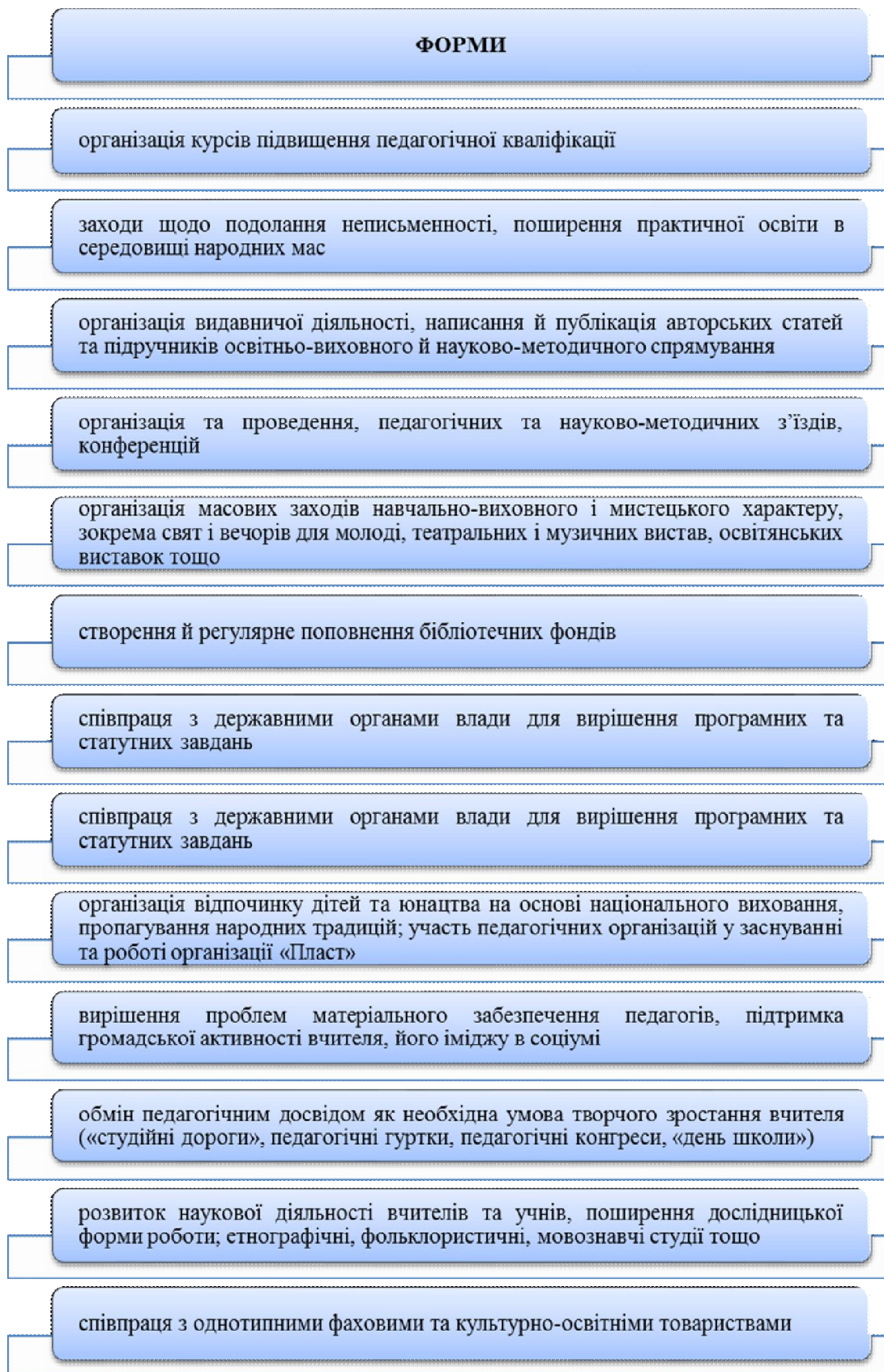

Рис. 2.2. Форми діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)

У ході нашого дослідження ми дійшли висновку, що відстоювання трудових, соціально-економічних прав та інтересів учительства було пріоритетним напрямом роботи фахових освітянських організацій. На що вказує аналіз, зокрема, статутів «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» [105], «Шкільної мати русинів» [106, арк. 76–78], «Шкільної допомоги» [46], [47], інших педагогічних товариств, зміст резолюцій з'їздів, форумів та зборів педагогів. Захист фаховими спілками станових та майнових прав педагогів, окрім іншого, сприяв залученню до лав організацій нових членів.

Аналізуючи план роботи «Учительської Громади» за 1935 рік, бачимо, що основні акценти товариством були зроблені на допомогу учительству краю. Із цією метою відкривається санаторій «УГ імені А. Волошина, щоби члени знайшли притулок на лікування своїх зіпсутих нервів дешевим коштом», покращується діяльність учительського банку, «щоби здовжених членів рятувати від лихварів, або дати поміч на будування». Окрім того необхідно застрахувати кожного члена організації «на випадок тілесного танення та на випадок смерті» [223, с. 2–3].

Досліджуючи архівні матеріали та першоджерела, зокрема педагогічну періодику, ми дійшли висновку, що педагогічні товариства Підкарпатської Русі тісно співпрацювали з однотипними фаховими товариствами, тому що весь спектр культурно-просвітніх організацій був пов'язаний характером і змістом завдань, які вони виконували. Єдина відмінність полягала в національно-культурній, а подекуди й політичній орієнтації. Тому між учительськими організаціями був налагоджений тісний взаємозв'язок, одні й ті ж педагоги були у керівництві кількох товариств.

Зокрема, товариство ШМР найбільше співпрацювало з Педагогічним товариством Підкарпатської Русі, яке очолював А. Волошин. Складалося враження, що ШМР – дочірнє підприємство цієї організації, оскільки основні дійові особи товариств були ті ж самі, часто відбувалися спільні погодження рішень з приводу різних питань, участь у деяких акціях також була спільною. Згодом така ж тісна співпраця здійснювалася з «Учительською Громадою». Упродовж своєї діяльності, виходячи зі своєї безпосередньої мети, ШМР опиралася на співробітництво з такими організаціями, як: «Товариство учителів горожанських шкіл», «Товариство учителів фахових шкіл Подкарпатської Русі», «Товариство професорів середніх шкіл Подкарпатської Русі», «Товариство учительниць ручних робіт і захоронок», «Товариство церковних учителів Єпархії Мукачівської», «Товариство церковних учителів Єпархії Пряшівської» та ін. [125, арк. 35].

«Товариство учителів горожанських шкіл» на загальних зборах, які відбулися 30 березня 1925 року, не лише обирає А. Волошина своїм почесним головою, а й приймає рішення стати колективним членом Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, із членських внесків здійснювати передплату на часопис «Підкарпатська Русь», на шпальтах якого друкували матеріали, присвячені розвитку ТУГШ [45, с. 66].

Крім цього, учителі здійснювали важливу координаційну роботу між фаховими та іншими громадськими організаціями, зокрема просвітницькими

(«Просвіта», Общество ім. О. Духновича) [92, арк. 3]. Деякі товариства входили до об'єднання різних культурно-просвітніх організацій краю, зокрема такого як «Подкарпаторуський Народопроевітительний Союз» (ПНС) [92, арк. 1–4].

Значною подією в культурно-освітньому житті краю стало заснування у 1920 році культурно-освітнього товариства «Просвіта», яке очолили «адвокат Ю. Брацайко (голова), о. А. Волошин (заступник голови), завідувач мовним відділом крайового шкільного реферату проф. І. Панькевич (секретар). При Головному відділі «Просвіти» було створено 9 комісій, серед них театральну, яка і відродила українське театральне життя в Ужгороді. «Просвіта» добирала прихильників, насамперед, серед вчителів. До Головної ради увійшли знані педагоги Й. Бокшай, В. Гаджега, В. Желтвай, П. Медвідь, М. Полянський, А. Штефан, П. Яцко згодом В. Бірчак, а до окружних осередків – А. Алиськевич, О. Бачинський, О. Маркуш, А. Остапчук, В. Пачовський, Марійка Підгірянка» [200, с. 30].

Оскільки до керівних органів «Просвіти» увійшли засновники та активні члени «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Товариства учителів горожанських шкіл», «Учительської Громади», співпраця між цими організаціями відбувалася особливо активно у напрямках ліквідації неписьменності в краї, залучення всіх дітей шкільного віку до навчання, поповнення фондів учительських та шкільних бібліотек науковою літературою та підручниками, національного виховання учнівської молоді та дорослого населення краю, організації просвітницької діяльності серед старшого покоління, видавництва та розповсюдження навчальної та художньої літератури. Як зазначає дослідниця О.Ф. Яцина у праці «Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920–1939 рр.)», «Просвіта» (1920–1939) стала очільником руху за українське шкільництво на Підкарпатській Русі й послідовником народовецької позиції у відстоюванні національних інтересів українців у царині освіти» [344, с. 16]. Зокрема, педагоги активно друкували свої наукові розробки на сторінках «Наукового збірника товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922–1938 рр.).

Із перших кроків Педагогічне товариство Підкарпатської Русі поставило за мету брати активну участь у регіональних, державних та міжнародних культурно-освітніх заходах, репрезентуючи рідний край перед «Пед. організаціями других частей республіки і за границею» [34, с. 44]. Так, головний відділ відправив на педагогічний конгрес у м. Берн свого делегата [131, с. 15].

Створення цілісної системи освіти на території Підкарпатської Русі, побудова народної школи, заснованої на демократичних цінностях, були безпосередньо пов'язані з підвищенням авторитету вчителя серед населення, його соціальною значущістю у суспільстві, повагою та шанобливим ставленням громадськості до праці педагога. Із цією метою потрібно було не лише проводити постійну боротьбу за поліпшення матеріального та юридичного становища вчителя, а й удосконалювати процес перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на основі якісного оновлення методології, змісту і новітніх на той час технологій.

Адже застосування нових прогресивних форм та методів навчання та виховання прямо залежало від рівня підготовки вчителя. Це добре розуміли провідні культурно-освітні діячі, педагоги, керівники фахових громадських об'єднань. Так, у своїй праці «Педагогічна Академія» А. Волошин зазначав: «Если также хотим поднять уровень народной школы, тогда первый раз маємо поднести общественный стан и образованность учителя, т. е. придати більшій уваги, більшій чести учительському заняттю, платню приспособити к сему культурно-просвітному званію учителя. Все то тісно связано з образованностью учителя» [277, с. 34].

Із метою правового та методичного забезпечення підготовки педагогічних кадрів краю, кардинальних змін у шкільній системі А. Волошин готує працю «Демократична шкільна система. До питання новелізації шкільних законів», яка була надрукована в 1928 р. У цій праці вчений обґрунтував деякі основні принципи побудови демократичної школи. «Ми, як Пед. Т-во, не політизуємо, поговоримо о наших культурних потребах ... просто стоїме ми на основі повної свободи науковання, як головного принципу демократичного устрою суспільства» [36, с. 42].

Система підвищення кваліфікації вчителів на території Підкарпатської Русі включала в себе методичні учительські курси різних типів: «вакаційні курси» (загальноосвітні, змішані та спеціальні (за фахом), які проводилися в Ужгороді та Мукачеві, «педагогічні кружки», роботу яких організовували при навчальних закладах у всіх районах краю, «студійні дороги» (проходження стажування у Празі, Брно, інших містах Чехословацької Республіки).

Незважаючи на значне коло питань, які доводилося вирішувати молодій республіці у перші місяці свого існування, наказом 2864 від 24 березня 1920 року при учительських семінаріях в містах Ужгороді та Мукачеві під час літніх канікул відкривалися «шестинедѣльнѣ научнѣ курсы для учителѣвъ». Учителі народних та горожанських шкіл під час проходження підвищення кваліфікації отримували безкоштовне проживання та харчування, їм оплачували витрати на проїзд та надавали науково-методичну літературу. По закінченні навчання курсанти добровільно могли «зголоситися до испыту изъ выкладаныхъ предметѣвъ» та отримати не лише свідоцтво про здачу екзаменів, а й переваги при влаштуванні на роботу [184, с. 7].

Визначаючи рівень ефективності організації наукової та методичної роботи цих перших курсів, активний діяч громадського руху член Учительського товариства Підкарпатської Русі, пізніше член Головного відділу Педагогічного товариства Підкарпатської Русі Іван Панькевич зазначає, що головне питання, яке доводилося вирішувати, це працювати над вдосконаленням мови викладання в школі, бо не можна допустити, щоб учителі, які не знають народної мови, викладали в школах. Він із прикрістю констатує, що педагоги майже не мають відомостей про класиків української літератури, тому багато часу приділяли вивченню творчості М. Руданського, І. Франка, Т. Шевченка. Автор підсумовує, що проведення курсів лише під час канікул не дасть змоги охопити перепідготовкою всіх вчителів, тому подібні

заняття повинні проводитися систематично протягом всього навчального року [206, с. 6–8].

Робота з організації удосконалення фахової майстерності педагогів проходила у тісній співпраці шкільного реферату в Ужгороді з педагогічними товариствами краю, які постійно ставали ініціаторами курсової перепідготовки фахівців [85, арк. 1].

Добре розуміючи, наскільки важливим є обмін досвідом роботи між учителями, уже 1920 року на період літніх канікул від цивільної управи краю отримують стипендії у розмірі 1500 корун та запрошуються на місячне стажування до Чехії 10 місцевих учителів («2 учителѣвъ школь середныхъ, одного изъ препарандіи, 2 изъ школь горожанскихъ а 5 изъ школь народныхъ») [227, с. 23]. Особливо важливим для професійного зростання, підвищення кваліфікації педагогічних працівників Підкарпатської Русі було те, що під час проведення «студійних доріг» керівники навчальних закладів та вчителі не лише знайомилися із впровадженням нових педагогічних ідей, технологій навчання і виховання колег, а й пізнавали історію та культуру своїх сусідів, що, безумовно, сприяло інтеграції освіти краю європейський освітній простір.

Повертаючись додому, вони активно ділилися враженнями про набуті знання на сторінках педагогічних часописів. Так, описуючи «студійну подорож до Чехії», учитель горожанської школи із міста Мукачево, активний член Педагогічного товариства Підкарпатської Русі Андрій Ворон розповідає про навчальні заклади Праги. Зокрема, у горожанській школі навчально-виховний процес підпорядкований головній меті – «приготовити учеників до практичного життя... Нѣчо не учиться «на память», но вшитко робиться практично». Урок проходить у творчій атмосфері, коли усі завдання учні виконують самостійно, а учитель лише допомагає їм. А ось у «пробній школі» навчають дітей жити згідно із суспільними нормами, допомагати один одному в повсякденному житті. «Головна цѣль школы: вхованя, ще раз вхованя и лиш третій раз ученя». Протягом семи днів стажування педагога із нашого краю побували навіть у парламенті «де сидять «нашѣ» репрезентанты» [44, с. 20–23].

Не менш змістовною була «студійна подорож» директорів та вчителів горожанських шкіл, які, крім вивчення досвіду роботи навчальних закладів, відвідували музеї у Празі та «в Бернѣ психологичный институт при университетѣ» [277, с. 87]. Керівник горожанської школи із міста Мукачево М. Григашій у часописі «Учитель» описує співпрацю празьких педагогічних інститутів та навчальних закладів, які спільно займаються вихованням дитини від народження до закінчення школи. Далі автор подає систему роботи дошкільних навчальних закладів «матерських шкіл», де з вихованцями віком від одного тижня до шести років займаються досвідчені педагоги. Народні та горожанські школи столиці у більшості випадків містяться в одному приміщенні і мають спільні плани та програми навчально-виховної роботи з учнями. Відвідували освітяни Підкарпатської Русі й школи для дітей із особливими потребами, де їх не лише навчають, а й лікують за допомогою різноманітних гімнастичних вправ та масажів. А найбільшого успіху вчителі

досягають реабілітуючи вихованців за допомогою різноманітних робіт: «кошелки плетуть, деревлянѣ работы кончатъ, стѣны малюють» [60, с. 41–46].

Стажування педагогів краю у формі «студійних доріг» активно проводилося до початку 30-х років ХХ століття, коли світова економічна криза негативно вплинула на соціально-економічний стан Чехословацької Республіки. Учительські товариства та шкільний реферат у міжвоєнний період багато зусиль доклали до організації «педагогічних кружків», своєрідних об'єднань педагогів певного регіону для ознайомлення з передовими освітніми новаціями в організації навчально-виховного процесу, обміну досвідом роботи, отримання юридичних консультацій тощо.

Такі зібрання, які першими почали впроваджувати у своїй роботі осередки Учительського товариства Підкарпатської Русі, проводилися у задалегідь визначених навчальних закладах. Вивчаючи плани проведення подібних заходів, дізнаємося, що голова «педагогічного кружка» організації в Перечині Павло Яцко 30 жовтня 1920 року після коротенького звіту прочитав лекцію до 250-ї річниці з дня смерті Яна Амоса Коменського. А учитель «Крайникъ изъ Ракова говоривъ про найновѣйшѣ стремлѣня въ педагогицѣ, головно про експериментальну педагогику та про память. Збори закончилися спольнымъ обедомъ, где учителѣ почували себе якъ въ родинѣ». На зібраннях у місті Ужгороді, які відбулися наступного тижня, перед педагогами, крім керівника «кружка» М. Григашія, виступив І. Панькевич, який у своїй доповіді закликав учителів проводити просвітницьку роботу серед населення, бо «праця учительства не може ограничитися лише школьними заняттями», і треба завойовувати «довѣря народа, котрого теперъ бракуе». Підсумував роботу наради голова УТПР М. Полянський [120, с. 8].

Фахові громадські організації приділяли велику увагу роботі «педагогічних кружків», вбачаючи в цьому не лише можливість удосконалення навчально-виховного процесу, а й одну з ефективних форм роботи, яка сприяла якісному зростанню кадрового потенціалу товариств. Учасники освітянських зібрань постійно звітували про кількість творчих об'єднань учителів, тематику проведених заходів та плани роботи на майбутнє.

А. Волошин, виступаючи на III з'їзді Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, відзначив, що організація активно займається «діяльністю кружків, яких маємо вже 10. О чинності їх обширніше поговорить реферат п. секретаря, тут лиш я хочу примітити, що в 10 році існування республіки повинно би бути у нас не 10 кружків педагогічних, але більше. Надіємся, що з піднесенням народної свідомості прибуде нам і більше культурних працівників, і сі заоснують нам більше пед. кружків» [34, с. 44].

Так, на спільному засіданні президії та головного відділу товариства учительства горожанських шкіл Підкарпатської Русі, яке відбулося другого жовтня 1925 року, було запропоновано під час роботи «кружків» створити комісію та розробити разом із шкільним відділом нові навчальні плани для горожанських шкіл. Далі збори приймають рішення «організувати 5 кружків, а то в Ужгородѣ, до котрого принадлежали бы горож. шк. Велике Березное и Перечин, в Мукачевѣ з Свалявою, в Береговѣ з Севлюшом и Бѣлками, в Хустѣ

з Тячевом, Воловым и в Раховѣ з В.Бочковом и Ясѣнем» і призначити відповідальними за їх проведення знаних у краї педагогів А. Ворона, В. Кваковського, О. Маркуша, Е. Паржизека, Ф. Плешу. У програмі установчих зборів, призначених на 5 листопада 1920 року, крім організаційних питань (вибори голови та секретаря, який одночасно виконував би функції касира), повинна бути презентована наукова доповідь або проведено практичне заняття. Участь у «педагогічних кружках» мали взяти всі вчителі горожанських шкіл, адже на «день собраній кружкѣ Школьный Оддѣл дає одпуск» [239, с. 130–132].

Очевидним є факт, що, перебуваючи у складі Австро-Угорщини, більшість учителів краю не використовували у роботі з дітьми розмаїття тогочасних інноваційних педагогічних концепцій, теорій навчання і виховання, таких як Марії Монтесорі, Томаша Масарика інших освітян, які визначали розвиток шкільництва Європи кінця ХІХ – поч. ХХ століття. Почин громадських інституцій підтримав шкільний відділ, який розпорядженням № 31.831/23 від 30 січня 1924 року започаткував проведення «педагогічних кружків» у навчальних закладах краю. Керувати роботою таких методичних об'єднань зобов'язали вчителів, які пройшли стажування у формі «студійних доріг» або методичних курсів у місті Ужгороді. До закінчення 1923–1924 навчального року методична робота вчителів у гуртках проводилася з великим ентузіазмом і «мала красний успіх». Керівництво школи, де відбувалися зібрання, повинно було показати досягнення закладу та забезпечити кожному педагогу проведення практичних занять у класах. Одна година присвячувалася освоєнню різноманітних методик викладання предметів.

Для врегулювання питань, пов'язаних із проведенням педагогічних гуртків, шкільний департамент видав ще ряд розпоряджень (№ 21 735 від 06 вересня 1920 року, № 66907 від 21.10.1927 року). Так, день проведення нарад був вільним від занять, запроваджувалися типові плани та звітність [242, с. 69–72].

Один із засновників та керівників «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Учительської громади» Ю. Ревай подає примірний план роботи «педагогічного кружка»: із восьмої до дев'ятої години практичні заняття проводять педагоги школи-організатора зібрання, причому кожен учитель займається у своєму класі, із дев'ятої до десятої – по півгодини із учнями займалися педагоги-гості, потім відбувалося обговорення уроків, після чого господарі показували виставку педагогічних досягнень вихованців та вчителів школи, далі виступав директор місцевого закладу, референт шкільного відділу аналізував наукові та науково-методичні видання, які зберігалися у бібліотеках краю. Насичену програму заходу завершували наукова доповідь, підсумкова дискусія та довільні виступи педагогів. Тематика доповідей торкалася питань, пов'язаних з навчальною програмою, системою позакласної та позашкільної роботи учителів. Програми та наукові розвідки засідань «педагогічних кружків» фахових громадських організацій та тих, які проводилися під егідою шкільного відділу, практично не різнилися, оскільки їх організували одні й ті ж педагоги – добре знані у краї керівники та учасники

«Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Учительського товарищества Подкарпатской Руси», «Учительської громади» та інших організацій: Б. Борецький «Громадянське виховання в народних школах», В. Фотул «Завдання розуму та мови», П. Петрецький «Наука про рідний край», Ю. Гуснай «Чинна школа», А. Камінський «Вивчення фізичного виховання у школах», «Вивчення народної пісні на три голоси», І. Гриць «Ознайомлення з письмовим діленням». Показові батьківські збори провів В. Юричков. Цікавим є той факт, що готувалися не лише доповідачі, а й опоненти, що давало можливість більш повніше проаналізувати проблемні питання [242, с. 69–93].

Можемо констатувати, що представники педагогічних товариств проводили системну роботу із вдосконалення методичної та професійної компетентності учителів, вивчення передового педагогічного досвіду, створення творчої атмосфери в освітянському середовищі краю, зокрема шляхом вивчення місцевих традицій із залученням слухачів до цього процесу.

Крім того, треба відзначити велику роль педагогічних з'їздів, конгресів, на яких вирішувались невідкладні питання, що стосувались удосконалення навчальної справи у школах, та відбувались різноманітні заходи, які організовувались громадськими організаціями та товариствами для покращення освітнього і методичного рівня вчителів. На таких зібраннях розглядалися найгостріші питання розвитку шкільництва Підкарпатської Русі, соціального становища фахівців тощо [93, арк. 2]. Під час педагогічних форумів проводилися різноманітні виставки (підручників, учнівської художньої творчості, творчих досягнень вчителів), організовувалися конференції, зокрема молодих учителів, обговорювалися актуальні теми, такі як: «Учитель у громадській політиці», «Самооборона вчителя», «Молоде вчительство й культурне відродження підкарпатських українців».

Організацію професійної підготовки учительства педагогічні товариства реалізовували цілеспрямовано. Зокрема, при товариствах формували зі складу вчителів різні фахові комісії. Для прикладу можна навести створення комісії з вивчення краєзнавства, визначення мови викладання в школах [106, арк. 76], бібліотечної, редакційної, просвітницької та інших комісій.

Завдяки ентузіазму вчителів при школах та гімназіях створювалися первинні осередки педагогічних товариств з відповідними структурними розгалуженнями, які надавали дієву допомогу педагогам у всіх питаннях (від виконання професійних обов'язків до вирішення побутових і дозвільних проблем).

Основою діяльності учителя у фахових товариствах була інтегруюча робота педагогічного загалу з метою використання загальнолюдського досвіду для поширення освітньо-виховних, морально-духовних та інших цінностей, які формували зрілу особистість і громадянина. Саме педагоги намагалися створити необхідні умови для всебічного гармонійного розвитку індивіда й розвинути його інтелектуальний і творчий потенціал. Разом з тим, учителі виконували поряд з навчальною, розвивальною та виховною функціями ще організаторську, захисну та інформативну. При цьому останні три вписуються у формат прояву творчості учителя в діяльності педагогічних товариств.

Організаторська функція творчості учителя полягала в необхідності організації не тільки навчально-виховного процесу як такого, але й підготовки та лобіювання педагогічними товариствами перед органами державної влади й місцевого самоврядування цілого спектра професійних організаційних послуг, у тому числі, тісно співпрацюючи з державними інституціями.

Захисну функцію учитель реалізовував у напрямі збереження загальнолюдських і національно-культурних цінностей, виступаючи в ролі хранителя, оберігаючи гуманістичну складову освітньої системи. Члени громадських організацій виступали захисниками здобутків освітньої сфери, проводили різноманітні акції, свята, фестивалі тощо. Одночасно учителі були й сценаристами та ведучими названих численних акцій, брали участь у роботі хорових та духових колективів. Завдяки ентузіазму учителів при школах та гімназіях створювалися первинні осередки педагогічних товариств з відповідними структурними розгалуженнями, які надавали дієву допомогу педагогам у всіх питаннях (від виконання професійних обов'язків до побутових і дозвільних проблем). Головні й найгостріші проблеми розвитку шкільництва й соціального становища фахівців учителі систематично розглядали на конгресах, з'їздах, зібраннях тощо [93, арк. 2].

Інформативна функція вчителя полягала в поширенні педагогічних знань серед батьків та працівників різних структур, куди працевлаштовувалася молодь. Інформативність була ключовою основою педагогізації кадрового потенціалу на Закарпатті, у тому числі через друковані засоби масової інформації. І цю функцію могли виконувати виключно вчителі.

Таким чином, творчість учителя виражалася в діяльності педагогічних товариств Закарпаття в першій половині ХХ століття і була знаковою. Відомий закарпатський педагог, письменник і просвітник О. Маркуш у 1923 році говорив на одному із зібрань окружного Учительського товариства в Тересві, що «аж учительство свої обов'язки не исполнит Учительское товарищество существовати не може» [95, арк. 1]. Інший педагог та організатор фахових товариств у Тячеві Віктор Курах у 1931 році наголошував, що «народный учитель має бути дійсно народным и не має одчужатися од народа...» [95, арк. 12].

Учителі-практики за допомогою громадських організацій укладали й видавали підручники, газети, журнали та іншу необхідну для навчальних закладів літературу, піднімали питання про будівництво шкіл і гімназій, їх облаштування, формування й поповнення бібліотечних фондів, підтримання хат-читалень тощо. Значну методичну роботу виконали учителі, публікуючи численні статті на актуальні теми освіти і виховання у фаховій педагогічній пресі [98, арк. 18], [93, арк. 3].

Звичайно, що у таких умовах освітянські громадські організації спільно з державними інститутами намагалися вирішувати питання, пов'язані з модернізацією системи освіти, оновленням змісту навчально-виховного процесу, вихованням у молодого покоління громадянських компетентностей. Формування громадянина потребувало відновлення у населення історичної пам'яті, любові до отчої землі, свого коріння, вивчення традицій рідного краю.

Уже на першому учительському конгресі А. Алиськевич зазначав, що «зміст шкільної освіти має бути підпорядкований національно-державному вихованню в такій мірі, щоб виховати добрих чесних горожан-патріотів, які будуть всім серцем любити свій рідний народ і свою землю» [6, с. 5]. Тому численні заходи організаторів педагогічних товариств краю були спрямовані на вивчення краєзнавства, запровадження науки про рідний край у шкільні програми, роботу позашкільних закладів.

П. Яцко у статті «Значення краєзнавства» підкреслює, що нас привчали до думки про існування визначних архітектурних пам'яток, які можуть бути предметом дослідження, лише в «чужих краях, за широкими морями», і ніхто нас не привчав до думки, що кожне село, кожен куточок нашого краю мають свою історію, наші казки, перекази, звичаї, ігри, одяг наших краян – безцінний етнографічний скарб. У даній праці автор подає головні напрями дослідження минувшини рідного краю: «історично-археологічний, природо-географічний, етнографічно-господарській» [345, с. 36–38].

Аналізуючи часопис Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, бачимо, що становлення та розвиток цілісної системи краєзнавчої роботи в краї проходив за безпосередньої участі вчителів, членів ПТПР. Матеріали з даної тематики можна поділити на кілька блоків. «Перший – матеріали, присвячені історичному краєзнавству, другий – фольклорні праці, третій – дослідження з історії матеріальної культури краю, четвертий – тлумачення та аналіз рукописів, знайдених на території Закарпаття, з коментарями до них, п'ятий – біографічні розвідки про життєву і творчу діяльність відомих діячів Закарпаття, шостий – анотації та рецензії історико-краєзнавчих праць» [117, с. 113].

Ось лише деякі праці, які друкувалися в журналах «Подкарпатська Русь» за 1925 рік: «Севлюш особливо під королями Арпадовичами (р. 1301)» [262, с. 7–12], [263, с. 41–43], [264, с. 52–57], «О збираню матеріялѡв до діалектичного підкарпатского словаря» [163, с. 43–44], «Пѣсня про Янчія» [217, с. 61–64], «Дрітярѣ» [118, с. 80–83], «Миклошшій Йосиф Змѣй» [173, с. 89–91], «Печерска лавра Тихоньска» [219, с. 93–98] тощо.

Із метою залучення якнайширшого кола вчителів до краєзнавчої роботи публікувалися також різноманітні оголошення, в яких подавалася певна інформація про напрями краєзнавчої роботи: «Увага! З надходячими святами великодня просиме всѣх панѡв товариств збирати звичаѣ, вѣрованя, пѣснѣ и забавы привязанѣ до того свята» [289, с. 72]. Можемо зробити висновок, що активні діячі ПТПР «Ф. Агій, А. Алиськевич, Миколая Божук, Юлій Боршош, І. Крайник, О. Маркуш, В. Машкаринець, І. Панькевич, П. Яцко та ін. ділилися досвідом з питань вивчення та дослідження рідного краю, використання місцевих матеріалів при викладанні шкільних предметів; обговорювали деякі теоретичні підходи щодо вивчення краєзнавства у школах Підкарпатської Русі» саме на сторінках пресового органу учительського товариства журналу «Подкарпатська Русь» [141, с. 5].

У роботі із збереження та вивчення народних традицій особливу роль відводимо постаті члена управи Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, відомого громадського діяча та вченого Івана Панькевича, який проявив себе і

як здібний етнопедагог. Особливу увагу приділяв краєзнавству, народознавству, етнології, етнографії, вивченню фольклору, вважаючи їх невичерпним джерелом при вихованні підростаючого покоління і плеканні любові до свого народу [54, с. 210]. Він першим у краї започаткував викладання в школах краєзнавства і народознавства, увів до навчальних програм вивчення значного масиву етнографічних та етнологічних матеріалів. У 1931 році на курсах перепідготовки вчителів народних шкіл виступив із публічними лекціями щодо змістовного наповнення проблем краєзнавства [54, с. 210].

Тут треба зазначити, що члени ПТПР намагалися не лише активно збирати краєзнавчий матеріал, а й використовували його при розробці змісту навчальних планів і програм, підготовці підручників і посібників, картографічних матеріалів, організації різноманітних прогулянок, спостережень, екскурсій як форм навчально-виховного процесу. У даному контексті відзначаємо ряд підручників для народних та горожанських шкіл, виданих видавництвом товариства із даної тематики: «По родному краю: Учебник географій для II кл. горожанських шкіл» (автори – А. Маркуш, М. Шпіцер), «Наша околиця. Учебник краєзнавства для 3–4 шк. рока для руських народних шкіл хустського округу» (Ю. Герзанич, С. Кутлан)».

Часопис «Наш рідний край» (редактор – народний вчитель, шкільний інспектор і письменник О. Маркуш) також ґрунтувався на засадах краєзнавства і етнопедагогіки. Запроваджуючи передові освітницькі ідеї в практику підростаючого покоління, творці журналу щедро використовували різноманітні жанри фольклору – прислів'я, повір'я, пісні, казки, баяння (замовляння), що втілюють дидактичні принципи народної педагогіки [117, с. 24–25].

Головною метою краєзнавчої роботи було не лише краще пізнати історію та географію краю, а й виховати глибоке почуття патріотизму, любові до свого народу, його культури, мови, і це добре усвідомлювали провідні педагоги, активні члени педагогічних товариств Підкарпатської Русі. «Принцип виховання в природно-народнім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини» [117, с. 37].

У міжвоєнний період педагогічні товариства краю почали активно започатковувати бібліотеки, театральні студії, народні хори та оркестри, спортивні клуби, організувати народні читання, лекції, класи для боротьби з неписьменністю, створюючи умови для духовного і фізичного розвитку молоді та дорослого населення. Одним з основних завдань позашкільної освіти, реалізацію якої на Підкарпатській Русі Чехословацький уряд підтримував на законодавчому та фінансовому рівнях, було поширення ідеї громадянського виховання, де основна увага зосереджувалася на вихованні патріота-державника, громадянина Чехословацької республіки, якому притаманний національний (етнічний) патріотизм.

У такій ситуації члени Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, провідні педагоги краю А. Алиськевич, В. Бірчак, А. Волошин, О. Маркуш, І. Крайник, М. Крайник, К. Коханий, І. Панькевич, В. Пачовський «спрямували свої зусилля на розробку концептуальних основ національного виховання,

розвиток теоретичних і практичних засад громадянського виховання підростаючого покоління та дорослої частини населення Підкарпатської Русі. Оскільки громадянські цінності, об'єднані поняттям демократія, були спільними для більшості європейських народів, то це дозволяє стверджувати: виховуючи громадян Чехословацької Республіки, українська прогресивна інтелігенція мала на меті виховати майбутнього громадянина Української незалежної держави» [10, с. 49].

Важливим напрямом діяльності учительських товариств у формуванні змісту тогочасної гуманітарної школи була видавнича діяльність, зокрема підготовка та видання навчальної і методичної літератури, власних періодичних друкованих часописів. Із перших кроків своєї роботи члени педагогічних об'єднань велику увагу приділяли підготовці та запровадженню в навчальний процес якісних підручників, яких конче потребували навчальні заклади краю, особливо написаних рідною мовою. Так, у резолюції першого учительського конгресу було зазначено, що для народної школи Підкарпатської Русі потрібні нові підручники, які мають бути створені на «модерныхъ основахъ педагогики и вихованя», на основі граматики А. Волошина 1919 року та словника О. Митрака, оскільки «въ нѣмъ суть наши мѣсцевѣ слова». Для їх складання, крім освітян, запропонованих шкільним комітетом, було обрано від кожної жупи «учителѣвъ В. Анталовского, М. Григашія, Вл. Громяка, М. Гулянича, И. Добру, Е. Карпинця, В. Кваковского, В. Лизака, И. Мигалка, И. Пливку, М. Полянського, И. Семчука, В.Теребешія, В. Шпеника, проф. А. Штефана, П. Яцка». Головою комісії із великим піднесенням конгрес підтримав кандидатуру А. Волошина [208, с. 11–12].

Уже на першому засіданні обраної педагогічним конгресом комісії, яке відбулося 3 червня, були розглянуті питання, пов'язані з організацією роботи нової восьмирічної школи, забезпеченням вчителів науково-методичною літературою, а також оголошено конкурс на написання підручників [28, с. 8].

Наради відбувалися систематично, зокрема, 30 грудня 1924 року відбулася нарада педагогів краю, на якій обговорювалися питання підручникотворення та видання іншої літератури, необхідної для піднесення культурного рівня Підкарпатської Русі [341, с. 43]. Але бажаних результатів із забезпечення навчального процесу підручниками, підготовленими місцевими педагогами у перші роки УТПР та товариством «Школьная помощь» не було досягнуто. Науковий аналіз літературних джерел підтверджує, що підготовка підручників у 20–30-х роках була тісно пов'язана із боротьбою навколо мовного питання. У ході наукового пошуку ми зробили висновок, що «Учительським товариществом Подкарпатской Руси», яке дотримувалося русофільської орієнтації, майже не проводилася робота з підготовки підручників. Лише у 1936 році «долголѣтняя упорная борьба Учительскаго Товарищества Подк. Руси и Культурно-Просвѣтительнаго Общества им. Духновича и др. за права русскихъ учебниковъ, наконецъ, увѣнчалась успѣхомъ». Міністерством шкіл і народної освіти Чехословацької Республіки були затверджені перші три підручники для народних шкіл краю видані УТПР: «1. «Карпаторусскій Букварь» Добоша, Федора; 2. «Свѣтъ» – книга для чтенія

для 2 и 3 шк. годовъ – Василенко, Федора; 3. «Книга для чтенія» для 4 и 5 шк. годовъ – Микиты» [257, с. 1]. Из цієї нагоди товариством була направлена телеграма Міністру шкіл і народної освіти Емілю Франке, підписана головою В. Шпеником, в якій зазначалося, що таким рішенням «начинається культурное возрождение Подк. Руси» [50, с. 1].

Достатню інформацію про роботу товариства у зазначеному напрямі ми отримуємо, зокрема, із статті активного члена організації П. Федора «Русские учебники», надрукованої в журналі «Народная школа». Звідси дізнаємося, що крім вищезгаданих підручників, які були надруковані відповідно у 1925 («Карпаторусській Букварь»), 1930 («Свѣтъ») та 1931 («Книга для чтенія») роках, УТПР був виданий лише підручник для 6–8 класі «Родина» (автори – М. Микита, В. Попович) [258, с. 12]. Отже, що протягом шістнадцяти років «Учительським товариществом Подкарпатской Руси» було підготовлено і видано лише чотири підручники, якнайкраще ілюструє зроблені нами висновки про те, що за кадровим потенціалом, впливом на реформування освітньої галузі краю, авторитетом серед населення УТПР значно поступалося «Педагогічному товариству Підкарпатської Русі» та «Учительській громаді».

Усвідомлення того, що проблема навчальних видань в організації освітнього процесу на Підкарпатській Русі у 20-х роках минулого століття була дуже гострою і потребувала серйозного ставлення, спонукало педагогів, які входили до лав ПТПР, активно працювати над підготовкою та виданням у найкоротші терміни підручників для різних типів шкіл, навчально-методичних посібників для вчителів тощо. Член Головного відділу «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» А. Алиськевич у статті «Шкôльнѣ пôдручники и библиотеки на Подкарпатской Руси» констатує, що без підручників, написаних рідною мовою, не можна виховати у молоді почуття любові до краю, зберегти культуру народу, виховати молоду генерацію патріотами своєї землі, держави. Тому треба якнайшвидше готувати підручники рідної мови для гімназій та семінарій, видати твори місцевих письменників, культурно-освітніх діячів. Книги для вивчення іноземних мов, особливо латинської, також мають бути перекладені рідною мовою, адже кожна мова має свої індивідуальні риси. Далі автор закликає колег звернути велику увагу на підготовку різнопланових словників, підручників з «реальних предметів», таких як математика, історія, всесвітня історія, закон Божий. Саме для організації системної роботи у цьому напрямі і «покликане в першôй мѣрѣ наше товариство Педагогичне» [7, с. 3–7].

Про значення видавничої справи у роботі учительського об'єднання говорить той факт, що у певний період розвитку організації це була основна сфера її діяльності. Зокрема, секретар ПТПР Юліан Ревай, виступаючи на другому з'їзді «Педагогічного товариства Пôдкарпатської Русі», підбиваючи підсумки діяльності організації, зазначав, що «в першом року свого истнования ограничилась головно на справы організаційну и издавничу». За цей час товариством було видано сім підручників, чотири науково-методичні посібники для вчителів і одна книга для дітей загальним тиражем 37700 примірників, із яких 15362 книги вже реалізовано [237, с. 145–146].

Досліджуючи роботу ПТПР у період між першим та третім педагогічними форумами, ми зробили висновок, що організації вдалося у найкоротший термін підготувати та видати десятки потрібних для навчально-виховного процесу підручників народною мовою, із використанням місцевих традицій, серед яких відзначаємо роботи таких педагогів, як: В. Бірчак, А. Волошин, М. Григашій, Г. Кормош, М. Підгірянка, О. Маркуш, Ю. Ревай. Тому, виступаючи у 1928 році на третьому з'їзді, голова товариства відзначив, що покладена мета досягається учительством шляхом видавання «книг, учебників і творів для лектури. Від послідних заг. зборів видали ми 15 книг, число примірників котрих перевищило 50.000» [34, с. 44].

Роль голови Педагогічного товариства Підкарпатської Русі Августина Волошина у написанні якісних підручників для різних типів навчальних закладів краю детально висвітлена, зокрема, у монографіях М. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період 1919–1939» [146], Г. Розлуцької «Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919–1939 рр.)» [246] та інших дослідженнях. Ми ж хочемо зазначити, що будучи почесним головою «Учительської Громади», «Шкільної мати русинів», «Товариства учителів горожанських шкіл», він об'єднав навколо себе свідомих педагогів у боротьбі за утвердження в краї української національної ідеї, виховав ціле покоління патріотів рідного краю.

Окрім того, надаючи великого значення підготовці педагогічних кадрів, А. Волошин видавав підручники з педагогіки, психології, логіки, дидактики, зокрема «Педагогіка і дидактика», «Педагогічна психологія», «Загальна педагогіка», «Дидактика» та ін. На них виховувалося ціле покоління молодих педагогів, проводилася перепідготовка учительських кадрів. У цих підручниках вчений-педагог не лише спирався на досягнення світової педагогічної думки, але й узагальнював досвід кращих навчальних закладів краю [143, с. 231].

Важливе значення для організації навчально-виховного процесу в народних школах краю мали підручники члена управи ПТПР та «Товариства учителів горожанських шкіл» О. Маркуша, який підготував сам та у співавторстві понад 20 підручників для початкових класів та горожанських шкіл.

Голова «Учительської Громади» Августин Штефан у співавторстві з Іваном Васьком видав першу «Граматику української мови» літературної української мови, опубліковану на Підкарпатській Русі [231, с. 824]. Прикладом вирішення завдань інтегрованого навчання в межах окремого підручника є «Учебник арифметики для 1 класу середних шкіл» А. Штефана [337], за яким діти 10–12 років у горожанських школах опановували основні арифметичні дії і дробі. Так, у підручнику наявні задачі глибокого соціального звучання, які перетворюють математику на своєрідний «підручник життя». Крім дидактичного, автор вирішує такі виховні завдання:

- 1) формування сім'янина;
- 2) формування особистості власника і небайдужого професіонала;

3) формування патріота – члена національної спільноти і громадянина демократичної держави;

4) формування європейця – полікультурної особистості у колі земної цивілізації.

Аналізований підручник з математики – це й своєрідна книга історії, що засвідчила основні народні святині, які сприяють утвердженню патріотизму. Так, учні «працюють» з біографією Юрія Жатковича, Адольфа Добрянського, Олександра Духновича, Тараса Шевченка. Автор враховує, що школа – вагоме духовне джерело народу: він відкриває вчителю математики простір для бесіди з учнями про діячів рідної культури та історії.

У темі вивчення церковнослов'янських способів передачі числа А. Штефан пропонує завдання національного характеру: «Найцінніший твір давньої руської літератури «Слово о полку Ігоревім...» було написано...»; «Перша історична пісня Подкарпатської Русі, так звана «Пісня о образі клокочовськїм», була написана...». Як засвідчують дослідники, «відповіді на такі завдання – факти існування глибоких коренів автохтонної української культури на Закарпатті – переконливо доводили підростаючому поколінню, «хто ми, що ми, чийх батьків діти» і заперечували твердження окремих тогочасних істориків про русинів як відрубну від східного слов'янства, навіть не-слов'янську, гілку» [308, с. 36].

Побудована на міжпредметних зв'язках, арифметика А. Штефана закріплювала знання учнів із рідної історії, географії, природознавства, культури та літератури, вказувала на служіння громаді, не приховувала від дітей явища соціальної нерівності, воєнних злочинств; виховувала почуття обов'язку перед суспільством, сім'єю, народом, державою; навчала самостійності у прийнятті важливих рішень, здійснювала професійну орієнтацію і служила життєвим орієнтиром, була підручником толерантності міжнаціональних стосунків – зарекомендувала себе по-справжньому народною книжкою. Очевидно, саме такими багатограними у виховному плані мають бути підручники в національній школі України.

Поважні педагогічні організації намагалися утримувати фахові періодичні видання, про що ми вже зазначали у попередньому розділі. Так, часопис «Подкарпатська Русь» був органом Педагогічного товариства Подкарпатської Русі, «Учительський голос» та «Наша школа» – друковані органи народовецького педагогічного товариства «Учительська Громада», часопис «Народная школа» репрезентував «Учительське товарищество Подкарпатской Руси», Товариство учителів горожанських шкіл видавало часопис «Вестник учительства горожанских школ Подкарпатской Руси». Така робота сприяла залученню широких кіл інтелігенції до культурно-просвітницької роботи.

Так, рішення про видання власного друкованого органу – журналу «Народна школа» було прийнято на засіданні Головного відділу УТПР, яке відбулося 31 березня 1921 року [30, с. 63]. Треба зазначити, що протягом перших двох десятиліть існування Чехословаччини журнал виходив російською мовою, а з 1935 року «став виходити у журнальному форматі та поміняв назву на «Народная школа». Серед редакторів видання слід назвати імена Василя

Анталовського, Михайла Василенка, Павла Федора та Василя Шпеника, Василя Юричкова. З поверненням угорського правління на Підкарпатську Русь (1939–1944) журнал повернувся до назви «Народна школа», але знову став публікуватися російською мовою. У 1941/42 шкільному році почав виходити угорською та російською мовами. Видавцем його у той час була шкільна комісія при угорському комісарі Підкарпатської Русі. Редактором видання був Андрій Кутлан» [119, с. 526].

Із перших номерів журнал розповідав читачам про організаційну роботу УТПР, яка здебільшого була зорієнтована не на допомогу педагогам в організації навчання та виховання молоді, подолання неграмотності серед населення, вирішення соціальних проблем учительства, а на боротьбу з формуванням української інтелігенції, поширенням української національно-патріотичної ідеології серед населення Підкарпатської Русі. Про це пише С. Бочек у статті «Из живота учительскої організації», зазначаючи, що редактор «Народної школи» Василь Юричков та президія УТПР займають односторонню позицію, не дослухаються до настанов учительства краю, а бездумно і хаотично критикують мову «Панькевича и Бирчака», якою говорять «400 тисяч Русинів под Карпатами, а майже тым самым языком 40 міліонів Русинів за Карпатами» [261, с. 137–138].

Головним редактором журналу «Подкарпатська Русь», друкованого органу Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, був Павло Яцко, а відповідальним редактором – Августин Штефан, майбутній міністр шкільництва та Голова Сойму Карпатської України. Правда, як вважають деякі дослідники, фактичним редактором був Іван Панькевич, який уважав за необхідне не висувати себе на керівні посади, а пропонувати займати їх місцевим жителям [117, с. 112]. Протягом року виходило десять номерів журналу, народною мовою з етимологічним правописом, а серед його активних дописувачів були відомі педагоги члени ПТПР А. Аліськевич, В. Бірчак, А. Волошин, В. Гаджега, В. Гнатюк, Ф. Дикий, А. Животко, К. Заклинський, В. Залозецький, І. Кондратович, М. Лелекач, І. Панькевич, П. Світлик, П. Яцко. У виданні, окрім матеріалів з краєзнавства, друкувалися нормативні акти про освіту, статті з історії шкільництва, педагогіки, методичні розробки вчителів, інформація про діяльність педагогічних та культурно-освітніх товариств краю.

Так, на черговому з'їзді ПТПР А. Волошин, визначаючи важливість власного друкованого органу, підкреслював, що статутні цілі досягаються, зокрема, «нашою фаховою новинкою, яка приносить статті педагогічні, статті пізнання рідного краю і природи руської дитини. Ви, Вп. Панове, читаєте нашу «П. Русь» і, думаю, согласитесь о том, щоби ми редакції висловили нашу щирю подяку за щирю і на рівні научній стоячу роботу» [34, с. 44].

Економічна криза в Європі 30-х років минулого століття торкнулася і роботи Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, яке, не отримуючи державної підтримки, спромоглося протягом 1933–1936 років видати всього три номери журналу «Підкарпатська Русь», а із 1937 року він припинив своє існування. Товариство учителів горожанських шкіл у 1932 році руською мовою

видавало часопис «Вестник учительства горожанских школ Подкарпатской Руси», редактором якого був М. Перейма.

Товариство «Учительська Громада» видавало два власні друковані органи: «Учительський голос» та «Наша школа». «Учительський голос» побачив світ у Мукачеві у квітні 1930 року. Офіційним видавцем перших номерів часопису було «Учительське товариство Підкарпатської Русі в Ужгороді». Олександр Полянський, який став першим редактором часопису, у програмній статті зазначав, що товариство буде боротися за консолідацію усього учительства, а часопис буде виховувати національну свідомість та любов до рідної мови [300, с. 1]. У 1937 р. головним редактором часопису став відомий педагог і письменник Андрій Ворон. Журнал «Учительський голос» одним з перших часописів Закарпаття перейшов на українську літературну мову з фонетичним правописом» [117, с. 99]. Друк видання майже чистою українською літературною мовою сприяв формуванню навколо товариства національно свідомої інтелігенції, а матеріали, які подавалися у часописі, були «поряд з творами кращих закарпатських письменників зразком і підручником мови для українського вчительства» [303, с. 85].

Великою заслугою «Народовецького учительського товариства» є те, що педагоги повсюдно почали вживати термін «українці» щодо населення краю, наводячи рішення Празької Академії наук про те, що «жителі Карпатської Русі є Українці, їх літературна мова має бути українська літературна мова», вона ж має слугувати мовою навчання у школах краю [300, с. 1].

Особлива роль в утвердженні української мови на Закарпатті належить часопису «Наша школа» (відповідальний редактор Іван Васко). Тематика поданих у ньому статей, повідомлень, художніх творів мала навчальний характер, а основною і найважливішою рисою цього щомісячного друкованого видання була безкомпромісність у мовних і національних питаннях. Часопис «Наша школа» відстоював право українського народу на рідну мову, сприяв її формуванню і розвитку. Саме на його сторінках чи не найбільшої гостроти набуло питання про перехід шкільної освіти на фонетичний правопис, що порушувалося у статтях Ф. Агія «Перехід з етимології на фонетику». Слушною видається думка Ф. Агія про те, що «з наукового боку для нашої мови найліпше годиться правопис фонетичний. Без наукового правопису культурним життям жити не можна» [1, с. 15]. Досліджуючи архівні матеріали про організацію видання та розповсюдження журналу «Наша школа» у 1930–1935 роках, ми дійшли висновку, що «Учительська Громада» докладала багато зусиль для того, щоб організувати передплату часопису для шкіл краю [82].

Серед періодичних видань освітянського напрямку в період входження краю до складу Угорщини, відзначаємо журнали ПОН «Літературна н'деля» та «Зоря – Hejnal», на сторінках яких мали можливість друкувати свої праці провідні вчителі [218, с. 61–66]. Із 1941 року Підкарпатське товариство наук починає видавати молодіжний журнал-щомісячник «Руська молодежь», який розповідав учням про історію, традиції, культуру рідного краю та Угорщини. Підготовкою періодичних видань займався викладач історії Ужгородської гімназії Іван Гарайда, який із невеликим колективом виконував функції

видавця, коректора та редактора [119, с. 115–116]. Крім згаданих часописів, ПОН видавало книжкові серії, зокрема «Народна бібліотека», «Дитяча бібліотека», «Літературно-наукова бібліотека», в яких друкувалися художні твори переважно закарпатських авторів – О. Балецького, А. Ворона, Л. Дем'яна, О. Маркуша, Д. Поповича, Ф. Потушняка, Я. Стрипського.). «Усі ці випуски вийшли за редакцією І. Гарайди, складають цілу бібліотеку і засвідчують його титанічну наукову та організаційну роботу. Довкола очолюваного ним ПОН згруппувалися практично всі закарпатські українські письменники, а з його виданнями співпрацювали вчителі, студенти, гімназисти, хто уже пробував свої сили у тих чи інших питаннях народознавства» [16, с. 172].

Окрім того, із 1920 по 1936 роки офіційним органом шкільного відділу (реферату) цивільної управи Підкарпатської Русі видавався педагогічний часопис «Учитель», редактором якого у перші роки був І. Панькевич, згодом – С. Бочек, пізніше – Й. Пешина і Ю. Ревай. Це фахове видання було розраховане, перш за все, на учительську аудиторію. «Най учительство буде свідоме своїй задачі под ту важну переломову хвилю і пам'ятає, что в школі наша будучність. Най наш орган згуртує усі сили, что хотят щиро працювати для свого шкільництва і буде символом усіх стремлінь молоді генерачії в молодій Подкарпатській Русі» [192, с. 2]. Часопис активно висвітлював проблеми, пов'язані з становленням освітньої галузі на території Підкарпатської Русі, відродженням духовних цінностей народу, вихованням молодого покоління у любові до рідного краю, розвитком громадянського суспільства, зокрема, функціонуванням громадських педагогічних товариств. На його сторінках друкували свої праці видатні культурно-освітні діячі краю, у тому числі керівники учительських організацій, педагоги, працівники та службовці освітніх установ. Серед активних дописувачів журналу були засновники та члени Педагогічного товариства Підкарпатської Русі Ф. Агій, А. Аліськевич, Ю. Боршош-Кум'ятський, А. Волошин, О. Маркуш, І. Панькевич, П. Яцко. Із перших номерів це видання орієнтувало учительство краю на будівництво нової демократичної європейської школи. Із цією метою публікувалися праці А. Волошина «Братя и сестры! Учителѣ и учительницѣ» [35, с. 3–4], А. Аліськевича «Значѣня матерньоѣ мовы для школы» [4, с. 1–6], «Типы школь. Якоѣ школы намѣ треба?» [6, с. 1–4], І. Панькевича «Задачи учительства и школы на Подкарпатскѣй Руси. Кѣлька слѣвъ съ привоуду учительского конгреса» [207, с. 5–7]. У журналі засновуються рубрики «Новини», «Вѣсти изъ учительского життя», «Урядовѣ вѣсти», де подається офіційна інформація, висвітлюються події освітянських буднів Підкарпатської Русі та досягнення педагогів Чехії, Франції, Італії, Німеччини, інших європейських країн.

Одним із ефективних шляхів реформування системи шкільництва на території краю, піднесення соціальної ролі педагога у тогочасному суспільстві були освітянські з'їзди, які проводили педагогічні товариства Підкарпатської Русі. Під час таких форумів вирішувалися організаційні питання, пов'язані з поточною роботою громадських спілок, запроваджувалися різноманітні форми

роботи для підвищення фахової кваліфікації учителів. Визначною подією в культурно-освітньому житті краю були конгреси товариства «Учительська Громада». У кількох номерах газети «Нова свобода» привертала увагу заклики, які свідчили про незмінність намірів організаторів провести конгрес у запланований час: «Учителі! Учительки! Приготовляйтеся на VIII. Конгрес!» [297, с. 3], «Учителі! Учительки! Конгрес Учительської Громади відбудеться невідмінно в днях 2–3–4 липня в Ужгороді. Всі на свій з'їзд!» [298, с. 3].

Інформація про роботу педагогічних форумів подавалася заздалегідь. Так, часопис «Наша школа» вже у жовтні 1936 року закликає готуватися до заходу, який буде проходити в Ужгороді з 10 по 12 січня 1937 року, щоб «заманіфестувати свій зріст, свої досягнення... світові показати, що ми є учителями Підкарпаття, що ми маємо рішучий голос в житті Підкарпаття. Мусимо зійтися в повному числі. Хай бачать вороги, що цвіт Підкарпаття в Учительській Громаді» [185, с. 16].

Під час учительських з'їздів проводилися виставки наукової та методичної літератури, підручників, художніх творів та публіцистики, вироби дитячої творчості. До прикладу, з нагоди учительської конференції в Ужгороді було презентовано «всього 659 книг, 34 педогог. новинки, зошиты, новинки для дѣтей, дѣточѣ рукописні новинки, плакаты дѣточих театральних выстав и ручних праць» [153, с. 94].

Результати нашого аналізу наводять нас на подальші дослідження діяльності педагогічних товариств Закарпаття в міжвоєнний період, виявлення можливостей їх реального впливу на розвиток і вдосконалення освітньо-виховної системи, ролі педагогів у формуванні суспільної думки й національної свідомості краю.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

3.1. Актуалізація ідеї формування національної свідомості молоді в діяльності сучасних громадських організацій і педагогічній практиці

На сучасному етапі вплив громадських організацій на процеси розбудови демократичного суспільства, трансформації вітчизняного соціуму у контексті формування нових ціннісних орієнтирів неупинно зростає. Як зазначає Ю.Д. Руденко, сьогодні «перед незалежною Україною постала історичної ваги проблема творчо відродити українське національне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку», тому «закономірним є те, що в наш час значно зріс інтерес педагогів до виховного потенціалу попередніх століть, їхніх виховних традицій» [255, с. 8].

Оглядаючи розвиток освітнього середовища в Україні на сучасному етапі, констатуємо, що багато ідей, які виникли в результаті функціонування педагогічних товариств на Закарпатті, уже втілено в життя у нових умовах. Серед таких ідей варто зазначити, наприклад, відкриття вищих навчальних закладів, подолання неписьменності; охоплення навчальних закладів їдальнями та спортивними майданчиками, бібліотечними центрами, майстернями; функціонування закладів післядипломної педагогічної освіти як обов'язкової умови проходження вчителями курсів підвищення кваліфікації; наявність інтернатів для дітей із малозабезпечених сімей та дітей-сиріт; допомогу сім'ям із дітьми з особливими потребами; розгалужену мережу дошкільних навчальних закладів та закладів позашкільної освіти.

Однак у досвіді діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття є й досі ідеї, які незаслужено потрапили в пласт забутого і відкиненого нашим суспільством або ж реалізовані не повною мірою.

Ключовими ідеями, які здатні прислужитись освіті України сьогодні та в майбутньому, на наш погляд, у плані змісту є ті, що стосуються формування національної свідомості та самосвідомості учня, його духовного світу, формування особистісної самостійності, моральних чеснот за шкалою європейських цінностей; у плані форми – організація освітньої системи як системи відродження нації, система роботи зі збереження традицій народу, організація навчання та виховання на основі демократизму та гуманізму, ідеї дитиноцентризму; компаративний, інтегративні та інтерактивні методи навчання, методи зв'язків школи з громадськістю і батьками, а також різноманітні методи розвитку іміджу вчителя, школи, формування людини знань та людини-патріота в цілому.

Необхідно відзначити, що, як нами виявлено, у 20–30-х роках ХХ століття в освітній системі Закарпаття превалювали ідеї гармонійного виховання та елементарної освіти Й. Песталоцці, ідея нового виховання на

засадах гуманізму та свободи вибору М. Монтесорі та С. Френе, ідея цілісного виховання Р. Штейнера. Можна зробити висновок, що виховання та навчання в освіті Закарпаття в окреслений період мало яскраво виражений демократичний та гуманістичний характер і було пройняте, на відміну від школи попередніх десятиліть, активним пошуком нових шляхів гармонійного розвитку особистості. В основі розвитку освіти була національна ідея, яка дала вагомий результат усього за два десятиліття: саме на закарпатоукраїнських землях у 1938–1939 рр. постала держава Карпатська Україна на чолі з президентом – активним просвітянином-педагогом Августином Волошиним. Щоб зрозуміти, які ідеї національного відродження в минулому освіти на Закарпатті не втратили своєї ваги й у цей час, оглянемо коротко стан національного виховання в сучасній Україні.

Національна ідея як стержень усього навчально-виховного процесу, незважаючи на багатовіковий досвід суспільства в боротьбі за неї, і на цей час в Україні перебуває серед актуальних завдань державної ваги. Її розвиток в сучасних умовах суспільного життя та в освіті України досліджують І. Бех [13], А. Бойко [18], П. Ігнатенко [137], Ю. Руденко [255], В. Кузь [158], П. Щербань [341]. Упродовж останніх років в освіті було розроблено низку документів: «Концепція національної системи виховання», «Концепція національно-патріотичного виховання», «Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013–2017 рр.», «Концепція громадянської освіти та виховання в Україні», проте жоден з них не був розгорнутий і не втілювався в конкретні кроки з реалізації через зміну векторів у розвитку держави і, відповідно, освітньої політики, через різні уявлення правлячих еліт на ідеологію та напрями розвитку освіти [154]. Як зазначає В.М. Розін, «перехідність епохи ставить педагогіку в надзвичайно складну ситуацію, оскільки стає неможливим зрозуміти, кого школа повинна формувати, які є ідеали освіченої людини; як наслідок, труднощі і коливання у визначенні цілей і змісту освіти» [245, с. 23].

У новій «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», прийнятій в освіті України у 2015 р., зазначається, що «на етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності, ... виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [154, с. 2].

Виходячи з цього, варто використати надбання досвіду педагогічних товариств Закарпаття дорядянського періоду щодо формування патріота-громадянина, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків та до успадкування духовних і культурних надбань свого народу, досягнення високої культури взаємин, а саме: виходити з того, що національно свідому особистість може виховати тільки національно свідомий учитель та сім'я і суспільство, де свято шануються національні святині, де подається гідний приклад підростаючому поколінню діяти морально, де духовні вияви людини не заглушено матеріальним та низьким.

Саме тому важливо, що вчителями на Закарпатті в міжвоєнний період були люди, які переймалися національною ідеєю та духовністю як справою всього свого життя, тому й школа для них стала справою життя. Особливо актуальними на сьогодні є дослідження творчих надбань педагогів Підкарпатської Русі, керівників педагогічних товариств А. Волошина, В. Пачовського, Марійки Підгірянки, С. Черкасенка, В. Бірчака, О. Маркуша, І. Панькевича, Й. Бокшая. Зокрема, В. Пачовський особливого значення надавав «громадській активності педагога, вважав, що гімназійний викладач зобов'язаний займатися науково-пошуковою роботою... творчість учителя повинна будити творчу уяву дітей» [312, с. 69].

Члени Педагогічного товариства демонстрували європейську толерантність та демократизм у поводженні з батьками, учнями, пропагували культуру, активно організовуючи аматорські театральні гуртки, вечірні курси з вивчення рідної мови, вели активну екскурсійну діяльність. Так, про Марійку Підгірянку її учні оповідають, як вона захоплювала їх народними піснями, грою у написаних нею на актуальну тематику виставах, як роздавала для читання книжки і розповідала про книжки на уроках та в позаурочний час, відмічають її доброту та великодушність [222, с. 117–141].

Виходячи зі сказаного вище, можна підсумувати: ідеалом учителя в часи національного відродження має стати активний член громади, який любить свою справу, розуміє дитину та її оточення, добре знає школу, а в професійній діяльності демонструє творчість. Такий педагог наділений високим іміджем, він виховує не тільки на уроці, а й у позаурочний та позашкільний час. Головне, що педагог сам національно свідомий, духовно багатий. «Якщо педагоги школи будуть глибоко знати і цінувати національну ідеологію, розкривати учням її пріоритетну роль як у суспільному, державному житті, так і в житті кожної особистості, це буде для учнів великим прикладом для наслідування» [255, с. 317].

На іміджі школи та вчителя будується педагогізація суспільства як один із засобів поширення педагогічних знань. «Педагогізація суспільства, – зазначає В.Г. Кремень, – багатовимірний процес, важлива складова якого, безумовно, полягає в ліквідації педагогічно-психологічної неграмотності, у поширенні сучасних знань з природи, навчання й виховання дитини» [155, с. 13]. Така робота була й продовжує залишатися актуальною, в її основі – зв'язок школи з сім'єю та соціумом. У 20–30-ті роки ХХ ст. на Закарпатті були поширеними ідеї Й. Песталоцці, зокрема висловлені ним думки щодо покращення життя селян через організацію виховання дітей у сім'ї і школі [165, с. 41]. Вектор розвитку суспільних зв'язків на основі педагогізації громади – «від місцевої общини до глобального суспільства», який проявляється в сучасному цивілізованому світі [49, с. 235], мав місце в суспільних зв'язках 20–40-х років ХХ ст. на Закарпатті, зокрема в діяльності педагогічних товариств. У такому ракурсі накопичений досвід діяльності цих громадських установ є актуальним у наш час.

Як показують проведені дослідження, сьогодні «спільна діяльність школи та сім'ї в загальноосвітніх навчальних закладах, на жаль, набирає здебільшого

форми нерівного партнерства, де педагог виступає лідером, що володіє правом диктувати спрямованість, зміст і форми бесід з представниками родин» [179, с. 33]. Теоретичні й методологічні, наукові напрями розв'язання цієї проблеми відображено, зокрема, в працях І. Беха [13], А. Бойко [18], І. Зязюна [252], В. Москаленка [176], О. Сухомлинської [280], С. Максименка [169], М. Стельмаховича [273], М. Фіцули [304], В. Кузя [158], А. Кузьмінського, В. Омеляненка [160], О. Семеног [265].

Досвід педагогічних товариств на Закарпатті в минулому накопичив ряд практичних засобів співпраці сім'ї та школи, актуальних для сучасного виховання, а саме: принцип взаємоповаги та толерантності, на якому ґрунтується педагогіка співробітництва; індивідуальний підхід до розвитку учня та співпраці з батьками, цілісність процесу педагогізації суспільства і співпраці сім'ї та школи. Методи та прийоми, які застосовувались учителями, – бесіда, публічний виступ, обговорення літературного джерела та факту, відвідання місця проживання учнів, батьківські збори, запрошення батьків на шкільні свята та уроки, спортивні заходи, організація зустрічі з успішною людиною, екскурсії, переконання власним прикладом тощо – ґрунтувались на авторитеті вчителя та високому іміджі освіти.

У цьому контексті знову важливою є система забезпечення зв'язків між школою та батьками й громадськістю. Як відомо, в педагогічних товариствах минулого на Закарпатті поруч з учителями обов'язково брали участь представники батьків та старших учнів, про що наголошувалося у нашому дослідженні. Це давало можливість тісно співпрацювати, оперативно відгукуватись на нагальні проблеми, а також було запорукою того, що виховний ефект шкільних та позашкільних заходів значно зростає.

Співпраця школи й громади є вагомим фактором формування освітньої політики в сучасному суспільстві. Роль української громади у творенні освітньої політики сьогодні, вважає переважна більшість дослідників, обмежується громадським контролем і громадським моніторингом в окремих освітніх сферах, наприклад у проведенні ЗНО. «На жаль, українська громада має мінімальний вплив на якість навчального процесу, фінансування освіти» [201, с. 14]. Це, безперечно, призводить до збіднення навчально-виховного процесу, знижує його результат. Має місце традиція радянських часів – концентрація шкільництва на реалізації завдань, які поставило Міністерство освіти і науки, відсутність реальної можливості застосовувати ці завдання до місцевих потреб.

На нашу думку, тут варто використати досвід Педагогічного товариства, що діяло на Закарпатті в міжвоєнний період у ХХ ст. Саме воно засобами просвітництва організовувало роботу між школою та громадою шляхом оптимального використання їх ресурсів на користь суспільству. Так, сьогодні школи в Україні потребують від громади додаткових ресурсів – інтелектуальних, фінансових, за таких умов навчальне докільля може оптимізуватися, а освіта – стати більш якісною та ефективною. А громади з користю для себе можуть задіювати інтелектуальний та оздоровчий потенціал шкіл.

Форми організації та функцій зв'язку з громадськістю педагогічних товариств минулого певною мірою відображено в заснованій 2014 року при Міністерстві освіти і науки України Громадській раді, яка є постійно діючим колегіальним виборним громадським консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, ефективної взаємодії Міністерства освіти і науки України з інститутами громадянського суспільства, здійснення громадського контролю за діяльністю МОН України, врахування громадської думки при формуванні та реалізації державної політики у сфері його компетенції [229, с. 2]. Однак педагогічні товариства минулого демонструють багаті зразки практичної ефективної діяльності, придатні для використання у наш час.

У процесі нашого дослідження ми дійшли висновку, що із накопиченого досвіду діяльності «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Учительської Громади» інших фахових товариств щодо педагогізації суспільства в міжвоєнний період на Закарпатті заслуговують на увагу:

- метод публічної лекції (члени учительських спілок виступали в хатах-читальнях, які відкривалися в селах «Просвітою», Товариством ім. Духновича);
- метод бесіди (під час відвідування вчителями учнів удома, на батьківських зборах, на засіданні педагогічних гуртків);
- метод агітаційних та інформаційних промов просвітницького характеру;
- метод публікації на педагогічну, морально-етичну, культурницьку тематику в засобах масової інформації;
- метод театралізації з обов'язковим використанням творів виховного змісту.

Провівши аналіз діяльності учительських організацій на території нашого краю у міжвоєнний період, ми пропонуємо активно впроваджувати різні форми педагогічної діяльності, які залишаються актуальними для сьогодення:

- вечірні курси для дорослих (з вивчення рідної мови, культури, окремих видів діяльності (медицина, організація побуту тощо);
- гурткова робота (для педагогів, батьків, старшокласників);
- організація масових заходів – свят, спортивних турнірів тощо;
- проведення педагогічних з'їздів і публічне обговорення проблем освіти;
- контроль за якістю і виховними функціями навчальної літератури;
- «педагогічні дороги» – подорожі з метою вивчення інноваційного досвіду.

Активний учасник Карпатської України професор Петро Стерчо, оглядаючи результати розвитку суспільного життя у 20–30-ті роки ХХ ст. на Закарпатті, справедливо зазначає: «В ім'я об'єктивності сьогодні мусимо признати, що коли б не так поставлене шкільництво, Закарпаття не могло б було дійти до своїх Славних Березневих Днів 1939 року, Закарпаття не могло б було видати з-поміж себе ряд інтелігентів світового рівня, Закарпаття не могло б було дати з себе невмирущих борців за Волю України» [276, с. 29]. Саме в успішній навчально-виховній роботі та організації школи навколо національної ідеї дослідники вбачають високий результат розвитку суспільства.

«Мета виховання, сформована в нашому суспільстві, – зазначає С.Г. Карпенчук, – формування гармонійно розвиненої і суспільно активної особистості з науковим світоглядом, з високим моральним потенціалом, що бажає і вміє працювати, духовно багатой і фізично досконалою» [141, с. 25]. Зрозуміло, що гармонія – поняття, яке складається із проблеми погодженості природи, суспільства і людини і передбачає рівновагу, відповідність цих зв'язків. Досвід діяльності Педагогічного товариства на Закарпатті в минулому у формуванні гармонійно розвиненої особистості заслуговує на увагу з огляду хоча б на те, що сьогоднішня людина, відірвана від природи, не володіє достатніми знаннями про виживання в екстремальних умовах, не має навичок продуктивного спілкування в соціумі. Літні табори для підлітків (джерборі), що влаштовувалися для членів «Пласту» і опікувалися членами Педагогічних товариств, давали учням необхідні знання про виживання в екстремальних ситуаціях, формували здоровий спосіб життя, екокультуру, навчали самостійності та колективізму, розвивали естетичні почуття на основі спілкування з природою. Варто, на наш погляд, повернути в суспільство практику організації педагогічними товариствами літніх таборів за інтересами, що привчають дітей життю в природному середовищі та колективі, розвивають творчі здібності.

У наш час активно досліджується духовна місія школи, покликана уберегти суспільство від споживацтва та маргіналізації, а в загальнолюдських масштабах – захистити людство від самознищення. З огляду на сказане проблема духовності освіти належить до кардинальних, вона є в наш час, за визначенням І.Д. Бега, «доленосною справою» [13, с. 13].

І лише після всебічного вивчення і глибокого аналізу процесів, пов'язаних із формуванням національних традицій, поглядів, ідеалів, освіта України поступово «наближається до розв'язання проблем відродження духовності школи. Педагоги разом із суспільством починають усвідомлювати всю складність цієї проблеми, її неоднозначність і пробують, у міру свого розуміння, увести це поняття в національно-виховний процес і передусім у процес виховання» [59, с. 4].

В освіті сучасної України активно розробляється ідея одухотвореного навчання. «Одухотворення – це встановлення суб'єктом зв'язку кожного окремого знання чи дії з вищою духовною цінністю і надання таким чином цим навчальним надбанням особистісної значущості» [15, с. 49].

Оглядаючи історію Педагогічного товариства на Закарпатті у 20–30-ті роки. ХХ ст., виявляємо, що саме з духовним катарсисом, з одухотворенням процесу навчання пов'язаний досвід членів Педагогічного товариства у школі та високий навчально-виховний результат, який засвідчує історія шкільництва. Духовним світочем для вчителів у педагогічній діяльності була національна ідея, коли за умови коригуючої чи тьюторської участі вчителя учень надає навчальному матеріалу вищого духовного сенсу, підпорядковує навчання власній духовності – діяльнісній любові, добросовісності, безкорисливості, справедливості, вірності, великодушності, милосердю,

чесності тощо. «Можна припустити, що всім загальнолюдським у собі люди зобов'язані духовному катарсису», – стверджує В.Є. Сергєєва [212, с. 14].

У 20–30-ті роки ХХ ст. навчання, особливо в гімназіях, було побудоване на більш тісному, ніж у сучасній школі, спілкуванні вчителя та учнів. Зі спогадів колишніх гімназистів та учнів відомо, що вчителі запрошували їх до себе додому на літературні четверги, суботи чи просто на домашнє свято, де серед гостей були відомі письменники, художники, науковці тощо. Побувати на такому зібранні означало для учня, що його успішність визнають, на нього покладають надії в майбутньому [222, с.128].

3.2 Шляхи вдосконалення педагогічної майстерності в контексті втілення ідей крайових педагогічних товариств

Досвід духовно-морального виховання навколо національної ідеї – одне з найцінніших надбань нашої школи в минулому. Він містить украї необхідне сучасній освіті знання про формування високих цінностей та ідеалів.

Проблема формування цінностей є однією із ключових в освіті сьогодні. Її розглядають вітчизняні філософи та соціологи В. Андущенко, Р. Арцишевський, А. Кремень, Б. Корсак, Ю. Щербакова, педагоги та психологи І. Бех, О. Вишневський, І. Зязюн, Б. Євтух, В. Кузь, С. Мусатов, В. Кононенко, П. Кононенко, Ю. Руденко, М. Стельмахович, П. Щербань. Суспільство в Україні сьогодні, здійснюючи вибір – євроінтеграцію, повинно ментально змінитися, сприйняти шкалу європейських цінностей, адже перебуваючи в «авангарді світового розвитку, Європа віками формувала цінності, які вже багато років є привабливими для країн, що не входять у її політичний, економічний і культурний простір» [340, с. 6]. Такі зміни тісно пов'язані з реформою освіти, яка надзвичайно важко втілюється на практиці. Варто погодитися: «Просоціальне розуміння реформ освітньої системи, яке набуває нині провідного значення не тільки для розбудови власне освіти, а є консолідуючим осердям суспільного поступу взагалі, передбачає врахування принаймні п'яти аспектів соціального замовлення загальноосвітній школі. Крім добре відомих пріоритетів держави, йдеться про гармонійне поєднання в такому замовленні інтересів родини, очікувань самих учнів, професійних настанов педагогів і, звичайно ж, інтересів громадянського суспільства...» [177, с. 33].

У діяльності Педагогічного товариства на Закарпатті в 20–30-х роках ХХ ст. проглядається чітка орієнтація на формування в підростаючого покоління європейської шкали цінностей, де ключовими є визнання свободи особистості, її неповторності, визнання національної ідентичності та повага до іншого.

Національна ідентичність немислима без знання рідної мови та культури. Вивчення української мови і в минулому, і в наш час належить до завдань державної ваги. Сьогодні, за свідченням академіка В.І. Кононенка, «поступ у розвитку мовної освіти в державі безумовний, проте в арсеналі наших методистів і дидактів ще не опрацьована завершена програма дій, яка б координувала мовно-культурні процеси в освітньому просторі в річищі

загальноцивілізаційного прогресу, в утвердженні пріоритетів української мови й культури в тісній взаємодії з іншими мовами, що функціонують на теренах України» [153, с. 2]. У наш час перед освітою стоїть питання: зробити вивчення української мови й інших мов «життєво необхідним для культурного простору, підвищення гуманітарного кругозору кожного незалежно від його національної належності», «слід забезпечити такий рівень викладання мовно-літературних курсів, щоб молоді люди були захоплені їхнім змістом, прагнули розширити свої знання» [153, с. 2].

У цьому плані досвід навчання мови членами Педагогічного товариства – письменниками та науковцями Марійкою Підгірянкою, Іваном Панькевичем, Василем Пачовським, Олександром Макушем, Корнилом Заклинським – є неоціненним набутком, коли засобом одухотворення навчального матеріалу через ідею національного відродження, мистецької творчості, служіння високим ідеалам досягалось вражаючих результатів [222, с. 117–141].

Орієнтуючись на вчення Г. Ващенко, констатуємо, що у 20–30-х роках ХХ ст. з ініціативи Педагогічного товариства та через специфіки суспільного розвитку в освіті Закарпаття знайшов свій вияв національний та християнський виховні ідеали [24], що в кінцевому результаті завдяки поєднню вітчизняні традиції демократизму та гуманізму в культурно-освітньому просторі Західної Європи дало високі результати.

Проблема релігійного виховання теж, як і мовного, до кінця не вирішена в школі, їй приділено недостатньо уваги в наукових дослідженнях сучасних вітчизняних авторів. Однак український народ належить до числа релігійних націй: майже 90% населення ідентифікують себе як представників певних релігійних конфесій, що відзначається у соціологічному дослідженні ISSP, проведеному Київським міжнародним інститутом соціології, Центром «Соціальні індикатори» та кафедрою Національного університету «Києво-Могилянська академія» в межах міжнародного проекту [340, с. 155]. Виходячи з того, що релігія завжди була пов'язана із суспільними цінностями та нормами, важливо враховувати її роль як фактора виховного впливу на суспільство. Християнський виховний ідеал, що панував у суспільному житті та школах Закарпаття в міжвоєнний період, належить до виховних набутоків як усього суспільства, так і освіти, зокрема діяльності педагогічних товариств, і може бути використаний в сучасній школі у формі повернення релігійних свят, творів релігійно-морального змісту. Однак і тут не обходиться без помилок. Доктор філософських наук Р.А. Арцишевський справедливо зазначає: «Сьогодні простежується чітка тенденція заміни войовничого наукового атеїзму не менш войовничим теїзмом, духовність часто ототожнюється лише з релігійністю, і лунають заклики саме на релігійній, зокрема православної, а не науковій основі розробляти зміст шкільної освіти» [9, с. 19].

У 20–30-х роках ХХ століття на Закарпатті під егідою ПТПР, «Учительської Громади» та інших педагогічних громадських організацій набуто досвіду викладання шкільних предметів з національно спрямованим змістом, який можна успішно використати і в сьогоденні, а саме:

- викладаючи зарубіжну літературу, вводити методом компаративного аналізу імена та твори власної літератури, зіставляти й порівнювати їх на основі ідейного, культурного, психологічного макро- та мікроаналізів, як це засвідчено в підручниках Августина Волошина, Володимира Бірчака;

- навчаючи дітей всесвітній історії, наводити паралелі з історії вітчизняної; зіставляти події та імена, компаративно їх аналізувати, вводити історію свого народу в світовий простір, як це засвідчено в підручнику «Історія Підкарпатської Русі» Василя Пачовського;

- під час вивчення математики, природничих дисциплін пропонувати учням завдання та задачі, які б у процесі їх виконання соціалізували особистість засобом крайового матеріалу, матеріалу з життя власного народу (як у підручниках для початкової школи Марійки Підгірянки, Олександра Маркуша, в підручниках арифметики Августина Штефана, в підручниках з літератури Володимира Бірчака);

- знайомити учнів та молодь з історичним, літературним, географічним краєзнавством, формуючи в них глибоку переконаність у значущості свого, рідного, оперуючи закликком А. Волошина: «Люби своє!»; з цією метою видавати журнали для дітей та молоді, які організовували б різноманітні конкурси з краєзнавства, заохочували читачів до дослідницької та просвітницької діяльності.

Серед пріоритетних стратегічних завдань реформування освіти в Україні Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») визначає «...формування освіченої, творчої особистості, ...відтворення й трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків» [66, с. 2].

Що стосується перспектив використання досвіду крайових педагогічних товариств Закарпаття в сучасних умовах відродження національної системи освіти відносно принципів дидактики та виховання, то перш за все заслуговує на увагу послідовне відстоювання Педагогічним товариством принципу природовідповідності, згідно з яким у школі утверджується дитиноцентризм, демократизм та гуманізм; принципу зв'язку навчання з практичною діяльністю, а також принципу доступності навчання та врахування індивідуальних особливостей учнів. Усе це засвідчує, що позиції тогочасної школи в нашому краї були вибудовані педагогічними товариствами на засадах демократизму та на основі європейських цінностей.

Заслуговує на увагу досвід створення підручників на Закарпатті в міжвоєнний період в ракурсі соціалізації особистості, її аксіологічних основ, у плані спирання на національний менталітет, історію та широку культуру народу.

Формування толерантного освітнього та суспільного середовища – одне з пріоритетних завдань сучасної школи з огляду на процеси глобалізації та демократизації. Як зазначає С. Терепищій, «глобалізація світу – це водночас глобалізація поглядів. Завдання людства, у ці складні для нашого розуміння часи, сприймати «чужого» та «іншого» в їх автентичності та самотності, не

зводючи їх до часткових проявів ілюзорної «глобальної» культури» [260, с. 25]. Цій проблемі присвячено ряд напрацювань у доробку філософів В. Кременя, В. Андрущенка, Р. Арцишевського, С. Терепищого, педагогів та психологів І. Беха, С. Гончаренка, І. Зязюна, Ю. Мальованого, Б. Наумова, Г. Лактіонової, Н. Лавриченко. Формування толерантності, очевидно, бере початки в демократичних та гуманістичних засадах школи, де школяр стає «суб'єктом знання та вміння розвивати власну людську природу, гідність, духовність, індивідуальне прагнення внутрішньої свободи, родинних традицій» [177, с. 27].

Для Закарпаття як поліетнічного регіону формування такого суспільства, де толерантність – основа співжиття, є вкрай вагомим фактором суспільного миру. І «лише широка гуманітаризована освіта може повністю розкрити перед кожним ту істину, що в кожного народу є щось добре, чим він завдячує іншим народам» [59, с. 8].

Аналіз підручників та документів, що стосуються діяльності школи та педагогічних товариств, засвідчує засади гуманізму, демократизму, толерантності, які відбиті в характері спілкування та шкільного життя. Почуття довіри педагога до учня, апелювання до його самосвідомості та свободи у прийнятті рішень, однак, не позбавлених залежності від обов'язків перед родиною, принципи плюралізму та рівності у формуванні громадянськості – ознаки професійної діяльності членів Педагогічного товариства. У суспільстві культивується образ гуманіста, толерантного громадянина з активною життєвою позицією. Гуманізм, толерантність, демократичні засади висуваються як першочергові професійні та особистісні вимоги до діяльності вчителів.

У наш час фіксується низький рівень залучення учнів до суспільно корисної діяльності, з цією метою майже не використовується шкільний урок праці, пришкільна ділянка, що позбавляє учнів вагомого важеля соціалізації – відчуття власної корисності суспільству. Як наслідок – прорахунки у формуванні почуття гідності та самостійності підростаючого покоління. А.І. Кузьмінський та В.Л. Омеляненко справедливо зауважують: «Можна лише з жалем констатувати, що в останні десятиліття в нашій країні на державному рівні через засоби масової інформації (електронні й друковані), по суті, не утверджується культ праці, мало розповідається про ефективну працю людей. Натомість наполегливо утверджують культ розваг, легкого життя. Це надто небезпечна тенденція. Вона веде до деградації покоління молоді» [159, с. 246].

У контексті сказаного варто використати набутки Педагогічного товариства Закарпаття міжвоєнного періоду щодо формування самоповаги у молоді в процесі праці – як для родини, так і суспільно корисної. З цією метою в середовищі дітей та молоді, а також батьків членами товариства поширювалися брошури та журнальні публікації про економію в господарстві, способи ефективного обробітку землі, садівництво, бджільництво, млинарство тощо. Ця ідея навіть перейшла в підручники, зокрема «Арифметику» А. Штефана. Такий досвід, на нашу думку, потребує уважного вивчення і поновлення в умовах сучасної України.

У наш час все більший вплив на освіту в Україні здійснюють світові тенденції розвитку в умовах глобалізації. Вектор «від економічного зростання

до розвитку людини» вимагає зростання ролі освіти протягом усього життя. Чотири фактори в сфері виховання та освіти – навчатися знанням, навчатися діяти, навчатися мирному співіснуванню, навчатися буттю – засвідчують перехід людства від моделі освіти знань до моделі освіти дій.

Щодо принципу освіти впродовж усього життя, заявленого ЮНЕСКО як пріоритетний напрям освіти в світі в епоху глобалізації, варто відмітити досвід «Товариства учительок домашніх наук у Підкарпатській Русі», яке розповсюджувало літературу з ведення домашнього господарства, навчало молодь готувати домашні страви та випічку, доглядати новонароджених, організовувало курси крою, оздоблення одягу, няньок та медичної справи для добровільних медсестер. Вважаємо, що така робота в сучасному українському суспільстві мала би бути відновлена громадськими (і педагогічними) товариствами, вона за умов правильної організації, пропагування здорового способу життя та діяльності за інтересами принесла б неоціненну користь суспільству, дала б можливість мільйонам населення повніше реалізуватись, відкрити в собі «друге дихання», бути корисними чи то в пенсійному віці, чи то в плані другої професії.

Заслуговує на увагу й досвід педагогічних товариств Закарпаття міжвоєнного періоду ХХ ст. щодо професійного вдосконалення педагогів. Розвиток в учителя почуття гордості за свою професію і професійний обов'язок – одна із загальних цінностей системи післядипломної педагогічної освіти в Європі сьогодні [194, с. 19], яка активно культивувалась діяльністю педагогічних товариств у період 20–30 рр. ХХ ст. на Закарпатті і в своїй основі сприймала вчителя як носія та пропагандиста національної ідеї.

Актуальними і в наш час залишаються такі форми роботи в галузі професійного вдосконалення педагогів, як організація «педагогічних гуртків» з вивчення та поширення інновацій в освіті. Сьогодні щось схоже покликані виконувати фахові методоб'єднання, однак робота малих педагогічних гуртків базувалась на тому, що вчителі-доповідачі мали безпосередні зв'язки з центрами інновації, об'єднували вузьке коло педагогів на основі певної педагогічної ідеї, що дозволяло заглибитись у проблему (поїздки, вивчення питань на місцях – «дорожні студії»).

Якщо «педагогічні вакації» – метод професійного вдосконалення вчителів, що знайшов своє відображення в літніх школах професійної майстерності, здобуття кредитів з окремого модуля в кредитно-модульній системі післядипломної педагогічної освіти, то «дорожні студії» – метод професійного вдосконалення педагогів, впровадження якого в практику ще в майбутньому, особливо з огляду на глобалізаційні та євроінтеграційні процеси в освіті України. Навчатись подорожуючи – головний принцип методики «дорожніх студій». Вчителі організовано відвідували місця інновацій, навчались безпосередньо в педагогів-новаторів чи в інноваційних школах, переносили досвід у свій край, виступали в «педагогічних гуртках» чи організовували, відповідно, представлення інновацій у своїх класах з подальшим їх обговоренням.

Вартий особливої уваги досвід педагогічних товариств щодо розвитку творчих здібностей учнів. У 20–30-х роках ХХ ст. на Закарпатті набуто досвіду елітної освіти через індивідуальний підхід до вихованців. Означаючи цей вид освіти, В.Г. Кузь протиставляє її освіті елітарній як закритій школі для еліти. «Елітна освіта має відкритий характер, оскільки охоплює талановитих молодих людей з високим інтелектуальними здібностями – представників різних соціальних прошарків, критерієм відбору яких є не знатність, багатство чи зв'язки, а саме інтелектуальні та моральні якості» [157, с. 31–32]. Так, члени Педагогічного товариства у 20–30-ті роки ХХ ст. здійснювали постійну активну селекційну роботу з відбору кращих учнів для навчання на наступному етапі, вели роз'яснювальну роботу з батьками, добивались для кращих учнів звільнення від оплати за навчання, присудження стипендій від меценатів, місця для проживання в приватних інтернатах та пансіонах, домовлялись про проживання кращих учнів із селянських родин у родинях відомих інтелігентів тощо.

Крім того, спільно з «Просвітою» ПТПР, «Учительська Громада» опікувалися розвитком шкільних театрів, хорів, літературною творчістю. Із цією метою кращі педагоги Закарпаття писали п'єси для шкільних театрів (С. Черкасенко, Марійка Підгірянка, О. Сливка) і ставили їх силами аматорських гуртків [221]. Важливо, що в постановці, поряд із дітьми та молоддю, брали участь і дорослі – вчителі, батьки, представники інтелігенції, цим сповідувалися принципи спадкоємності, активної поведінки в суспільстві і забезпечувалися методи прикладу, заохочення. О. Алиськевич, В. Бірчак, К. Заклинський, І. Панькевич, В. Пачовський на уроках використовували завдання творчого та пошуково-дослідницького характеру: написати твір-роздум, твір-опис, скласти оповідання чи вірш на задану тему, записати легенду, прислів'я, відшукати в доступних джерелах факт тощо. Як зазначає П.М. Ходанич, «кінцеву мету виховання педагога вбачали у формуванні творчої, національно свідомої активної особистості» [312, с. 171]. Для цього вчителям надавалась повна свобода у виборі методів та прийомів навчання: «...стоїме ми на основі повної свободи науковання, як головного принципу демократичного устрою шкільництва» [36, с. 42].

У журналах «Наш рідний край», «Віночок», які видавав активний член Педагогічного товариства О. Маркуш, учнівську молодь заохочували до збирання та дослідження крайового матеріалу з фольклору та етнокультури, до створення власних літературних спроб. Ідеї, закладені в 20–30-ті роки членами Педагогічного товариства щодо вивчення краєзнавства та народознавства у школі, особливо активно втілюються в життя у наш час. Так, у 1991 році науковець, письменник і педагог С.І. Жупанин видає «Орієнтовну програму з народознавства для 1–11 класів шкіл Закарпатської області» [121], а в 1994 році – програму «Літературне краєзнавство для гімназій Закарпаття», яку доповнює двотомною хрестоматією з літературного краєзнавства [27].

Письменник, науковець і педагог П.М. Ходанич у співавторстві видає програму для шкіл Закарпаття «Література рідного краю» (2015 р.) [317], а Закарпатська організація Національної спілки письменників України видає три

антології крайової літератури: оповідань, поезії, творів для дітей [129], [128], [127]. За перерахованими вище нормативними документами та виданнями в переважній більшості шкіл Закарпаття введено вивчення краєзнавства як факультативу, а також як окремих уроків з літератури рідного краю у шкільному курсі української літератури в 5–11 класах.

В анотації до програми з крайового народознавства С. Жупанин засвідчує принцип природовідповідності у вивченні цієї дисципліни [121, с. 2], який, як відомо, проголошували члени Педагогічного товариства. Цей принцип – основоположний в народній педагогіці. Як зазначає Ю.Д. Руденко, «у процесі навчання і виховання необхідно дотримуватися законів розвитку природи самої дитини», враховувати в навчанні і вихованні «не лише анатомічні, фізіологічні, психологічні і вікові особливості дітей, а й генетичні, національні, регіональні й статеві особливості», бо принцип народності виховання базується на тому, що «кожен народ має історично зумовлену національну систему навчання і виховання на основі власної культури» [255, с. 59].

Досвід педагогічних товариств міжвоєнного періоду на Закарпатті у ХХ столітті засвідчує: важливо вибудовувати свою модель освіти, не запозичуючи її бездумно в успішних державах, бо «...системи освіти тісно пов'язані з культурою і соціальними інститутами; не змінивши останні, не можна розраховувати і на зміни в освіті» [245, с. 27]. У час євроінтеграційних та глобалізаційних процесів в українському суспільстві цей досвід є особливо цінним.

Принцип гуманізму полягає в глибоко людяному ставленні до дітей, в урахуванні цінності кожної особистості. І.Д. Бех стверджує: «Помилковим видається судження, згідно з яким лише метод вирішальний у досягненні певної виховної мети педагога. Насправді ефективність будь-якого методу... залежить і від ціннісного клімату, який створює вихователь у класному колективі» [14, с. 17]. Педагог-гуманіст орієнтується на благородні складові моральної структури вихованця, він виявляє повагу до дитини, демонструє довіру до неї, здійснює зв'язок виховних дій із самоповагою учня, намагається утвердити учня в вірі в позитивне особистісне майбутнє, повсякчас апелює до світлих сторін його особистості. Саме таку поведінку переважної більшості вчителів – членів педагогічних товариств засвідчують спогади їх учнів, біографії визначних людей, зокрема письменників, художників, науковців.

Наслідки проведеного дослідження, здобутий фактологічний матеріал, теоретичні висновки і узагальнення дали змогу провести оновлення навчальних курсів історії педагогіки України, історії освіти Закарпаття, краєзнавства, розроблення спецсеминарів і практичних занять у ВНЗ з вивчення регіональної своєрідності Закарпатського регіону, що істотно доповнює знання про багатоманітність культурно-освітнього поступу українців. Зокрема, розроблено методичні матеріали [272] щодо вдосконалення змісту лекційних і практичних занять із відповідним розширенням джерельної та модульно-тематичної бази таких навчальних дисциплін:

- «Історія педагогіки», «Історія педагогічної думки Закарпаття» в Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти;

• «Педагогіка», «Історія педагогіки» в Ужгородському національному університеті, Мукачівському державному університеті, Карпатському університеті імені Августина Волошина, Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці II.

Нами також проведено апробацію розроблених методичних матеріалів [272] у процесі підготовки фахівців у зазначених вищих навчальних закладах. Використовували різні методи та форми навчання. Наприклад, завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми під час практичного заняття:

1. Яка роль єпископа Андрія Бачинського у розвитку народної освіти й, зокрема, організації педагогічної та просвітницької справи на Закарпатті?

2. Охарактеризуйте роль Ужгородської духовної семінарії як популярного навчального закладу, де отримали підготовку відомі у Європі педагоги, вчені, громадські діячі, наукові праці яких увійшли до скарбниці загальноукраїнської культури.

3. Хто публічно вперше заговорив про кульмінаційну роль учителів у розвитку освіти Закарпаття?

4. Коли вперше постало питання відкриття університету в Ужгороді?

5. Які були форми власності навчальних закладів на Закарпатті на межі XIX–XX століть?

6. У чому полягав освітній закон XXXVIII, відомий в історії як закон Й. Етвеша (1868 р.)?

7. Охарактеризуйте сутність політики «мадяризації» і в чому вона виявлялась в освіті.

8. У чому полягав освітній закон міністра освіти та культури графа Альберта Аппоні (1907 р.)?

9. Доведіть, що на початку XX ст. культура, освіта, шкільництво на території сучасного Закарпаття розвивалися у надзвичайно складних соціально-політичних умовах.

10. Наведіть приклади провідної ролі педагогів і духовенства у культурно-просвітницькому житті краю.

11. Охарактеризуйте активну просвітницьку діяльність закарпатських «будителів», котрі своїми прогресивними поглядами підживлювали освітньо-виховну парадигму місцевого населення.

12. Які основні завдання були в діяльності перших фахових педагогічних товариств, які виникли ще на початку XVIII ст. в європейських країнах, в т.ч. й на території Австро-Угорщини?

13. Охарактеризуйте полікультурність як характерну особливість регіону.

14. Чому ключовий момент у генезисі створення перших культурно-просвітніх організацій на Закарпатті полягав у важливій допоміжній і скеровуючій ролі вчителів та духовенства у цьому процесі?

15. Які етапи можна запропонувати у становленні та розвитку фахових педагогічних товариств на Закарпатті?

16. Як вплинув на формування освітньої політики перший учительський конгрес Підкарпатської Русі, який відбувся 16–17 квітня 1920 р. в Ужгороді за участі референта освіти П. Пешека?

17. Проаналізуйте основні напрями діяльності УТПР («Учительское товарищество Подкарпатской Руси»)?

18. Проаналізуйте основні напрями діяльності Педагогічного товариства Підкарпатської Русі.

19. Які основні методи, напрями і форми діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)?

20. Які методи, напрями і форми діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.) можна використати в сучасних умовах?

Для активізації процесу навчання використовували переважно технології інтерактивного навчання, зокрема, кооперативного навчання («ажурна пилка», «акваріум»), колективно-групового навчання («коло ідей», метод «мікрофон»), а також технології опрацювання дискусійних питань («метод ПРЕС» та інші). Наприклад, кожній малій групі студентів пропонували дати відповідь щодо розуміння наведених висловлювань:

- дослідника Павла Роберта Магочія, що «зрештою, злидні і неписьменність призводили до економічної, соціальної та інтелектуальної нерухливості, – й за таких обставин інтелігенції було ще важче розвивати національний рух і прищеплювати національну свідомість селянським масам» [167, с. 16];

- директора Учительської семінарії А. Волошина, який у вступній статті до першого номера педагогічного часопису «Учитель» писав: «Вѣрю, что и народъ у короткій часъ просвѣтиться къ тому чтобы упознавъ велику важность своеѣ школы, и не буде такъ холодно относиться къ школѣ, як до тепер!» [35, с. 4];

- директора Учительської семінарії, голови Педагогічного товариства Підкарпатської Русі А. Волошина: «Наше Товариство усилюєся служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини... не виховуєме вже лиш односторонньо для духа свободи, не говориме о соціалістичнім вихованню, но о соціалнім, о державногороджанським, о вихованню признання прав других, а разом і повинностей наших, о вихованню способности до праці для родини, для народу і для людства. І сесю свою принципіальну повинність ісповняє наша модерна школа новими совершеннішими засобами» [33, с. 35].

В якості дослідницького завдання студенти проводили контент-аналіз трактування у різних джерелах деяких понять («педагогічне товариство», «освітньо-просвітницька діяльність»), виділяли їх суттєві ознаки, а потім формулювали власний варіант з використанням виокремлених ознак.

Суттєва ознака поняття	Кількість авторів, які визначають дану ознаку
------------------------	---

Таким чином, результати навчально-методичної апробації проведеного дослідження свідчать, що вони можуть бути використані у роботі освітньо-виховних установ і громадських організацій Закарпатської області та України, для підготовки різноманітних методичних посібників, у написанні курсових та магістерських робіт.

ВИСНОВКИ

Системне й цілісне вивчення діяльності педагогічних товариств Закарпаття у міжвоєнний період дає підстави для таких висновків:

1. Підтверджено, що діяльність і здобутки учительських організацій краю у період 1919-1944 рр. не були предметом спеціального історико-педагогічного дослідження, а окреслювалися в контексті висвітлення окремих аспектів розвитку освіти і педагогічної думки Закарпаття, і головний акцент автори робили на вивченні питань поширення грамоти та освіти населення краю, певних проблемах національного виховання, на визначенні внеску окремих педагогічних персоналій. Незважаючи на наявні комплексні дослідження питань розвитку освіти на Закарпатті у ХХ ст., діяльність фахових організацій у період з 1919 по 1944 рр. висвітлюється в них побіжно, переважно у контексті аналізу інших історичних подій, у статусі другорядного чинника культурно-освітнього поступу краю. У результаті історіографічного аналізу джерел виявлено внесок просвітницьких і освітніх громадських товариств у розвиток концептуальних педагогічних ідей, методичних підходів до навчання дітей і дорослих, у поширення культурно-освітніх цінностей. Висвітлено також культурно-освітню діяльність провідних освітян краю – активних діячів різноманітних за метою і напрямками роботи громадських просвітницьких інституцій, окреслено їхній внесок у розвиток української педагогіки.

2. З'ясовано, що робота фахових освітянських організацій залежала від суспільно-політичних трансформацій, що відбувалися на Закарпатських землях протягом другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. (входження краю до складу Австро-Угорщини (1867–1919 рр.), Чехословацької Республіки (1919–1939 рр.), Угорщини (1939–1944 рр.), та нормативно-правової бази, якою регламентувався культурно-освітній розвиток регіону у певний період (закон Й. Етвеша, Альберта Аппоні, закони та розпорядження міністерства шкільництва і народної освіти Чехословацької Республіки, Угорщини). Суспільно-історичні умови розвитку регіону (соціально-економічна відсталість, політичне безправ'я і низький освітній рівень населення, його поліетнічність) практично до завершення Першої світової війни дуже ускладнювали діяльність інтелігенції в напрямі просвіти і підвищення культурного рівня місцевого люду. Доведено, що значна активізація громадського руху, зокрема створення та діяльність учительських товариств, відбулася після того, як за Сен-Жерменським договором (1919 р.) Закарпаття було приєднано до Чехословацької Республіки. Цей процес спричинив зовнішні (демократизація суспільних відносин, поширення загальноєвропейських просвітницьких ідей) і внутрішні (соціально-економічне зростання краю, прагнення окремих груп інтелігенції об'єднати зусилля для подолання кризових явищ, розвиток науки та шкільництва, професій, формування процесів національного самовизначення українців) позитивні зміни в регіоні.

Аналіз специфіки соціальної та національно-культурної спрямованості роботи крайових педагогічних громадських організацій у досліджуваній період дав підстави стверджувати, що їх розвиток відбувався в контексті

загальноукраїнського просвітницько-педагогічного руху другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., але мав значні регіональні особливості.

3. Охарактеризовано періоди освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття: 1) культурно-просвітницький (протопедагогічний) період (друга половина ХІХ ст.– початок ХХст.) – поява перших організованих груп інтелігенції, які переслідували культурно-просвітницькі цілі. Ці осередки ще не були фахово-спеціалізованими педагогічними товариствами, а більше були схожі на клуби за інтересами; 2) легалізація перших крайових педагогічних товариств (початок ХХ ст. – до 1919 р.) – утворення першої громадської фахової організації освітян («Учительське допомогове товариство») – активізація роботи культурно-просвітницьких товариств. У цей час формуються вузькопрофільні об'єднання вчителів, які почали групуватися за соціально-фаховою спільністю й зосередили увагу на освітньо-виховних проблемах тогочасності; 3) становлення та розвиток педагогічних товариств Закарпаття (1919–1939 рр.) – масова організація легальних об'єднань педагогів, створюваних за погодженням з державними органами влади, виникнення нових форми громадської самоорганізації освітян (педагогічні кружки (гуртки) для вдосконалення фахової майстерності учителів, освітянські гуртки для організації позашкільної роботи, допомогіві каси, кредитні спілки; 4) заборона діяльності більшості педагогічних товариств краю (1939–1944 рр.) – згорання демократичних процесів у суспільно-політичному житті регіону, закриття більшості педагогічних товариств краю.

4. Висвітлення основних напрямів діяльності крайових педагогічних товариств у сфері освіти й шкільництва Закарпаття у досліджуваний час дало змогу стверджувати, що ключовим завданням найбільш впливових крайових освітянських організацій була просвітницько-педагогічна праця, спрямована на реформування системи освіти на території Підкарпатської Русі, виховання підростаючого покоління на гуманістичних, морально-християнських та духовно-національних ідеалах, проведення освітньо-культурної роботи серед дорослого населення. Встановлено методи та форми освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття, які стали характерними у роботі фахових освітянських організацій досліджуваного періоду. Серед них виділяємо такі найістотніші: організація курсів підвищення педагогічної кваліфікації вчителів, курсове покращення освітньої майстерності молодих педагогів; вирішення проблем кваліфікації вчительських кадрів на основі вибору різноманітних форм курсової підготовки: «вакаційні» курси, педагогічні гуртки, «студійні дороги»; заходи щодо подолання неписьменності, поширення практичної освіти в середовищі народних мас, охоплення навчанням різних вікових категорій (курси крою, кухарства, медичних сестер тощо); видання з цією метою популярних посібників, створених на основі новітніх досягнень науки та практики; організація видавничої діяльності, написання й публікація авторських статей та підручників освітньо-виховного й науково-методичного спрямування; організація та проведення педагогічних і науково-методичних з'їздів, конференцій; організація масових заходів навчально-виховного і мистецького характеру, зокрема свят і вечорів для

молоді, театральних і музичних вистав, освітянських виставок тощо; створення й регулярне поповнення бібліотечних фондів, закупівля й розповсюдження книжної продукції, формування бібліотек у читальнях, школах, клубах; покращення побутових умов учнів (відкриття інтернатів, можливість проживання учнівської молоді в сім'ях крайової інтелігенції; облаштування кухонь та їдалень при навчальних закладах; призначення стипендій за відмінну успішність тощо); співпраця з державними органами влади для вирішення програмних та статутних завдань. Педагогічні товариства спільно із шкільним відділом Підкарпатської Русі розробляли навчально-методичні програми, підручники, організували заходи, спрямовані на розв'язання проблем розвитку освітньої галузі краю. Така робота допомагала не лише вирішувати питання розвитку шкільництва на Підкарпатській Русі, а й давала можливість підвищувати роль педагога у суспільстві, формувала основи громадянського суспільства, демократичних відносин, що, у свою чергу, позитивно впливало на виховання підростаючого покоління; національне спрямування позашкільної роботи: організація відпочинку дітей та юнацтва на основі національного виховання, пропагування народних традицій. Участь педагогічних організацій у заснуванні та роботі організації «Пласт» на території Підкарпатської Русі; вирішення проблем матеріального забезпечення педагогів, підтримка громадської активності вчителя, його іміджу в соціумі; обмін педагогічним досвідом як необхідна умова творчого зростання вчителя («студійні дороги», педагогічні гуртки, педагогічні конгреси, «день школи»); розвиток наукової діяльності вчителів та учнів, поширення дослідницької форми роботи; етнографічні, фольклористичні, мовознавчі студії тощо; співпраця з однотипними фаховими та культурно-освітніми товариствами.

5. Репрезентовані позитивні здобутки педагогічних товариств Закарпаття міжвоєнного періоду доводять, що вони мають не лише науково-теоретичну вартість, а й можуть слугувати для сучасного творчого використання у практичній роботі громадських освітянських об'єднань. Актуальними в наш час залишаються напрацювання, що стосуються формування національної свідомості та самосвідомості учнів, їхнього духовного світу, особистісної самостійності, моральних чеснот за шкалою європейських і християнських цінностей. Корисними вважаємо такі, вироблені у минулому напрями роботи, які спрямовують організацію освітньої галузі на системне відродження національних традицій, організацію навчання та виховання на основі демократизму, гуманізму, дитиноцентризму. Варто згадати застосовувані освітянами-попередниками методи забезпечення зв'язків школи з громадськістю і батьками, різноманітні методи розвитку іміджу вчителя і навчального закладу.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів проблеми, пов'язаної з висвітленням питань розвитку педагогічних товариств краю у міжвоєнний період (1919–1939 рр.). Потребують дослідження постаті окремих діячів товариств (А. Бескида, М. Полянського, П. Федора та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агій Ф. Перехід з етимології на фонетику. Наша школа. 1936. Ч. 7. С. 15.
2. Агій Ф. Потреба нової школи. Учитель. 1927. Ч. 67. С. 15-16.
3. Агій Ф. Потреба нової школи. Учитель. 1931. Ч. 4. С. 77-108.
4. Алиськевич А. Значѣня матерньоѣ мовы для школы. Учитель. 920. Рѣчник І. Число 3. 10 марта (сухий). С. 16.
5. Алиськевич А. Типы средних школ на Подкарпатской Руси. Учитель. 1932. Число 3. С. 94104.
6. Алиськевич А. Типы школѣ. Якоѣ школы намѣ треба? Учитель. 1920. Рѣчник І. Число 7. С. 14. Рѣчник І. Число 8. С. 26. Рѣчник І. Число 9. С. 36. Рѣчник І. Число 10. С. 7-8.
7. Алиськевич А. Шкѣльнѣ пѣдручники и библиѣтеки на Подкарпатскѣй Руси. Подкарпатска Русѣ. 1925. Рѣчник ІІ. Ч. 1. С. 37.
8. Алмашій М. Русинська педагогїчна енциклопедїя. Ужгород : Карпатська Вежа, 2005. 304 с.
9. Арцишевський Р.А. На шляху до загальнолюдського свїтогляду. Шлях освїти. 2011. № 1. С. 17-20.
10. Бенца О.І. Громадянське виховання учнївськѣй молодї в спадщинї дїячїв освїти Закарпаття (1919-1939 рр.) : [монографїя]. Дрогобич : Коло, 2004. 232 с.
11. Березївська Л. Освїтньо-виховна дїяльнїсть кїївських просвїтницьких товариств (друга половина ХІХ поч. ХХ ст.). К. : Молодь, 1999. 191 с.
12. Бесїда на ІІІ з'їзді Педагогїчного товариства Пїдкарпатськѣй Русї / Волошин Августин. Педагогїчні твори. Ужгород : ВАТ «Закарпаття», 2007. С. 42-44.
13. Бех І.Д. Виховання особистостї : у 2 кн. Книга друга : Особистїсно-орїєнтований пїдхїд : науково-практичнї засади. К. : Лїбїдь, 2003. 344 с.
14. Бех І.Д. Рефлексивно-експлїцитний метод у вихованнї особистостї. Педагогїка і психологїя. 2013. № 3. С. 17-23.
15. Бех І. Феномен одухотворення навчального змїсту як виховний засїб. Педагогїка і психологїя. 2014. № 2. С. 47-51.
16. Бїдзїля Ю.М. Закарпатська перїодика й проблеми формування національно-їнформацїйної їдентичностї мїсцевих українцїв. Науковий вїсник Ужгородського унїверситету. Серїя : Фїлологїя. Соцїальнї комунїкацїї. 2013. Вип. 2 (30). С. 165-173.
17. Бїлавич Г. Українське педагогїчне товариство «Рїдна школа» і розвиток національного шкїльництва у Галичинї у 1881-1939 рр.» : (Засновано у Львовї у 1881 р.). Початкова школа. 1994. № 1. С. 54-56.
18. Бойко А.М. Упровадження педагогїчної їнноватїки в практику виховання : монографїя. Полтавський НПУ їм. В.Г. Короленка. Полтава : ПНПУ їм. В.Г. Короленка, 2011. 384 с.
19. Бондар А., Чума А. Українська школа на Закарпаттї та Схїднїй Словаччинї : Історичний нарис. Пряшїв, 1967. 113 с.

20. Борейко О.М. М.В. Громадські товариства Волині (становлення др. пол. ХІХ ст.). Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка : зб. наук. Праць. За ред. проф. М.В. Левківського. Київ Житомир : ЖДПУ, 2002. 234 с. С. 51-54.
21. Борисенко В.Й., Телегуз І.О. Національна освіта і формування української модерної нації у 1921-1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії. Навч. посібник. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 156 с.
22. Бочекъ С. Еще про ходженя до школы. Учитель. 1921. Рѣчник II. Число 1. С. 7-13.
23. Бочекъ С. О станѣ горожаньских школъ на Пѣдк. Руси школы. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник III. Число 2. С. 28-31.
24. Ващенко Г.І. Виховний ідеал : підручник для педагогів, молоді і батьків. Полтава : Полтавський вісник, 1994. Т. 1. 3-тє вид. 191 с.
25. Вегеш М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України / М.Вегеш, М.Кляп, В.Тарасюк, М.Токар. 2-ге вид., допов. Ужгород : Карпати, 2009. 480 с. С. 464.
26. Величавий маніфест. З'їзд У.Г. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 2.
27. Верховиночка. Література рідного краю // Навчальний посібник: у 2-х кн. К. : Рута, 2003.
28. Вѣсти изъ учительского житя . Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 7. С. 8.
29. Вѣсти изъ учительского житя. Другій учительській конгресъ въ Мукачевѣ. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 9. С. 67.
30. Вѣсти изъ учительского житя. Учитель. 1921. Рѣчник II. Число 4. С. 62-63.
31. Витяг з протоколу. Учительський голос. Мукачево, 1933. Ч. 2. С. 2829.
32. Вітаємо українських учителів в Ужгороді! Нова свобода. 1938. № 17. 3 липня. С. 1.
33. Волошин А. Бєсїда голови Педагогічного Товариства на II загальному з'їзді. Педагогічні твори. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. С. 34-37.
34. Волошин А. Бєсїда III загальному з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі. Педагогічні твори. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. С. 42-44.
35. Волошинъ А. Братя и сестры! Учителѣ и учительницѣ. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 1 и 2. 10 февраля (лютого). С. 34.
36. Волошин А. Демократична шкільна система. До питання новелізації шкільних законів. Педагогічні твори. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. С. 3742.
37. Волошин А. Масарик и русины. Пчолка. 1930. Ч. 7. С. 168170.
38. Волошин А. Наша задача. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 1. С. 12.
39. Волошин А. Педагогична Академія. Педагогічні твори. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. С. 3234.

40. Волошин А. Педагогічні твори. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 276 с.
41. Волошин А., Ревай Ю. Впишіться в члени «Педагогічного Товариства». Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 1. С. 16.
42. Волошин А. Твори. Ужгород : Гражда, 1995. 452 с.
43. Воробець І.В. Освіта дорослих у Галичині (1891-1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Івано-Франківськ, 2001. 19 с.
44. Ворон А., Плеша Фр. Протокол загальних зборів. Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 5. С. 6468.
45. Ворон А. Студійна подорож до Чехії. Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 2. С. 20-23.
46. Всѣ, котрѣ хотять. Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 4. С. 72.
47. Всѣ, котрѣ хотять. Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 5. С. 83.
48. Всім членам Пед. Т-ва. до уваги! Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 10. С. 168.
49. Вульф К. Антропология воспитания. М. : Праксис, 2012. 296 с.
50. Г-нь Д-ръ Эмиль Франке, Министръ Школь и Народнаго Просвѣщенія. Народная Школа. 1936. № 3. С. 1.
51. Герцюк Д.Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (II половина XIX початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». К., 1996. 24 с.
52. Головний Виділ УГ. Нова свобода. 1938. № 19. 9 липня. С. 7.
53. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIXXX ст.). Ужгород : Закарпаття, 1992. 297 с.
54. Гомоннай В. Іван Артемович Панькевич як педагог. Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 року). Ужгород, 1992. С. 208211.
55. Гомоннай В.В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття (дорадянський період). Ужгород : Ужгородська типографія, 1990. 136 с.
56. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. К. Ужгород : Радянська школа, 1988. 168 с.
57. Гомоннай В.В. Педагогічна освіта на Закарпатті / В.В. Гомоннай, В.В. Росул, П.М. Ходанич. Ужгород : Видавництво «Гражда», 2003. 112 с.
58. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття. Ужгород, 1997. 248 с.
59. Гончаренко С., Мальований Ю. Гуманізація і гуманітаризація освіти. Шлях освіти. 2001. № 3. С. 28.
60. Григашій М. Культурна Прага. Учитель. 1921. Річник II. Число 3. С. 4146.
61. Громадсько-просвітницька діяльність української інтелігенції в Лівобережній Україні другої половини XIX століття. / С.М. Дмитренко // автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Івано-Франківськ, 2000. 17 с.

62. Груць Г.М. С. Русова і просвітительський рух в Україні. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 1999. 20 с.

63. Гуляничь М. Нѣскольکو словъ о нашихъ школах. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 10. С. 35.

64. Делегація Учительської Громади в єпископа Олександра. Нова свобода. 1938. № 27. 20 липня. С. 1.

65. Делегація Учитель. Громади у п. губернатора. Нова свобода. 1938. № 24. 16 липня. С. 2.

66. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») URL: www.expert-ua.info/document/archivebp/law3dwjcu/index.htm

Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)

67. Відозви Товариства «Шкільна Матка Русинів» . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород. Опис 1. Справа 28. Арк.135.

68. Доклад о деятельности и положении Подкарпатского Народопроеветительного Союза в Ужгороде на заседании правления от 9 июня 1929 года. Письмо Почтенному Школьному отделу Земского уряда для Подкарпатской Руси в Ужгороде с протоколом заседания Президиума ПНС от 9 июня 1929 года и докладом о состоянии деятельности Союза . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. Опис 1. Справа 305. Арк. 13.

69. Доклад о деятельности и положении Подкарпатского Народопроеветительного Союза в Ужгороде на заседании правления от 9 июня 1929 года . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1146. Справа 305. Арк. 13. Письмо Почтенному Школьному отделу Земского уряда для Подкарпатской Руси в Ужгороде с протоколом заседания Президиума ПНС от 9 июня 1929 года и докладом о состоянии деятельности Союза.

70. Іршавська окружна народно-просвітительська рада, с. Іршава . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1108. 1 спр.

71. Копії договорів про оренду інтернату та переписка з Міністерством освіти Чехословаччини по цьому питанню (12.III.1933 14.III.1936) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді. Опис 3. Справа 1167. На 47 арк.

72. Копії договорів про оренду інтернату та переписка з Міністерством освіти Чехословаччини по цьому питанню (12.III.1933 14.III.1936) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1379. Опис 3. Справа 1167. На 47 арк.

73. Листування з діячами товариств ім. Духновича, «Загальношкільна поміч» і інше про діяльність цих товариств. 13 лютого 1928 р. 15 лютого 1929 р. . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1146. Справа 202. Арк. 23. Лист Общества «Школьная помощь» в Ужгороде культурно-просветительному обществу им. Духновича в Ужгороде.

74. Листування з діячами товариств ім. Духновича, «Загальношкільна поміч» і інше про діяльність цих товариств. 13 лютого 1928 р. 15 лютого 1929 р. . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1379. Опис 3. Справа 202. Арк.

23. Лист Общества «Школьная помощь» в Ужгороде культурно-просветительному обществу им. Духновича в Ужгороде.

75. Меморандум «Учительского товарищества» Подкарпатской Руси от 1923 г. Президенту, сенаторам . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1146. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород. Опис 1. Справа 32.

76. Міністерство внутрішніх справ Карпатської України, м. Хуст (19381939 рр.) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 18. 1050 спр.

77. Нижнєверечанська окружна народно-просвітительська рада, с. Нижні Верецьки (Нижні Ворота) Свалявського округу . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1109. 1 спр.

78. Обращение Президиума общества учителей («Учительская Громада») в Мукачево о подготовке сборника под. назване «Наші змагання» (Наші стремления) и перечень тем для написания научных статей в данный сборник (22.XI.1935) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. Опис 1. Справа 9. 3 арк.

79. Окружной секретариат Чехословацкой социал-демократической партии Подкарпатской Руси в Мукачево. 19291936 рр. . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1585. 16 спр.

80. Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини про надання фінансової допомоги товариству «Школьная Помощь». 19301934 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, м. Ужгород. Опис 3. Справа 961.

81. Переписка з Міністерством шкільництва та освіти Чехословаччини народно-просвітними рядами та культосвітніми спілками про їх фінансування. 19291930 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород. Опис 5. Справа 673.

82. Переписка з типографіями про випуску для шкіл журналу «Наша школа». 19301935 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, м. Ужгород. Опис 3. Справа 965.

83. Переписка с земским урядом, редакцией журнала «Народная школа» о деятельности «Учительского товарищества». 26 января 1926 9 мая 1937 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 50. Правление «Культурно-просветительного общества им. Духновича», г. Ужгород. Опис 1. Русское Культурно-просветительское общество им. Духновича в Ужгороде. 19191943. Справа 23. 41 арк.

84. Переписка с Председателем Чехословацкого сената, учительским обществом Подкарпатской Руси по языковому вопросу на Подкарпатской Руси. 13 декабря 1923 17 марта 1933 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 50. Правление «Культурно-просветительного общества им. Духновича», г. Ужгород. Опис 1. Русское Культурно-просветительское общество им. Духновича в Ужгороде. 19191943. Справа 9. 247 арк.

85. Переписка с представительством Учительского товарищества Подкарпатской Руси об организации и деятельности курсов повышения квалификации учителей. 1922 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород. Опис 7. Справа 74.

Арк. 1. Вакаційні курси для учительства народних шкіл. Ужгород, 30 мая, 1922.

86. Переписка с представительством Учительского товарищества Подкарпатской Руси об организации и деятельности курсов повышения квалификации учителей. 1922 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1379. Опис 7. Справа 74. Арк. 1. Вакаційні курси для учительства народних шкіл. Ужгород, 30 мая, 1922.

87. Переписка с редакцией «Народной школы» о подписке на журнал. 25.VIII.1936 8.VI.1937. Арк. 18. Лист Президіума УТПР в Мукачеві № 97/1937 про виділення субсидій для журналу «Народная школа». Державний архів Закарпатської області. Ф. 1039. Учительское товарищество Подкарпатской Руси, г. Ужгород. Опис 1. Справа 2.

88. Повідомлення Народопроевітнього Союзу про прийом товариства до Союзу і запрошення на засідання, оголошення про порядок виклопотання допомоги товариствам, запит Крайового управління про складання бюджету (8.02.1929 р. 9.04.1932 р.). Державний архів Закарпатської області. Ф. 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород. Опис 1. Справа 10. Арк.113.

89. Повідомлення членам товариства про їх обрання на виборні посади, листування з учителем Гендером про його відмову стати членом кураторії товариства з міркувань певних суперечок (18.IV.1927 р. 9. VIII.1927 р.) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород. Опис 1. Справа 7. Арк. 4. Лист І. Гендера Михайлу Бращайку з відмовою в членстві (10.VII.1927). Арк. 5. Відповідь М. Бращайка на лист І. Гендера.

90. Правление русского культурно-просветительного общества им. А. Духновича, г. Ужгород. 19191943 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 50. 510 спр.

91. Правління культурно-освітнього товариства «Просвіта», м. Ужгород. 19201939 рр. . Державний архів Закарпатської області. Ф. 72. 210 спр.

92. Протокол экстренного заседания правления краевого Народопроевітительного Союза от 9 июня 1929 г. . Державний архів Закарпатської області. Ф. 50. Правление русского культурно-просветительного общества им. А. Духновича, г. Ужгород. Опис 2. Справа 28. Арк. 14.

93. Протоколи зборів і засідань товариства (16 серпня 1926 р. 15 жовтня 1933 р.) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород. Опис 1. Справа 1. Арк. 2. Протокол написаний 16 августа 1926 в Ужгороде на Учредительном собрании «Школьной Матки Русинов ЧСР».

94. Протоколи зборів і засідань товариства (16 серпня 1926 р. 15 жовтня 1933 р.) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород. Опис 1. Справа 1. 31 арк.

95. Протоколи зборів Окружного учительського товариства Тячівського округу (25 травня 1923 р. 15 серпня 1937 р.) . Державний архів Закарпатської

області. Ф. 83. Тячівський шкільний інспекторат, с. Тячево. Опис 5. Справа 3. 37 арк.

96. Прохання спілки «Шкільна Матка Русинів у Чехословацькій Республіці» про надання фінансової допомоги та переписка по цьому питанню (25.IX.1930 р. 1.II.1935 р.) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. Опис 3. Справа 1024. Арк. 15. Відповідь на просьбу «Школьной Матки Русинов» о уділення субвенції на стипендіальний фонд для студентів (з децембра 1931 р.).

97. Прохання спілки «Шкільна Матка Русинів у Чехословацькій Республіці» про надання фінансової допомоги та переписка по цьому питанню (25.IX.1930 р. 1.II.1935 р.) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. Опис 3. Справа 1024. Арк. 15. Відповідь на просьбу «Школьной Матки Русинов» о уділення субвенції на стипендіальний фонд для студентів (з децембра 1931 р.). Арк. 16. Просьба «Школьной Матки Русинов» о уділення субвенції на стипендіальний фонд для студентів.

98. Прошение краевому комитету субсидии на издание журнала «Народная школа». 10.III.1937 10.X.1938 . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1039. Учительское товарищество Подкарпатской Руси, г. Ужгород. Опис 1. Справа 3. Арк. 3. Лист № 23 1938 / 39 від 10 октября 1938 про субсидію на издание журнала «Народная школа».

99. Реферат А. Волошина на з'їзді товариства «Просвіта» в Ужгороді. Державний архів Закарпатської області. Ф. 72. Культурно-просветительное общество «Просвіта», г. Ужгород. Опис 2. Справа 107. 27 арк.

100. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород. 1919-1938 рр. Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. 24418 спр.

101. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород. 1919-1939 рр. Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Опис 7. Справа 94. Арк. 1928.

102. Свалявська окружна народно-просвітительська рада с. Свалява . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1010. 1 спр.

103. Списки членів товариства, заяви про вступ до товариства (7.04.1927 р. 22.07.1932 р.) . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород. Опис 1. Справа 8. Арк. 124.

104. Статті й об'яви для видання «Підкарпатська Русь». Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород. 1919-1938. Опис 9. Справа 49. Арк. 16. «Просьба «Школьной Матки Русинов» о уділення субвенції на стипендіальний фонд для студентів».

105. Статут Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі Ужгород. 1926. Державний архів Закарпатської області. Ф. 72. Правление культурно-просветительного общества «Просвіта», гор. Ужгород (1922-1939). Опис 2. Справа 14. 15 арк.

106. Статути товариства й листування з Крайовою управою і поліційною дирекцією про затвердження статутів (19 серпня 1926 р. 21 січня 1936 р.)

Державний архів Закарпатської області. Ф. 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород. Опис 1. Справа 6. 87 арк.

107. Ужгородське акціонерне товариство «Уніо», м. Ужгород. 1918 р. Державний архів Закарпатської області. Ф. 1374. 2 спр.

108. Ужгородське товариство «Руський клуб». 19191938 рр. . Державний архів Закарпатської області. Ф. 1379. 1 спр.

109. Унгварське жупне жіноче товариство, м. Унгвар (Ужгород). 1895 р. Державний архів Закарпатської області. Ф. 1144. 2 спр.

110. Учительское товарищество Подкарпатской Руси, г. Ужгород. 19251940. Державний архів Закарпатської області. Ф. 1039. 6 спр.

111. Финансирование книг интерната «Школьная Помощь» в Мукачево и в Ужгороде . Державний архів Закарпатської області. Ф. 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород. 19191939. Опис 7. Справа 358.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

112. Кураторія Львівського шкільного округу (19211939 рр.) . Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 179. Опис 1. Спр. 55.

113. Листування з Міністерством внутрішніх справ і староствами про запровадження польської мови в службову діяльність, жалоби греко-католицького духовенства на заборону в листуванні українською мовою, 24 вересня 1921 3 липня 1925. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 2. Станіславське воєводське управління м. Станіслав 1921-1939 рр. Опис 1. Спр. 45. Арк. 1153.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

114. Листування з Міністерством внутрішніх справ про діяльність УНДО, УСРП, ФНС та ін., 1931-1933. Державний архів Львівської області. Ф. 1. Львівське воєводське управління, м. Львів, 19201939. Опис 52. Спр. 168.

115. Дічек Н.П. Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ перша третина ХХ ст.): монографія / [авт. кол.: О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л. Д. Березівська та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. К. : Педагогічна думка, 2013. 640 с.

116. Дічек Н.П. Сухомлинський В. і зарубіжна філософсько-психологічна думка ХХ ст.: збіжності морально-етичних поглядів на суспільство і людину в ньому. Рідна школа : Науково-педагогічний журнал. 2015. № 56. С. 39.

117. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 2030-х років ХХ ст. Івано-Франківськ, 1995. С. 128.

118. Дрітярѣ. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 5. С. 80-83.

119. Енциклопедія історії і культури карпатських русинів / уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерій Падяк ; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. 856 с. + ХХХІІ с.

120. Житя в кружкахъ Учительского Товариства. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 9. С. 8.

121. Жупанин С.І. Орієнтовна програма з народознавства для 11-х класів шкіл Закарпатської області. Бібліотечка газети «Новини Закарпаття». 1991.

122. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919-1939 роки). Івано-Франківськ, 2007. 392 с.
123. Загальна бібліографія Подкарпаття / Зложили : М.М. Лелекач, І.А. Гарайда; післямова В. Падяк; передмова Д. Данилюк. Факсимільне вид. 1944. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2000. 212 с.
124. Загальнѣ зборы учительства горожаньских школ . Учитель. 1925. Рѣчник VI. Число 34. С. 9194.
125. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець / [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко ; Відп. за вип. М. Токар]. Ужгород : Вид. Ліра, 2010. 720 с.
126. Заседаніє Правленія Краєваго Союза Учителей ремесленныхъ школъ . Народная Школа. 1935/36. № 9. С. 15-16.
127. Закарпатська література для дітей. XX століття. Антологія / Упоряд. Г. Малик. Ужгород : Закарпаття, 2004.
128. Закарпатська поезія XX століття : Антологія / Упоряд. В. Густі. Ужгород : Закарпаття, 2003. 504 с.
129. Закарпатське оповідання XX століття : Антологія / Упоряд. П. Ходанич. Ужгород : Закарпаття, 2002. 528 с.
130. Звіт секретаря УГ В. Свереняка. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 25.
131. З дѣяльности Педагогичного Товариства Подк. Руси. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 1 С. 14-15.
132. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. Ужгород, 1995. 100 с.
133. З'їзд УГ й держава. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 3.
134. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919-1939). Тернопіль : Воля, 2005. 946 с.
135. Ігнат А. Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX - поч. XX століття. Конспект лекцій із спецкурсу «Історичне краєзнавство». Ужгород : УжДУ, 1971. 68 с.
136. Ігнат А. Стан освіти на Закарпатті в 20-30-х роках XX ст. Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. Ужгород : Карпати, 1970. С. 212-222.
137. Ігнатенко П. Педагогічна наука і розбудова національної системи освіти. Нова освіта України. 1994. № 1. С. 81-82.
138. Інформаційная часть . Народная Школа. 1935/36. № 7. С. 15.
139. Історія Ужгородської гімназії (1613-2013) / Василь Химинець, Михайло Басараб. Ужгород : Карпати, 2013. 271 с.: 265-267.
140. Калічак Ю. Аркадій Животко : Повернення із забуття (Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність вченого). Дрогобич : Коло, 2003. 214 с.
141. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. Навч посіб. К. : Вища школа, 1997. 304 с.
142. Клима В. Школьное дело и просвещение на Подк. Руси. Подкарпатская Русь 1919-1936. Ужгород, 1936. С. 101-105.

143. Кляп М. Використання педагогічної спадщини Августина Волошина в сучасній українській школі. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2014. № 4. С. 228-240.
144. Кляп М.І. Педагогічна діяльність А. Волошина в 20-30-х роках ХХ століття : дис....канд. пед. наук : 13.00.01. Ужгородський держ. у-т. Ужгород, 1997. 167 с.
145. Кляп М.І. Педагогічна спадщина Августина Волошина /Вегеш М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України / М.Вегеш, М.Кляп, В.Тарасюк, М.Токар. 2-ге вид., допов. Ужгород : Карпати, 2009. 480 с.
146. Кляп М.І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919-1939). Ужгородський національний ун-т. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2001. 149 с.
147. Коваленко О.А. Педагогічна діяльність наукових товариств Слобожанщини другої половини ХІХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Х., 2000. 20 с.
148. Ковба Ж.М. «Просвіта» світло, знання, добро і воля українського народу. Дрогобич : Відродження, 1993. 128 с.
149. Конгресь педагогичный. Учитель. 1920. Рѳчник I. Число 3. 10 марта (сухий). С. 15.
150. Кондратович И.М. Історія Подкарпатской Руси для народа. Ужгород : Вид-во товариства «Просвіта» в Ужгороді, 1924. Ч. 3537. 113 с.
151. Кондратович М. Коротка історія Общества св. Василя Великого. Ювілейный ілюстрований календар на переступный рок 1928. Рок видання 60-ый. Ужгород : Книгопечатня акційного товариства «УНІО», 1927. С. 41-48.
152. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (ХІХ перша третина ХХ ст.).. К. : Хрещатик, 1992. 120 с.
153. Кононенко В.І. Мовно-культурні процеси в освітньому просторі. Шлях освіти. 2011. № 2. С. 25.
154. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 64. URL: www.mon.gov.ua/content/..06/..konczepczyia.doc
155. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття. Педагогіка і психологія. 2003. № 1. С. 616.
156. Кузма И. Про ходження до школы. Учитель. 1920. Рѳчник I. Число 10. С. 13.
157. Кузь В.Г. Плекаймо сучасну інтелектуальну еліту. Педагогіка і психологія. 2013. № 3. С. 3136.
158. Кузь В.Г. Педагогические основы воспитательного процесса в комплексе «Школа-детский сад» : дис. д-ра пед. наук в форме научного доклада : 13.00.01. НИИ педагогики Украины. К., 1992. 54 с.
159. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання. Навч. посіб. К. : Знання, 2006. 325 с.
160. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка. Підручник. К. : Знання, 2007. 447 с.

161. Культура добросусідства : «Я. Моя сім'я, родина, друзі». Робочий зошит для 1-го класу загальноосвітніх шкіл Закарпаття / Араджионі М.А., Палько Т.В., Кірик М.Ю., Ходанич Л.П. К., 2015. 88 с.
162. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX перша половина XX ст.) : Історико-педагогічний аспект. Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. 328 с.
163. Курсь для образования фаховыхъ учителей. Народная Школа. 1936. № 6. С. 13.
164. Кухта М.І. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 2030-х років XX ст. (на матеріалі української педагогічної преси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». К., 1998. 20 с.
165. Левківський М.В. Історія педагогіки. Навч.-метод. посібник. Вид. 4-те. К. : Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
166. Ліхтей І. Діяльність громадських організацій / І. Ліхтей, В. Керецман, Н. Керецман. Нариси історії Закарпаття. Ужгород : Закарпаття, 1995. Том II (1918-1945). С. 413-429.
167. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848-1948). Поличка «Карпатського краю». ЧЧ. 36 (18). Ужгород, 1994. 296 с.
168. Магочій П.Р. Федор Павло (Федоръ Павелъ) . Енциклопедія історії і культури карпатських русинів / Уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. мови Надії Кушко; ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. С. 776-777.
169. Максименко С.Д. Загальна психологія. Навч. пос. К. : Центр учбової літератури, 2008. Вид. 3-тє. 272 с.
170. Маляр Л.В. Вивчення творчості класиків української та зарубіжної літератури у школах Закарпаття (друга половина XIX перша половина XX ст. : автореф.дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Прикарпатський у-т ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
171. Марфинець Н. Зміст літературного краєзнавства у навчальних програмах 2030-х рр. (на прикладі шкільництва Підкарпатської Русі). Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. Вип. 42. С. 284-293.
172. Машталер О.В. Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича; за ред. О.Р. Мазуркевича. К. : Рад. школа, 1966. 148 с.
173. Миклошшій Йосиф Змѣй. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 5 С. 89-91.
174. Міністер школьництва Др. Маркович на Подк. Руси. Учитель. 1925. Рѣчник VI. Число 34. С. 90-91.
175. Моментки з з'їзду УГ. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 67.
176. Москаленко В. Соціальна психологія. Підруч. Вид. 2-ге. К. : Центр учб. літератури, 2008. 688 с.
177. Мусатов С.О. Просоціальні засади оновлення загальноосвітньої школи. Педагогіка і психологія. 2001. № 34. С. 25-34.

178. Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. 1939 р.) : [монографія]. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І.Я. 2007. 764 с.
179. Назаренко Л. Шляхи розвитку взаємодії сім'ї та школи. Шлях освіти. 2005. № 2. С. 33-37.
180. Народи молодих учителів. Нова свобода. 1938. № 19. 9 липня. С. 1.
181. Нариси історії Закарпаття. (З найдавніших часів до 1918 р.) / Ред. колегія : проф. І.Гранчак (відповідальний редактор і керівник авторського колективу), проф. Е.Балагурі, М.Бабидорич та ін. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. Т. 1. 436 с. : 76 с. іл.
182. Нариси історії Закарпаття (1918-1945) / Ред. колегія : І. Гранчак, Е. Балагурі, В. Лько, І. Поп. Ужгород : Закарпаття, 1995. 663 с.
183. Нариси історії Закарпаття. Т. 3: (1946-1991) / голов. ред. І.М. Різак [та ін.]; Закарпатська обласна держ. адміністрація. Ужгород : Госпрозрахунковий РВВ управління у справах преси та інформації, 2003. Т. II. 648 с.
184. Научнѣ вакаційнѣ курсы для учительѣвъ. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 4. С. 7.
185. Наш семей конгрес. Наша школа. 1936. № 8. Ужгород, жовтень. С. 16.
186. Народна школа : Журналь Учительского Т-ва Карпатского Края. 1939/40. Июнь. № 6. С. 105-106.
187. Небесник І.І. Художня освіта на Закарпатті у XX столітті: історико-педагогічний аспект. Небесник. Ужгород : Закарпаття, 2000. 168 с.
188. Небесник И.М. На путях развития новой Чехословацкой школы. М. : Педагогика, 1978. 112 с.
189. Общества Среднешкольных Профессоровъ. Народна школа. Ч. 10. 1941/42. Рок видання III. С. 203.
190. Общество державных учителей. Учительський голос. Мукачево, 1935. Ч. 1. С. 22-23.
191. Общество «Школьная помощь» въ Ужгороде. Ужгородъ, 1923. С. 3.
192. Одъ видавництва. Учитель. Ужгород, 1920. Ч. 1. С. 12.
193. О збираню матеріялѣвъ до діалектичного пѣдкарпатского словаря. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 3 С. 43-44.
194. Олійник В., Синенко С. Тенденції розвитку післядипломної освіти педагогів у європейських країнах. Шлях освіти 2001. № 3. С. 17-20.
195. Організаційна часть. Народная Школа. 1935/36. № 10. С. 13-15.
196. Організаційна часть. Народная Школа. 1936/37. № 3. С. 13-15.
197. Організаційна часть. Народная Школа. 1937/38. № 5. С. 20.
198. Організаційна часть. Народная Школа. 1937/38. № 10. С. 13-15.
199. Організація учительства Пѣдкарпатскоѣ Руси . Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 8. С. 14-15.
200. Освіта Закарпаття : монографія / В.В. Химинець, П.П. Стрічак, Б.М. Качур, М.І. Талапканич. Ужгород : Карпати, 2009. 464 с.
201. Освітня політика: з вершин і низин . Навч.-метод. посібник. Львів : ЛОШПО, 2010. 358 с.

202. Основаніе акціонернаго Общества Унія . Месяцословъ на 1903 годъ имеющій дней 365. Составиль : отъ имени «Акційнаго Общества УНІЙ» Августинъ Ив. Волошинъ. Годъ изданія 35-ый. Унгварь : Книгопечатня акційнаго общества Уній, 1902. С. 6568.

203. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944). К., 1997. 242 с.

204. Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. Ужгород, 1999. 196 с.

205. Панов А.В. Масарик і Закарпаття. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 192 с.

206. Панькевичъ И. Деякъ уваги зъ приводу вакаційныхъ научныхъ курсовъ для учителѣвъ народныхъ школь. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 8. С. 68.

207. Панькевичъ И. Задачи учительства и школы на Подкарпатскѣй Руси. Кѣлька слѣвъ съ приводу учительского конгреса. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 4. 10 апрѣля (цвѣтня). С. 57.

208. Панькевичѣ И. Першій учительській конгресъ на Подкарпатскѣй Руси. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 5 и 6. 10 мая (травня). С. 117.

209. Панькевичівка. Енциклопедія українознавства. Львів : НТШ, 1996. Т. 5. С. 19-39.

210. Пап С. о. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. Т. I. 556 с.

211. Пап С. о. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. Т. II. 443 с.

212. Пап С. о. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. Т. III. 644 с.

213. Педагогічна комісія при Учит. Громаді. Наша школа. 1936. № 7. Ужгород, жовтень. С. 13-15.

214. Педагогічна майстерність : підручник / За ред. І.А. Зязюна. К. : Вища школа, 1997. 349 с.

215. Пенішкевич О.І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII початок XX ст.) : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 520 с.

216. Перша конференція молодих укр. учителів в Ужгороді. Нова свобода. 1938. № 19. 9 липня. С. 2.

217. Пѣсня про Янчія. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 3 С. 61-64.

218. Пецкар М. Роль «Подкарпатского Общества Наук» у формуванні ідеології угрорусизму та розвитку науки і культури (1941-1944 рр.). «Молодь України» (наукові записки молодих учених Ужгород. держ. ун-ту). Ужгород : Закарпатський Центр соціальної служби для молоді. 1994. 158 с. С. 61-66.

219. Печерска лавра Тихоньска. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 5. С. 93-98.

220. Пешина Й. Потреба поради для вибору занятя на Подкарпатской Руси. Учитель. 1931. Ч. 9. С. 198-199; Ч. 10. С. 247-250.

221. Письменники Срібної Землі / Упор. П.М. Ходанич. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. 625 с.

222. Підгірянка М. Зіллюся з серцем народу. Ужгород, 1992. 146 с.

223. Пляни на шестий рік існування Учительської Громади. Учительський голос. Мукачево, 1935. Ч. 1. С. 23.
224. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX на початку XX століття (у двох книгах). Книга I : Київська громада. К. : Науковий світ, 2000. 307 с.; Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX на початку XX століття (у двох книгах). Книга II : Громади Наддніпрянської України. К. : Науковий світ, 2000. 185 с.
225. Подкарпатский Кружокъ Общества Среднешкольных Профессоровъ Народна школа. Ч. 9. 1941/42. Рок видання III. С. 183.
226. Подкарпатское Общество Наукъ. Народна Школа. 1940/41. № 7. С. 13.
227. Подорожнѣ стипендіи. Учитель. 1920. Рѣчник I. Число 5 и 6. С. 23.
228. Подрібна програма VIII Конгресу Учитель. Громади. Нова свобода. 1938. № 15. 1 липня. С. 3.
229. Положення по Громадську раду при МОН України. URL: www.old.mon.gov.ua
230. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. 432 с.
231. Поп І. Стефан Августин (Stefan Avgustin) Енциклопедія історії і культури карпатських русинів / уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерію Падяк ; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. С. 823-824.
232. Поточни Є. Розвиток освіти дорослих в Галичині (1867/1918 pp.) : дис... доктора пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 1999. 422 с.
233. Президіумъ УТПР и Ред. Ком. «Народной Школы». Народная Школа. 1935. № 3. С. 23.
234. Продолженіе резолюцій конгресса УТПР. Народная Школа. 1935. № 4. С. 414.
235. Промова Ю. Ревая. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 6.
236. Про роль духовного катарсису у формуванні загальнолюдських цінностей / В.Є. Сергєєва. Педагогіка і психологія. 2002. № 4. С. 13-19.
237. Протокол другога загального з'їзду Педагогічного Товариства Пѣдкарпатської Руси Подкарпатська Русь. 1926. Рѣчник III. Ч. 6. С. 145-152.
238. Протокол загальних зборов «Товариства Учителєв Горожанських Школ». Подкарпатська Русь. 1925. № 4. 15 апреля. С. 64 - 65.
239. Протокол. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 8. С. 130-133.
240. П.С. Задачи членовъ УТПР. Народная Школа. 1935/36. № 6. С. 11-13.
241. Радісна вістка. Учительський голос. Мукачево, 1935. Ч. 1. С. 12.
242. Ревай Ю. Педагогічні кружки. Учитель. 1928. Рѣчник IX. Число 23. С. 69-93.
243. Редакційна колегія українського щоденника «Нова свобода» (лист-вітання). Нова свобода. 1938. № 17. 3 липня. С. 1.

244. Резолюція про середні й фахові школи. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 7.
245. Розин В.М. Образование в условиях модернизации неопределенности. М. : ЛЕНАНД, 2014. 88 с.
246. Розлуцька Г.М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919-1939 рр.) : монографія. Дрогобич : Коло, 2005. 282 с.
247. Розпоряджене з дня 22 октября ч. 25.846. Учебні основи для руських народних шкіл Подк. Руси Урядовий вістник. 1923. Ч. 78. С. 196-247.
248. Росул В.В. Деякі питання стану освіти в Подкарпатській Русі в 1919-1929 рр. Біля витоків народної освіти краю : матер. наук.-практ. конф. Ужгород : Патент, 1995. С. 16-19.
249. Росул В.В., Гомоннай В.В. Етико-психологічні проблеми сімейного виховання молоді. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського комітету у справах преси та інформації, 1994. 52 с.
250. Росул В.В., Зимомря М.І. Концептуальні погляди Августина Волошина на систему навчання та виховання в умовах школи й сім'ї. Слово педагога. Ужгород, 1995. № 1. С. 17-19.
251. Росул В.В. Педагогічна думка та її місце в науковій спадщині культурно-освітніх діячів Закарпаття. Проблеми післядипломної освіти : матер. доповідей та повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф. (Ужгород, 7 травня 1996 р.). Ужгород : Патент, 1996. С. 25-29.
252. Росул В.В. Підготовка вчителя початкових класів у Закарпатті в першій половині ХХ ст. Формування професійної компетентності вчителя початкових класів у контексті об'єктивної парадигми освіти : зб. наук. статей Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 квітня 2012 р.). К., 2012. С. 56-59.
253. Росул В.В., Богів О.Я. Розвиток педагогічної освіти на Закарпатті з кінця ХVІІІ ст. до середини ХХ ст. Педагогічні інновації у фаховій освіті : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Ужгород, 20 грудня 2012 р.). Ужгород : Патент, 1995. С. 16-19.
254. Росул В.В. Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (ХІХ-ХХ ст.) : дис. канд. пед. наук : 13.00.01; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1997. 194 с.
255. Руденко Ю.Д. Основи сучасного українського виховання. К. : Вид-во ім. О.Теліги, 2003. 328 с.
256. Рудловчак О. Пряшівське товариство Йоана Хрестителя. Карпатський світ, 1993. № 1. С. 462.
257. Русские учебники одобрены Народная Школа. 1936. № 3. С. 1.
258. Русские учебники Народная Школа. 1936. № 3. С. 1013.
259. Савчук Б.П. Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина ХІХ ст. кінець 30-х років ХХ ст.) : дис. доктора іст. наук : 07.00.01. К., 1999. 492 с.
260. Савчук Б. Українська етнологія : навч. посібник. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. 559 с.
261. С.Б. Из живота учительскоѣ организаціѣ Учитель. 1923. Рѣчник ІV. Число 78. 31 октября. С. 137-139.

262. Севлюш особливо під королями Арпадовичами (р. 1301). Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 1. С. 7-12.
263. Севлюш особливо під королями Арпадовичами (р. 1301). Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 3. С. 41-43.
264. Севлюш особливо під королями Арпадовичами (р. 1301). Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 4. С. 52-57.
265. Семенов О.М. Мовне родинознавство (виховний потенціал лінгвокультури рідного краю). Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України; Глухівський ДПУ. К. Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. 107 с.
266. Скоморовська І.А. Західноукраїнські педагоги про організацію та зміст роботи бібліотек зі школярами в міжвоєнний період . Вісник Прикарпатського університету. Серія : Педагогіка. Івано-Франківськ, 2012. Вип. XLII. С. 2831.
267. Скоморовська І.А. Педагогічні засади роботи бібліотек з учнівською молоддю в Західній Україні (1919-1939 рр.) : Монографія / Тетяна Завгородня, Ірина Скоморовська. Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2010. 240 с.
268. Службовий об'єкт учительства. Учитель. 1920. Річник I. Число 7. С. 9.
269. Союз організацій учительства Подкарпатської Русі. Учитель. 1929. Річник X. Чис. 5-6. С. 197-198.
270. Справоздання о діяльності Педагогічного Т-ва Подк. Русі до кінця януара 1926. Подкарпатська Русь. 1926. Річник III. Ч. 2. С. 39-43.
271. Староста В.І., Г.М.Шикітка. Просвітницька діяльність Івана Панькевича на Закарпатті (2030-х років ХХ ст.). Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : науковий збірник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. : М.Т. Мартинюк]. Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. Вип. 42. Ч. 1. С. 315-320.
272. Староста В.І., Шикітка Г.М. Методичні матеріали до вивчення теми «Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919-1944 рр.)». Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. 37 с.
273. Стельмахович М.Г. Виховний ідеал української народної педагогіки. Початкова школа. 1994. № 2. С. 36.
274. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. К. : ІЗМН, 1997. 232 с.
275. Стерчо П. Карпато-українська держава : До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Репринтне видання. Львів : За вільну Україну, 1994. 288 с.
276. Стерчо П. Карпато-Українська держава. Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.
277. Студийна дорога учителів горожанських шкіл до Чехії. Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 2. С. 87.
278. Ступарик Б.М. Школі національне виховання (вибрані статті). Івано-Франківськ : Плай, 2005. 283 с.
279. Стряпко І. Роль української політичної еміграції у розвитку освіти на Закарпатті 1919-1939 рр. Наук. праці історичного фак.-ту Запорізького національного ун-ту. Вип. XXXIX. Запоріжжя, 2014. С. 130-135.

280. Сухомлинська О.В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Дошкільне виховання. 2003. № 2. С. 38.
281. Телеграма губернаторові. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 5.
282. Телеграма до єпископа Олександра. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 7.
283. Телеграма з'їзду УГ до президента республіки. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 1.
284. Телеграма парламентській культурній комісії. Прага. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 7.
285. Телеграма прем'єрові др-ові М. Годжові. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 4.
286. Телеграма унів. професорові Гавранкові. Брно. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 7.
287. Тимчук Л.І. Організаційно-педагогічні засади української освіти дорослих на Буковині (1869-1940 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Івано-Франківськ, 2005. 20 с.
288. Терепиций С. Проблема універсальної картини світу в структурі розуміння сучасної людини. Вища освіта України. 2015. № 3. С. 1925.
289. Увага! З надходячими святами великодня просиме. Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 4. С. 72.
290. УГ й шкільний реферат. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С.1.
291. У.Г. Нова свобода. 1938. № 17. 3 липня. С. 1.
292. Ужгородський гарнізон і з'їзд УГ. Нова свобода. 1938. № 18. 5 липня. С. 3.
293. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн.1 : ХІХ століття: Навч. посібник для вищих навч. закладів / О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська; ред. О.В. Сухомлинська. К. : Либідь, 2005. 624 с.
294. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн.2 : ХХ століття: навч. посіб. для вищих навч. закладів / О.В. Сухомлинська [и др.] ; ред. О.В.Сухомлинська. К. : Либідь, 2005. 552 с.
295. Урядовѣ вѣсти. Учитель. 1920. Річник I. Число 5 и 6. С. 22.
296. Успѣх працѣ Товариства учителѣвъ Горожаньских Шкѣл. Подкарпатська Русь 1925. Річник II. Ч. 8. С. 8687.
297. Учителі! Учительки! Нова свобода. 1938. № 6. 21 червня. С. 3.
298. Учителі! Учительки! Нова свобода. 1938. № 14. 30 червня. С. 3.
299. Учительська громада Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. С. 378.
300. Учительський голос. Мукачево, 1930. Ч. 1. С. 1.
301. Учительству округа середняньского. Учитель. 1920. Річник I. Число 4. 10 апрѣля (цвѣтня). С. 7.
302. Учительські Товариства у нас и реорганізація учительства Подкарпатська Русь. 1925. Річник II. Ч. 10. С. 154-157.
303. Учительський голос : Орган Товариства «Учительська Громада» в Ужгороді. 1934. січень. № 1. С. 9.

304. (296)Фіцула М. Педагогіка : навч. посібник. К. : Академія, 2002. 528 с.
305. Химинець О.В. Соціально-педагогічні особливості екологічної освіти в школах Закарпаття: Автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 теорія та історія педагогіки, 13.00.05 соціальна педагогіка; Київський національний ун-т імені Т. Шевченка. К. : КНУ ім. Т.Шевченка, 1997. 21 с.
306. Химинець Ю. Закарпаття - земля Української держави. Ужгород : Карпати, 1991. 143 с.
307. Хичій О.Ф. З історії шкільництва в Закарпатті з XVIII століття до возз'єднання його з Радянською Україною. Наукові записки / МВО УРСР, Ужгородський державний університет. Том ХХІХ. Історія Закарпаття. Ужгород, 1957. С. 331-352.
308. Ходанич Л.П., Ходанич П.М. Підручник арифметики Августина Штефана: соціалізація особистості. Шлях освіти. 2001. № 3. С. 36.
309. Ходанич П.М. Діяльність українських письменників-педагогів на Закарпатті у міжвоєнний період (1919-1939). Шлях освіти. 2000. № 2 (16). С. 47-49.
310. Ходанич П.М. До питання естетичного виховання дітей та юнацтва у школах Закарпаття 30-х рр. ХХ ст. Науковий вісник Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права. Гуманітарні науки. № 2. Ужгород, 1998. С. 105-109.
311. Ходанич П.М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919-1939). Ужгород : Гражда, 1999. 95 с.
312. Ходанич П.М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919-1939). Ужгород : Гражда, 1999. 102 с.
313. Ходанич П.М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919-1939) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 загальна педагогіка та історія педагогіки. Ужгород, 2000. 202 с.
314. Ходанич П.М. Педагогічні ідеї В. Бірчака та їх роль у розвитку освіти на Закарпатті в 2030-х рр. Закарпаття у складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку : доповіді наукового семінару. Ужгород, 1999. С. 198-205.
315. Ходанич П.М. Проблема реабілітації педагогічної та культурно-освітньої спадщини Володимира Бірчака. Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 1999. С. 464-468.
316. Ходанич П.М. Театр у системі виховання шкільної молоді 20-х років. Освіта Закарпаття. С. 30-32.
317. Ходанич П.М., Ходанич Л.П., Гнаткович Т.Д. Література рідного краю : програма для загальноосвітніх навч. закладів. 511 класи. Схвалено для використання у заг-осв. навчальних закладах МОН України. Лист № 14.1/12-Г-102 від 18 березня 2015 року. Ужгород : Гражда, 2015. 36 с.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ
(ЦДАГОУ)

318. Справки, інформації, проекти програми, листування, заклики та інші документи УНДО Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Ф. 6. Центрального комітету Компартії Західної України 1917/1936 рр. Опис 61. Спр. 31. Арк. 1380.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ)

319. Книга протоколів президії головної управи товариства, 1915/1919 Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Ф. 206. Українське педагогічне товариство «Рідна школа». Опис 1. Спр. 35.

320. Проект статуту станового комітету вчителів середніх шкіл УПТ при учительській громаді у Львові, 1922 Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Ф. 206. Опис 1. Спр. 56.

321. Центральне товариство «Просвіта» в Ужгороді (лист-вітання). Нова свобода. 1938. № 17. 3 липня. С. 1.

322. Чегиль С. Народнопросвітительная работа на Подкарпатской Руси. Подкарпатская Русь за годы 1919-1936. С. 113-120.

323. Чепіль М.М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX перша третина XXст.). Монографія. Дрогобич : Відродження, 2001. 503 с.

324. Чучка П., Маркусь В. Культурні відносини на Закарпатті напередодні і в роки Другої світової війни / П. Чучка, В. Маркусь Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 / Упоряд. і передм. В. Маркуся та В. Худанича Ужгород : Карпати Гражда, 1999. 232 с. С. 88-119.

325. Шикітка Г.М. Актуальні виклики останнього конгресу «Учительської Громади». Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 23. Ужгород, 2011. С. 209-212.

326. Шикітка Г.М. Основні напрями освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (кінець XIX початок XX ст.). Науковий вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. № 17(270). Черкаси, 2013. С. 130-136.

327. Шикітка Г.М. Особливості становлення освітянського руху на Підкарпатській Русі. Міжнародний науковий журнал «ScienceRise» : Педагогічна освіта № 10/5(15). Х., 2015. ISSN 2313-6286. С. 35-40.

328. Шикітка Г.М. Педагогічне товариство «Шкільна Матка Русинів Чехословацької республіки» : історія становлення та розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 24. жгород, 2012. С. 203-205.

329. Шикітка Г.М. Прояви творчості педагогів Закарпаття у роботі їх фахових організацій (1920/1940 рр.). Творча особистість вчителя : проблеми теорії і практики : науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Сер. 16: «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики». Вип. 21(31). Київ, 2013. С. 86-90.

330. Шикітка Г.М. Становлення та організаційна діяльність «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі». Тернопільський національний

педагогічний університет. Наукові записки. Серія : Педагогіка. Вип. 2. Тернопіль, 2015. С. 914.

331. Шикітка Г.М. Суспільно-політичні та соціокультурні передумови виникнення й діяльності педагогічних товариств на Закарпатті (др. пол. XIX поч. XX ст.). Науково-методичний журнал «Освіта Закарпаття». Вип.15. Ужгород, 2012. С. 53-55.

332. Шикітка Галина, Староста Володимир. Періоди становлення та розвитку крайових педагогічних товариств Закарпаття в другій половині XIX ст. – до 1919 року. Освіта Закарпаття в загальноєвропейському контексті [монографія] за заг. ред. І.В.Козубовської, М.І.Кухти. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2017. С. 191-204. ISBN 978-617-7132-81-2.

333. Широть нашу часопись з рук до рук Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 1. С. 1.

334. «Шкільна поміч», товариство (Общество «Школьная помощь») Енциклопедія історії та культури карпатських русинів/ Укл. П.Р.Магочій, І. Поп. Ужгород : Вид-во В.Падяка, 2010. С. 818.

335. Шпеник В. Організаційна жизнь Народная Школа. 1935/36. № 7. С. 13.

336. Штефан А. Общество св. Василя Великого / А. Штефан Закарпаття в енциклопедії українознавства / Ред.-упоряд. проф. Василь Маркусъ. Ужгород : Гражда, 2003. С. 112.

337. Штефан А. Учебник арифметики для 1 класи середних шкіл. Видання друге, змінене і доповнене Ужгород : Унію, 1930. 115 с.

338. Штець М. Літературна мова українського Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918 року). Педагогічний збірник. Серія мовознавства. Братіслава : Словацьке педагогічне в-во, 1969.

339. Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918). Братіслава, 1969. С. 84-85.

340. Щербакова Ю.Е. Цінності об'єднаної Європи : монографія. К. : ВЦ «Академія», 2014. 208 с.

341. Щербань П. Національна спрямованість неодмінна умова підвищення ефективності вищої освіти. Вища освіта України. 2006. № 2. С. 107-110.

342. Якеш А., Шимек Й. Шкѣльництво на Подк. Руси. Учитель. 1930. Рѣчник XI. Чис. 34. С. 29-47.

343. Яцина О. Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920-1939 рр.) : автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Івано-Франківськ, 2009. С. 21.

344. Яцина О.Ф. Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920-1939 рр.) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / О.Ф. Яцина. Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2009. 279 с.

345. Яцко П. Значѣня краєзнавства. Подкарпатска Русь. 1925. Рѣчник II. Ч. 3 С. 26-28.

346. Gesta Hungarorum. Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини / Пер. з лат. та угор. Каміла Найпавера. Ужгород : ВДБВ «Карпати», 2005. 120 с.

347. Pešek J. Školnictvo v Podkarpatskoj Rusi / J. Pešek Podkarpatska Rus'. Obraz obstojatel'ctv prirodnych, hospodarskich, političeskich, cerkovnych, jazykovych i prosvitel'nych. Praha : Orbis, 1923, 207 s. S. 171-182.

348. Pesina J. Školstvi na Podkarpatske Rusi v pritomnosti. Praha : Statni nakladatelstvo v Praze, 1933. 51 str.

349. Slovensky narodny archive, Bratislava, fond Archiv Kancelarie rezidenta republiky Praha, AKP Praha, D, 1919 1962.

350. Slovensky narodny archive, fond Hlavný SUD v Bratislave, 1920 1946, inv. č. 250.

351. Sova P. Spolek «Školnaja pomošč» v Užhorodě. Podkarpatská Rus. Redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal. Bratislava, 1936. S. 300.

352. Statni Ustredni Archiv v Praze (SUA), fond Prezidium ministerske rady, 1918 1945.

353. Statni Ustredni Archiv v Praze (SUA), fond 56, Organisaace politicke spravy Podkarpatske Rusi.

Додаток А

Перелік педагогічних товариств, що діяли на території Підкарпатської Русі (1919 – 1944 років)

Роки заснування	Назва товариства
1919	Комитет школьної допомоги
1920	Учительское товарищество Подкарпатской Руси
1920	Школьная помощь
1920	Карпаторуський учительський союз
1924	Педагогічне товариство Підкарпатської Русі
1924	Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Руси
1926	Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської
1926	Організація учительок матерських шкіл Підкарпатської Русі
1926	Спілка учительства чехословацького на Підкарпатській Русі
1926	Союз жидовських шкіл Підк. Русі
1927	Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі»
1928	Товариство мадярських учителів на Підк. Русі
1929	Народовецьке учительське товариство
1930	Учительська Громада

Додаток Б
Друковані органи педагогічних товариств Закарпаття
у 1919–1944 роках

№ з/п	Назва товариства	Назва друкованого органу	Редактор	Роки видання
1	Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатської Русі	«Вестник учительства горожанских школ Подкарпатской Руси»	М. Перейма	1932
2	Учительское товарищество Подкарпатской Русі	«Народная школа» («Народна школа» з 1939 р.)	В. Анталовський, М. Василенко, М. Грига, А. Кутлан, І. Мартін, П. Федор, В. Шпеник	1920– 1944
3	Учительська громада	«Наша школа»	І. Васко, В. Довгун	1935– 1937
4	Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, Народовецьке учительське товариство	«Подкарпатська Русь»	І. Панькевич, А. Штефан, П. Яцко	1923– 1936
5	Орган шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі	«Учитель»	С. Бочек, І. Панькевич, Й. Пешина, Ю. Ревай	1920– 1936
6	Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, Народовецьке учительське товариство, Учительська громада	«Учительський голос»	А. Волошин, А. Ворон, О. Маркуш, О. Полянський, В. Свереняк, А. Штефан	1929– 1939

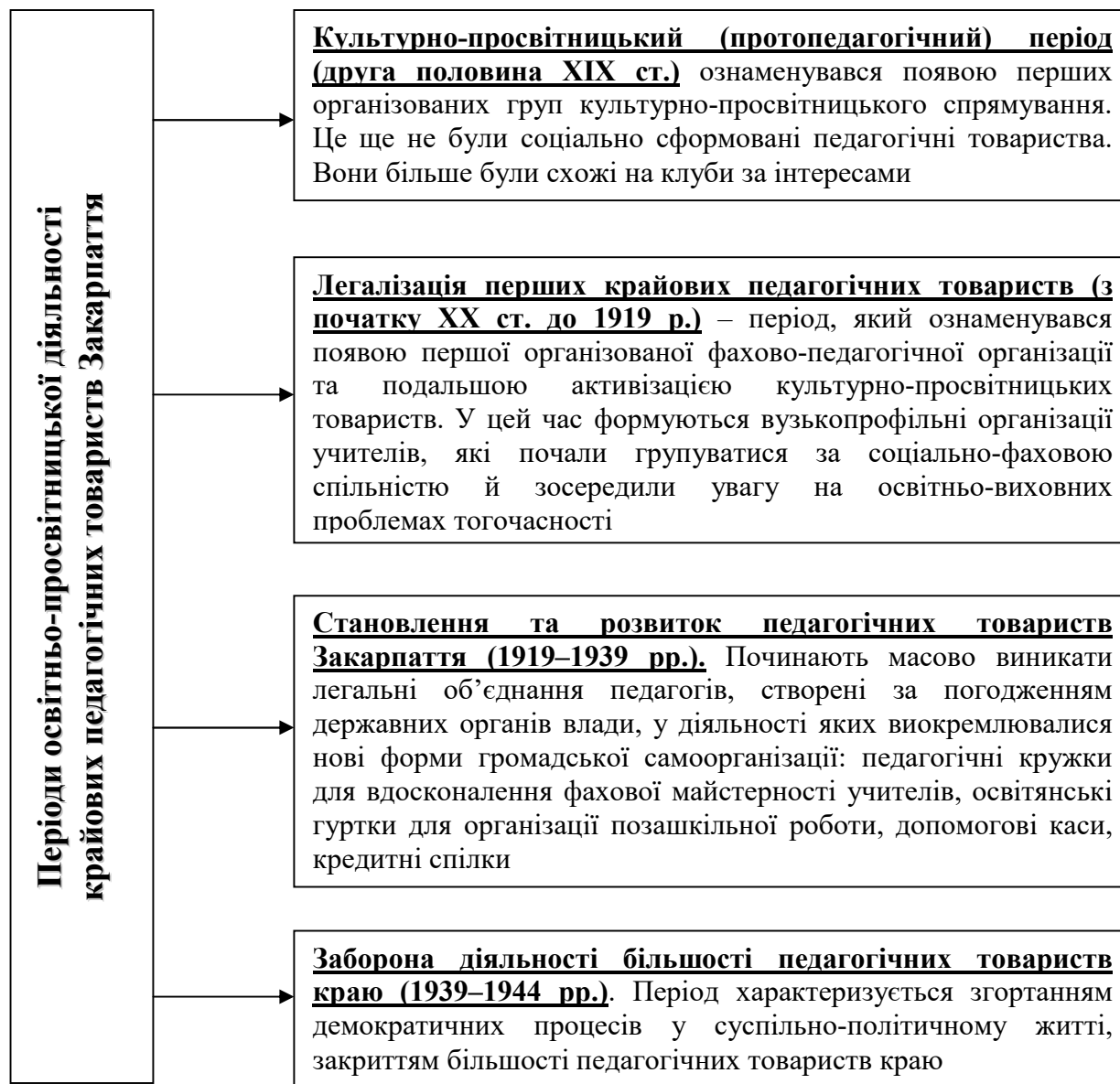
Додаток В

Класифікація крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)

№	Назви товариств	Специфіка діяльності
1- група	«Учительское товарищество Підкарпатскої Руси», «Педагогічне товариство Подкарпатской Руси», «Шкільна Матка Русинів», «Народовецьке учительське товариство» (пізніше «Учительська Громада»), «Школьная допомога», «Подкарпатское общество наук»	Науково-педагогічні товариства
2- група	«Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Руси», «Організація учителек матерських шкіл Підкарп. Руси», «Крайовий союз учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі»	Спеціалізовані учительські об'єднання
3- група	«Товариство мадярських учителів на Підк. Руси», «Спілка учительства чехословацького на Підкарпатській Русі», «Союз жидовських шкіл Підк. Руси»	Етно-національні педагогічні об'єднання
4- група	«Союз учителів церковних шкіл», «Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської»	Релігійні педагогічні об'єднання
5- група	«Союз учителів соціальних демократів Підкарпатської Русі», учительський відділ республіканської партії	Товариства, засновані політичними партіями
6- група	«Учительки жіночих ручних робіт», «Центральна шкільна матка»	Відділення державних фахових учительських товариств

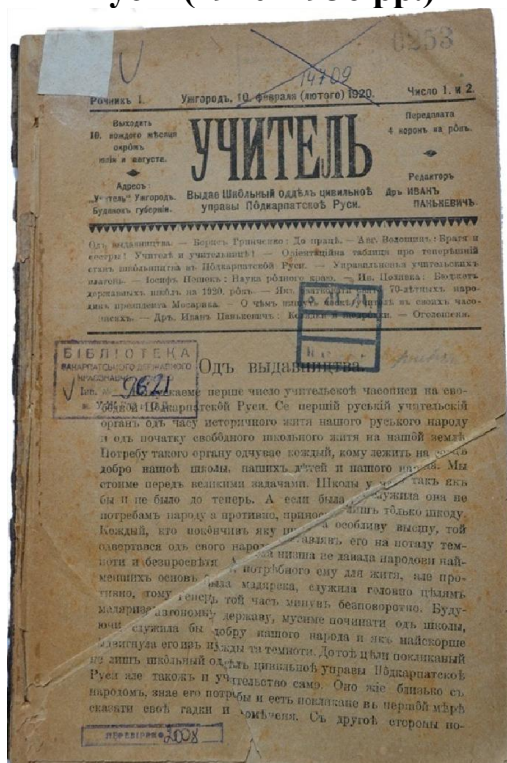
Додаток Г

Періоди освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)

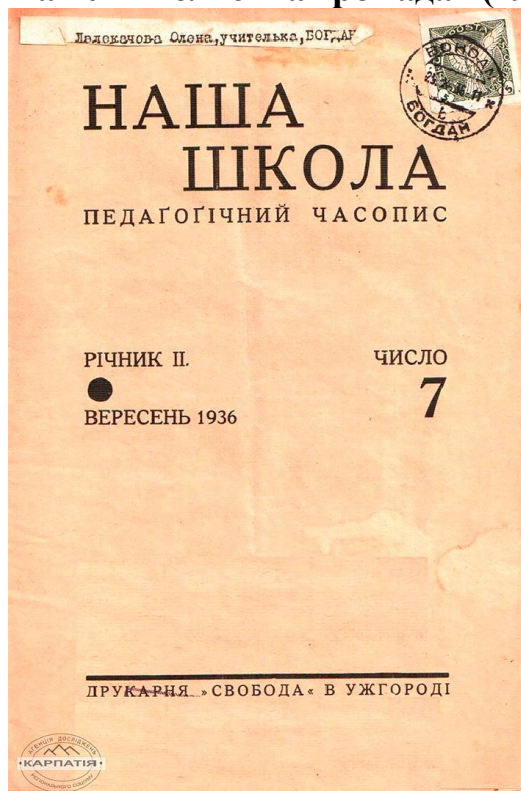
Додаток Д

Педагогічне періодичне видання «Учитель». Виходило як додаток до «Урядового вісника шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі» (1920–1936 рр.)

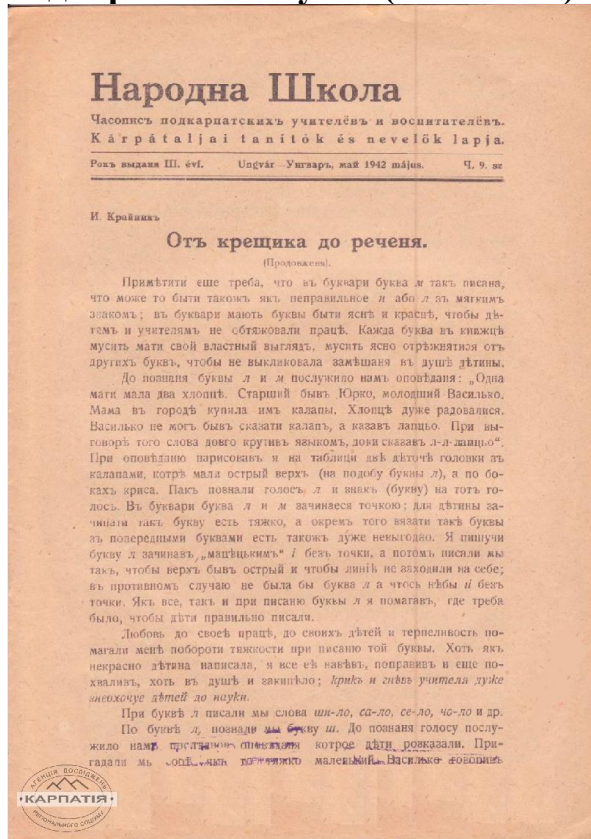
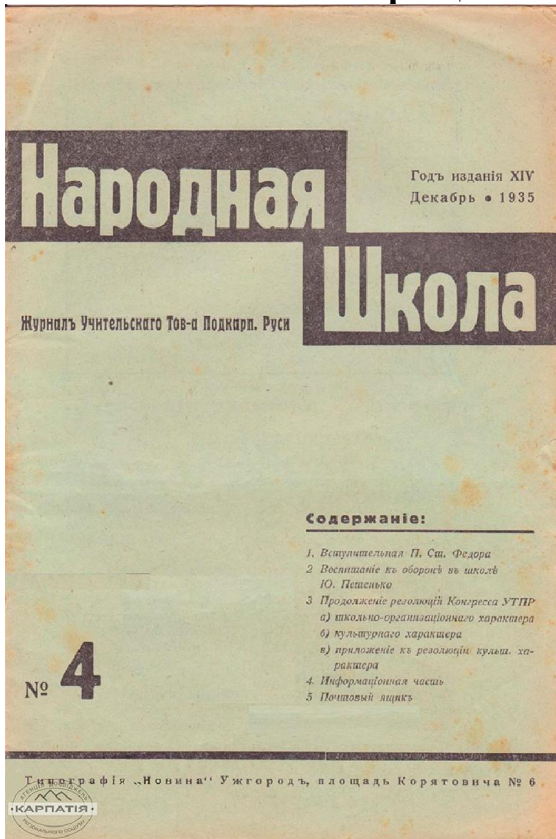
Додаток Е

Педагогічне періодичне видання «Наша школа». Друкований орган товариства «Учительська громада» (1935–1937)

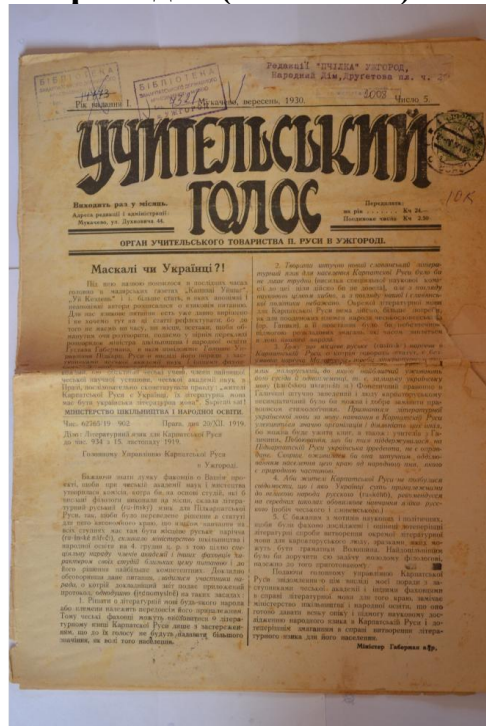
Додаток Є

Педагогічне періодичне видання «Народная школа». Друкований орган «Учительського товарищества Подкарпатської Русі» (1920–1944)

Додаток Ж

Педагогічне періодичне видання «Учительський голос». Друкований орган товариства «Учительська громада» (1929–1939)

Наукове видання

Г.М. Шикітка, В.І. Староста

**КРАЙОВІ ПЕДАГОГІЧНІ ТОВАРИСТВА ЗАКАРПАТТЯ:
ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ
(1919–1944 рр.)**

Монографія

Гарнітура Times New Roman.
Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 8,60. Обл.вид.арк. 10,03.
Зам. №42. Наклад 300 прим.

Видавництво УжНУ «Говерла»
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
E-mail: goverla-print@uzhnu.edu.ua
*Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів продукції
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*